

ΑΡΧΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΥΠΟ ΔΗΜΗΤΡ. ΕΜΜ. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗ

ΕΤΟΣ 46ον (1966)

ΤΟΜΟΣ 46ος

ΤΕΥΧΟΣ Α'

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΜΑΡΤΙΟΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟΝ ΠΑΡ' ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙ¹

Υπό ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΡΒΕΛΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πολλοὶ λέγοντες ἱστορίαν ἔθνους τινὸς νοοῦσι τὰς πολεμικὰς καὶ πολιτικὰς πράξεις καὶ τὰ κατορθώματα ἢ παθήματα τοῦ ἔθνους τούτου, ἕτεροι περιλαμβάνουσι ἐν αὐτῇ καὶ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἔθνους, ἄλλοι δὲ πάλιν νοοῦσι τὴν ἱστορίαν εἰς σειρὰν πολέμων (μαχῶν ἢ διαδοχὴν καὶ ἐξιστόρησιν τῶν πράξεων ἀρχόντων καὶ βασιλέων) καὶ ἀρκοῦνται ἀναφέροντες κατὰ σειρὰν τοὺς διὰδεχομένους ἀλλήλους βασιλεῖς ἢ ἀρχοντας καὶ τοὺς διαφόρους πολέμους, οὓς οὗτοι διεξήγαγον, θεωροῦσι δὲ ἐκείνους τοὺς βασιλεῖς ἀξιολογώτατους, οἵτινες πολλοὺς καὶ νικηφόρους πολέμους διεξήγαγον, ἀναξίους δὲ λόγου ἐκείνους ἐπὶ τῆς βασιλείας τῶν ὁποίων εἰς οὐδεμίαν ρῆξιν περιῆλθε τὸ ὑπ' αὐτῶν κυβερνώμενον κράτος πρὸς ἕτερον κράτος ἢ λαόν.

Ἡ γνῶμη αὕτη, ὡς εὐθὺς ἐκ πρώτης ὀφews δύναται νὰ κατανοήσῃ πᾶς εὐφρονῶν, εἶναι διαστρέβλωσις τῆς ἱστορίας, διότι ἱστορία τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι ὁ ἀλληλοσπαρχισμός, ἀλλ' ὁ βίος ἐν γένει τῶν ἀνθρώπων, ὅστις περιέχει μὲν καὶ πολλοὺς πολέμους καὶ ἐχθρας καὶ σπαρχισμούς, ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖται ἀποκλειστικῶς ἐκ τούτων. Πᾶσα πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου καλὴ ἢ κακὴ ἢ πάθημα αὐτοῦ ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἱστορίας αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα καὶ πᾶσα πρᾶξις ἢ πάθημα καὶ ἐν γένει ὁ βίος λαοῦ ἢ ἔθνους τινὸς ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἱστορίας αὐτοῦ. Ὡστε ἱστορίαν λαοῦ τινος λέγοντες νοοῦμεν τὸ σύνολον τῶν πράξεων ἢ παθημάτων τοῦ λαοῦ τούτου, εἴτε καθ' ἑαυτὸν εἴτε ἐν σχέσει πρὸς τὰς πράξεις ἢ τὰ παθήματα ἑτέρων λαῶν, φιλικῶς ἢ ἐχθρικῶς διακειμένων πρὸς αὐτόν. Καὶ ἱστορία μὲν λαοῦ τινὸς καθ' ἑαυτὸν εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ, οὕτως εἰπεῖν, κίνησις τοῦ λαοῦ τούτου, ἴσῃ τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ σύνταξις (ἐν ᾗ περιλαμβάνεται

1. Ἐκδίδεται ἐκ τῶν «Καταλοίπων» τοῦ ἀειμνήστου Ἀρχαιολόγου, Γυμνασιάρχου Ἀθηνῶν Γ. Καρβελᾶ († 24 Μαρτίου 1955), ἐπιμελεῖται Ἰωάννου Κουτσούκου, Γυμνασιάρχου, Φιλολόγου.

νονται και οί ἐμφύλιοι πόλεμοι, αἱ στάσεις, αἱ ἀλλαγαὶ πολιτευμάτων, ἡ εἰσαγωγή καὶ κατάργησις νόμων καὶ τὰ τοιαῦτα), ἡ γραμματεία αὐτοῦ, ἡ γλῶσσα, ἡ θρησκεία, τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα καὶ ἐν γένει ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ λαοῦ. Ἱστορία δὲ λαοῦ τινὸς ἐν σχέσει πρὸς ἄλλους λαοὺς φιλικὴ ἢ ἐχθρική εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ αὐτοῦ ἱστορία, ἥτοι ἡ πρὸς ἄλλους λαοὺς φιλική, ἢ ἐχθρική ἐπιμεξία διὰ τῆς ναυτιλίας, τοῦ ἐμπορίου, τῆς πνευματικῆς ἐπικοινωνίας, τῆς ἐμπορικῆς ἀμιλλῆς καὶ τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατακτήσεως ἢ ἐπιδρομῆς.

Εἶναι δὲ ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ἱστορία ἐκάστου ἔθνους ἡ λαοῦ ὅτω στενῶς πρὸς ἀλλήλας συνδεδεμένα καὶ ὅτω ἐξ ἀλλήλων προέρχονται αἱ ἐκφράσεις τῶν διαφόρων ἐνεργειῶν ἢ παθημάτων τῶν λαῶν, ὥστε ἡ κατανόησις τῆς ἐξωτερικῆς ἱστορίας λαοῦ τινος καθίσταται ἀδύνατος. Ἄνευ τῆς γνώσεως τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τοῦ λαοῦ τούτου καὶ τἀνάπαλιν.

Ὁ πρῶτος κατανοήσας τοῦτο εἶναι ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας Ἡρόδοτος, ὅστις ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ οὐ μόνον τοὺς πολέμους τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Πέρσας, ὡς κακῶς τινὲς φρονοῦσι, περιέγραφεν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐν γένει βίον, τὸν τε ἐσωτερικὸν καὶ τὸν ἐξωτερικόν, τὸν τε πνευματικόν καὶ τὸν ὕλικόν πάντων τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ ὡς δρώντων ἀναφερομένων λαῶν μετ' ἀριστοτεχνικῆς ἀκριθείας ἀπεικόνισεν. Οὐ μόνον τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τῶν Λυδῶν, Περσῶν, Μήδων, Ἀσσυρίων καὶ Βαβυλωνίων, Αἰγυπτίων, Σκυθῶν καὶ πλείστων ἄλλων βαρβάρων λαῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν χώραν καὶ τὸ κλίμα αὐτῆς καὶ τὴν θρησκείαν καὶ τὴν μυθολογίαν καὶ τὰς ἐφευρέσεις καὶ τὴν ἐμπορίαν καὶ ἐν γένει πάσας τὰς ἐκφάνσεις τοῦ βίου τῶν λαῶν τούτων λεπτομερῶς περιγράφει. Καὶ δὲν ἀρκεῖ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐπειροῦσθαι τινα καθ' ἑαυτὰ, μὴ ἀνάξια λόγου, συντελοῦντα ὅμως εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ βίου τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερομένου λαοῦ δὲν διττάζει νὰ διηγηθῇ μετ' ἄκρας λεπτολογίας, καίτοι ὁ ἴδιος ρητῶς λέγει, ὅτι θεωρεῖ αὐτὰ ἀνάξια λόγου.

Καὶ οἱ μετὰ τὸν Ἡρόδοτον δὲ ἱστορικοὶ τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἀκολουθήσαντες περιγράφουσι καὶ οὗτοι τὸν βίον τῶν ὑπ' αὐτῶν ἱστορουμένων λαῶν, καίτοι πράττουσι τοῦτο οὐχὶ πλέον οὕτω γενικῶς ὡς ὁ Ἡρόδοτος, ἀλλὰ περιορίζονται εἰς τινα ἢ εἰς τινὰς τῶν διαφόρων ἐκφάνσεων αὐτοῦ, ὡς λεπτομερῶς περιγράφουσιν, ἐν γενικαῖς μόνον γραμμαῖς θίγοντες τὰς λοιπὰς. Τοῦτο δὲ νοοῦσιν οὐχὶ ὡς κρίνοντες μίαν μόνον ἐκφάνσιν τοῦ βίου τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἱστορουμένου λαοῦ ὡς ἀξίαν λόγου, τὰς δὲ λοιπὰς ὡς δευτερευούσας καὶ ἀνάξιας ἀναγραφῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλὰ κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην, διότι δὲν εἶναι εὐκολον ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἐν τῷ αὐτῷ συγγράμματι νὰ πραγματευθῇ πάσας τὰς ἐκφάνσεις τοῦ τε δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ, τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ ὕλικου βίου οὐχὶ πολλῶν, ἀλλ' ἔστω καὶ ἐνὸς λαοῦ, ἐν ἀκριθείᾳ καὶ λεπτομερείᾳ. Ἐκ τούτου ἀπαρτιθέντες τινὲς τῶν νεωτέρων ἐθεώρησαν ὡς ἀξία ἀναγραφῆς ἐν τοῖς ἱστορικοῖς συγ-

γράμμασι μόνον τὰ πολεμικά κατορθώματα ἢ παθήματα τῶν λαῶν χωρὶς νὰ ὑπολογίζωσιν ὅτι ταῦτα εἶναι οὐχὶ τὰ αἰτία, ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ λοιποῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ αὐτῶν βίου.

Τῷ ὄντι ἂν ρίψῃ τις βλέμμα εἰς τὴν ἱστορίαν οἰουδήποτε λαοῦ ἐν οἵφδῃ-ποτε χρόνῳ θὰ ἴδῃ ὅτι εἴτε εἰς πόλεμον εὐρίσκεται οὕτως πρὸς ἄλλους λαούς, εἴτε διατελεῖ ἐν εἰρήνῃ, τοῦτο προέρχεται οὐχὶ ἐκ τύχης ἢ προθέσεως, ἀλλ' εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἐν γένει πνευματικοῦ καὶ ὕλικοῦ βίου, τοῦ τε δημοσίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ, τοῦ λαοῦ τούτου καὶ τῶν γειτόνων αὐτοῦ λαῶν.

Ὁ Θουκυδίδης παρέχει σαφές παράδειγμα τῆς ἀληθείας ταύτης, ἀναφέρει δηλαδὴ τὰ αἰτία τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, δὲν ἀρκεῖται νὰ θεωρήσῃ ὡς τοιαῦτα τὰς γνωστὰς ἀφορμὰς πρὸς κήρυξιν αὐτοῦ, ἦτοι τὸ Μεγαρικὸν ψήφισμα, τὰ Κερκυραϊκὰ ἢ τὰ ἐν Ποτιδαίᾳ συμβάντα, ἀλλὰ ρητῶς ἀναφέρει, ὅτι κυρία καὶ πραγματικὴ αἰτία τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἦτο ἡ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης ἀντιζηλία, ἥς πάλιν ἦτο ἡ ἕλως διάφορος ἐσωτερικὴ ἀναπτυξίς τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν δύο τούτων πόλεων, ὡς περιγράφει αὐτὴν ὁ Περικλῆς ἐν τῷ Ἐπιταφίῳ, ὡς καὶ ἡ ἐκ τῆς τοιαύτης ἐσωτερικῆς ἀναπτύξεως προελθοῦσα σύγκρουσις τῶν συμφερόντων αὐτῶν τε καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν πόλεων. Ἐπειγόμενος ὅμως νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ κύριον θέμα τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, δὲν εἰσέρχεται εἰς λεπτομερείας περὶ τοῦ πόθεν προήλθεν ἡ ἀντιζηλία αὕτη, ἀλλὰ δι' ὀλίγων ἀναφέρει περὶ αὐτῆς, διατρίβει δὲ περισσότερον περὶ τὰς ἀφορμὰς πρὸς κήρυξιν τοῦ πολέμου, αἵτινες ἦσαν ἀρχὴ καὶ σχεδὸν μέρος αὐτοῦ.

Καὶ ὅμως ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἦτο ἀναπόφευκτος καὶ ἂν δὲν ἐδίδοντο αἱ ἄνω ρηθεῖσαι ἀφορμαὶ πρὸς κήρυξιν αὐτοῦ καὶ ἂν ἔτι ἡ Σπάρτη δὲν ἀνελάμβανε τὴν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἡγεμονίαν τῶν συμμάχων. Λόγοι ἐμπορικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ ἦσαν ἡ κυρία αἰτία τοῦ πολέμου. Ὁ ἐμπορικὸς ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ Ἀθηνῶν, Χαλκίδος, Αἰγίνης, Μεγάρων καὶ Κορίνθου εἶχεν ἐνσπείρει τὴν διχόνοιαν μεταξὺ τῶν πόλεων τούτων πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἦδη πρὸ τῶν Μηδικῶν ἀδιάκοποι πόλεμοι διεξήγοντο μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Χαλκιδέων ἢ Ἀθηναίων καὶ Μεγαρέων, ἢ Ἀθηναίων καὶ Αἰγινήτων, ἔχοντες κυρίαν αἰτίαν τὴν ἐμπορικὴν ἀντιζηλίαν. Καὶ κατέβαλον μὲν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς Χαλκιδεῖς καὶ ἐν μέρει τοὺς Μεγαρεῖς καὶ ἔστειλαν κληρούχους εἰς τὴν Χαλκίδα, ἀλλ' οἱ πρὸς τοὺς Αἰγινήτας πόλεμοι αὐτῶν ἐπὶ μακρὸν δὲν ὑπῆρξαν ἀποτελεσματικοί. Ἀλλὰ καὶ οἱ Κορίνθιοι ἐβλεπον μὲ ζηλότυπον ὅμως τοὺς τε Αἰγινήτας καὶ τοὺς Ἀθηναίους καὶ Μεγαρεῖς καὶ διὰ τοῦτο, ἐνῷ πρὸ τῶν Μηδικῶν ἔδωσαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους εἰκοσι πολεμικά πλοῖα, ἵνα πολεμήσωσι οὗτοι τοὺς Αἰγινήτας, οὓς ἐθεώρουν τότε οἱ Κορίνθιοι ὡς τοὺς ἐπικινδυνωτάτους ἐμπορικῶς ἀντιπάλους αὐτῶν, βλέπομεν πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ μετὰ τὴν κατὰπτωσιν τῆς ἐμπορικῆς ἀκμῆς τῆς

Λιγίνης, τοὺς Κορινθίους ἀσπόνδους ἐχθροὺς τῶν Ἀθηναίων καὶ πρωτοστατούντας εἰς τὴν κήρυξιν τοῦ κατ' αὐτῶν πολέμου.

Πάντα ταῦτα θὰ ᾔσαν ἀνεξήγητα ἂν δὲν ἐγινώσκομεν, ὅτι πᾶσαι αἱ πόλεις αὐταὶ ᾔσαν ἐμπορικαὶ καὶ βιομηχανικαὶ καὶ εἶχον οὐχὶ τὴν γεωργίαν, ἀλλὰ τὴν ναυτιλίαν, τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν ὡς κύριον πόρον ζωῆς τῶν ἐν αὐταῖς οἰκούντων. Οὐχὶ δὲ μόνον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ Ἱστορίᾳ παρατηρεῖται τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσῃ ἱστορίᾳ παντὸς λαοῦ αἰτία κινούσα εἰς πράξεις εἶναι ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τοῦ λαοῦ ἢ τῶν εἰς σχέσιν οἰανδήποτε πρὸς αὐτὸν ἐρχομένων λαῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις λαοῦ τινος ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ ζῆν τοῦ λαοῦ τούτου, τῆς φύσεως καὶ τοῦ κλίματος τῆς χώρας, ἐν ἣ οὗτος οἰκεῖ, τῆς πυκνότητος ἢ ἀραιότητος τοῦ πληθυσμοῦ, τῆς ἀναπτύξεως τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, τοῦ ἐμπορίου, τῆς βιομηχανίας, τῶν μέσων τῆς συγκοινωνίας καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ λαοῦ τούτου καὶ τῶν περίξ αὐτοῦ οἰκούντων, ἅτινα πάντα πρέπει νὰ ἐξετάζωνται λεπτομερῶς ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ, ἂν οὗτος θέλῃ νὰ ἐρευνήσῃ βαθύτερον τὰ τοῦ βίου τοῦ ὅπ' αὐτοῦ ἐξεταζομένου λαοῦ καὶ οὐχὶ νὰ ἀναφέρῃ ξηρὰς μάχας καὶ πολέμους καὶ συμμαχίας καὶ ἐχθρας καὶ κατακτήσεις καὶ ἐπιδρομὰς καὶ ἐπαναστάσεις καὶ τὰ τοιαῦτα, ἅτινα ἐμφανίζουσιν εἰς ἡμᾶς τὸν ἀνθρωπὸν εἰς τὴν θηριώδη αὐτοῦ μορφήν ζητοῦντα ἐκ παντὸς τρόπου νὰ καταστρέψῃ τοὺς ὁμοίους τοῦ καὶ κυριαρχήσῃ μόνος αὐτὸς ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἐπειδὴ δὲ πᾶσαι αὗται αἱ ἐκφάνσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου δὲν δύνανται νὰ ἐξετασθῶσιν ὅπ' ἑνὸς ἐρευνητοῦ, εἰ μὴ λίαν ἀτελῶς, διὰ τοῦτο ὀρθῶς κατετημήθη ἡ ἱστορία εἰς τμήματα ἀντιστοιχοῦντα πρὸς μίαν ἢ πλείονας συναφεῖς ἐκφάνσεις τοῦ βίου λαοῦ ἢ λαῶν ἢ ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος. Τὰ τμήματα δὲ ταῦτα εἶναι αἱ ἱστορικαὶ ἐπιστῆμαι, ὧν μία ἡ κυρίως ἱστορία.

Τμῆμα τῆς καθόλου ἱστορίας, εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ ἐμπορίου, ἡ ἐξετάζουσα τὴν ἀρχὴν καὶ γένεσιν τοῦ ἐμπορίου, τὴν ἐξέλιξιν αὐτοῦ καὶ ἐν γένει τὴν ἐμπορικὴν κίνησιν, τὴν τε ἐσωτερικὴν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν, ἐνὸς ἢ πλείονων λαῶν ἐν σχέσει πρὸς τὰς λοιπὰς ἐκφάνσεις τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῶν βίου, ὧν εἶναι τὸ μὲν αἰτία, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα. Ὑπὸ τὴν ἑποφιν ταύτην προτιθέμεθα νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα τὰ περὶ τοῦ ἐμπορίου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν, ἐν σχέσει πρὸς τὸν λοιπὸν αὐτῶν ἱστορικῶν βίον, καὶ νὰ ἀνεύρωμεν, εἰ δυνατόν, τὰ αἷτια τῆς ἀκμῆς ἢ παρακμῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου κατὰ τοὺς διαφόρους χρόνους καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀκμῆς ἢ παρακμῆς ταύτης εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἐν τῶν κυριωτάτων χαρακτηριστικῶν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, εἶναι ἀναντιρρήτως ἡ περὶ τὸ ἐμπόριον ἐπίδοσις. Τῇ ὄντι ἂν ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐν οἰκωδύποτε σημείῳ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἀπὸ τῶν μυθικῶν χρόνων μέχρι σήμερον, θὰ ἴδωμεν ὅτι εἰς διαφόρους μορφὰς καὶ ἐκφάνσεις ἔν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα διέπει τὴν ψυχὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ πνεῦμα τὸ ἐμπορικόν. Ἡ ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία τί ἄλλο εἶναι, εἰ μὴ μυθώδη μορφήν περιβεβλημένην ἐμπορικὴ ἐπιχείρησις; Αἱ Ἑλληνικαὶ Ἀποικίαι δὲν ἦσαν ἀποτελέσματα τοῦ ἐμπορικοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων; Ἡ ναυτικὴ δύναμις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 δὲν ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς κατὰ τὰς προηγουμένας δεκαετηρίδας κινήσεως καὶ ἀκμῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου; Ὀλόκληρος ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ἡ τε συνοχὴ καὶ διάσπασις τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ὀφείλεται εἰς τὸ ἐμπορικὸν διὰ τοῦτο ἀποδημητικὸν αὐτῆς πνεῦμα;

Ἀλλὰ τὸ ἐν παντὶ χρόνῳ διέπον τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν ἐμπορικὸν πνεῦμα δὲν ἐμφανίζεται πάντοτε ὑπὸ τὴν αὐτὴν μορφήν, οὔτε ἐν τῇ αὐτῇ πάντοτε τόπῳ εὑρίσκεται τὸ κέντρον τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως καὶ ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ὡς ἄλλος Πρωτεύς τὸ ἐμπορικὸν Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐμφανίζεται ὅτε μὲν ὡς ἀποικιακὴ ὁρμὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅτε δὲ ὡς ἀκμὴ τῆς ναυτιλίας, ὅτε δὲ ὡς καθαυτὸ ἐμπορικὴ κυριαρχία ἐπὶ ξένων χωρῶν καὶ ἄλλοτε μὲν ὡς βιομηχανία ἀσκουμένη ἐν πολλάις πόλεσι, καὶ διὰ τοῦτο προκαλοῦσα ἔριδας καὶ ἀντιζηλίαν καὶ πολέμους μακροχρονίους, ἄλλοτε δὲ ὡς ἐμπορικὴ καὶ βιομηχανικὴ κυριαρχία μιᾶς πόλεως φθονουμένης καὶ πολεμουμένης ὑπὸ τῶν λοιπῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἐν διαφόροις χρόνοις, ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν τοῦ βίου τῆς τε Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τῶν πέριξ οἰκουσῶν, ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ἀσκεῖται τὸ ἐμπόριον, τότε εἰσαγωγικὸν καὶ τὸ ἐξαγωγικόν. Ἀναλόγως δὲ τῶν μορφῶν τούτων δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου εἰς τὰ ἐξῆς τρία τμήματα: Α' Τὸ ἐμπόριον παρὰ τοῖς Ἀρχαίοις Ἑλλήσιν. Β' Τὸ Μεσαιωνικὸν Ἑλληνικὸν ἐμπόριον. Γ' Τὸ Νεώτερον Ἑλληνικὸν ἐμπόριον.

Ἐν τῇ παρόντι συγγράμματι θὰ πραγματευθῶμεν περὶ τοῦ πρώτου τμήματος τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου, ἵτοι περὶ τοῦ Ἐμπορίου τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων. Τὸ τμήμα τοῦτο διαιρεῖται εἰς 4 περιόδους, τὰς ἐξῆς:

- α) Ἀρχαίῃ περίοδος
- β) Κλασσικὴ περίοδος
- γ) Μακεδονικὴ περίοδος
- δ) Ρωμαϊκὴ περίοδος.

Α'. ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ἡ περίοδος αὕτη περιλαμβάνει τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τῶν ἀρχαιότατων χρόνων μέχρι τῆς 7ης περίπου π.Χ. ἑκατονταετηρίδος. Τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα εἶναι μέγιστον, ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ ἔχομεν τὰς ἀτελεστάτας γνώσεις, προερχομένας ἐν μέρει μὲν ἐξ εἰδήσεων τινων Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου καὶ τῶν συγγραφέων τῶν κλασσικῶν χρόνων ἐξ ἀκοῆς γραψάντων, ἐν μέρει δὲ ἐκ τῶν πορισμάτων τῶν νεωτέρων ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν. Ἡ ἀρχαῖκή περίοδος δύναται νὰ ὑποδιαιρεθῇ εἰς τὰ ἐξῆς τρία τμήματα, α) Προομηρικοὶ χρόνοι, β) Ὀμηρικοὶ χρόνοι, γ) Μεθ' Ὀμηρον χρόνοι μέχρι τῆς 7ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος.

1. Τμήμα Α'. Προομηρικοὶ χρόνοι.

Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου τμήματος τῆς περιόδου ταύτης, ὡς εἴρηται, οὐδεμίαν γραπτὴν μαρτυρίαν συγχρόνου ἔχομεν, ἀλλὰ μόνον ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἀναφερομένων παραδόσεων καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων δυνάμεθα νὰ ἀποτελέσωμεν εἰκόνα τινὰ τῆς τότε καταστάσεως τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ τῶν μέσων. ἄτινα διέθετον οἱ κάτοικοι πρὸς πορισμὸν τῶν εἰς τὴν ζωὴν ἀναγκαίων. Ἐκ τῶν εὐρημάτων καὶ τῆς παραδόσεως λοιπὸν μαθηθάνομεν, ὅτι κατὰ τοὺς προομηρικὸς χρόνους ἐκ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν μάλιστα ἡ Κρήτη ἀπετέλει κέντρον πολιτισμοῦ καὶ ἐμπορικῆς καὶ ναυτικῆς κινήσεως μεγίστης. ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Κρητικοῦ τούτου πολιτισμοῦ ἀνεπτύχθη ὁμοιος πολιτισμὸς καὶ κίνησις καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι καὶ πρὸ πάντων τῇ ἀνατολικῇ καὶ ταῖς νήσοις. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς λαοὺς τοὺς οἰκοῦντας ἐκτὸς τῆς περιοχῆς τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ εὕρισκετο εἰς ζωηράν ἐπικοινωνίαν ὁ ἐν Κρήτῃ καὶ ταῖς ἐκ ταύτης ἐξαρτωμέναις χώραις οἰκῶν λαός. Τίς ἦτο ὁ λαός οὗτος ἢ τίνα γλῶσσαν ἐλάλει καὶ εἰς τίνα φυλὴν ἀνήκε, δὲν γνωρίζομεν ὠρισμένως. Γνωρίζομεν ὅμως ἐκ τινων ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων καὶ ἐκ τῆς παραδόσεως τῆς διασωθείσης ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων, ὅτι ἦτο ἱκανῶς προηγημένος ἐν τῷ πολιτισμῷ (ἴσως περισσότερον τοῦ βαθμοῦ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν κλασσικῶν χρόνων ἐν τισι) καὶ διετέλει εἰς ἐμπορικὰς σχέσεις πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς Μεσογείου ἀφ' ἐνὸς καὶ πρὸς τὴν Ἰταλίαν ἀφ' ἐτέρου (πρὸλ. Ἡροδ. Ζ', 170 - 171). Ζωηροτάτῃ δ' ἦτο ἡ ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία τῶν ἐκ Κρήτης ἐμπόρων μάλιστα πρὸς τὴν Αἴγυπτον, ὡς τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων ἐν τῇ Κρήτῃ, ἐνθα εὐρέθησαν ἀντικείμενα, ἐξ Αἰγύπτου ἀναμφιδόλως κομισθέντα, καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἐνθα οὐ μόνον Κρητικῆς προελεύσεως ἀντικείμενα εὐρέθησαν, ἀλλὰ καὶ εἰκόνας παριστῶσαι κατοίκους τῶν χωρῶν τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐπιγραφαὶ τινες ὡς σημαίνουσι τούτους ἡμενηθέντας ὑπὸ τινων.

Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς παραδόσεως γνωρίζομεν, ὅτι Κρήτες ἔμποροι ὤκησαν ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ συνέστη Κρητικὴ ἀποικία καὶ αἱ Ἀθηναὶ ἐπὶ μακρὸν ἐδούλευον οὕτως εἰπεῖν εἰς τὴν Κρήτην, ἀποστέλλουσαι τὸν διὰ τὸν Μινώταυρον φόρον. Πλὴν τούτων ὅμως καὶ ἡ δισημηχανία τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐκ Κρήτης ἔχει τὴν ἀρχήν, ὡς δηλοῦσι τὰ περὶ Δαιδάλου θρυλούμενα.

Καὶ ὁ ἐν Ἑλλάδι ὅμως ἀναπτυχθεὶς πολιτισμὸς ἐκ τῆς Κρητικῆς ἐπιδράσεως, καὶ μετὰ τὴν κατὰπτωσιν τῆς ἀκμῆς τῆς Κρήτης, δὲν κατεστράφη, ἀλλ' οὐ μόνον ἐξηκολούθησεν ἀκμάζων καὶ μάλιστα κατὰ τὸ εὐθὺς ἐπόμενον τμήμα τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου, τοὺς ὁμηρικούς χρόνους, ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐμπόριον εἰσέδυσσε καὶ εἰς μέρη, ἐνθα πιθανῶς δὲν εἶχε εἰσχωρήσει ὁ κυρίως Κρητικὸς πολιτισμός. Ἐκ τῆς Θεσσαλίας ἔμποροι ἦσαν ἐκεῖνοι, οἵτινες διέπλευσαν τὰ στενὰ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου καὶ πρῶτοι ἔφερον εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ προϊόντα τῶν περὶ τὸν Εὐξείνιον Πόντον χωρῶν. Κατὰ τὴν παράδοσιν ἐξ Ἰωλκοῦ ἐξέπλευσαν οἱ Ἀργοναῦται ὑπὸ τὸν Ἰάσωνα καὶ μετέβησαν εἰς Κολχίδα, ἵνα φέρουσι τὸ χρυσοῦν δέρας, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰ μὴ τὰ φυσικὰ πλοῦτη, τῶν μερῶν ἐκείνων, ἅτινα κατὰ πρῶτον ἐχομίζοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα. Δὲν γνωρίζομεν ἂν κατὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ ἦτο γνωστὴ ἡ ἀμπελος ἐν Ἑλλάδι, ἥτις πατρίδα ἔχει πιθανώτατα τὰς παρὰ τὸν Καύκασον χώρας, ἀλλὰ πάντως κατὰ τὸ πρῶτον τμήμα τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου εἶχεν ἤδη καταστῆ γνωστὴ ἐν πάσῃ τῇ Ἑλλάδι καὶ ὁ Ὅμηρος λαλεῖ περὶ αὐτῆς ὡς περὶ γνωστοῦ καὶ παγχοίνου καὶ ἐγχωρίου θεωρουμένου ἤδη φυτοῦ.

Καὶ μήπως ἡ ἀμπελος διὰ τὴν Ἑλλάδα δὲν ἦτο χρυσοῦν ἀληθῶς δέρας ἄξιον τόσης φήμης καὶ τόσων ὕμνων, ἀφ' οὗ εὐθὺς μετὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι διάδοσιν τῆς καλλιέργειας αὐτοῦ κατέστη ὁ ἐκ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ κατασκευαζόμενος οἶνος ἐν τῶν κυριωτέρων εἰδῶν ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου; Μήπως τὰ περὶ Διονύσου μυθολογούμενα καὶ ἡ ἐκστρατεία αὐτοῦ καὶ ἡ ὑποταγὴ τῆς Ἰνδικῆς δὲν δεικνύουσι τὴν πορείαν τῆς διαδόσεως τῆς ἀμπέλου καὶ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἐμπορίου τοῦ οἴνου; Ἡ μήπως ἡ ἀμπελος καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους καὶ μέχρι σήμερον δὲν ἀποτελεῖ τὸ κυρίως χρυσοφόρον προϊόν τῆς Ἑλλάδος;

2. Τμήμα Β'. Ὅμηρικοὶ χρόνοι.

Τὸ δεύτερον τμήμα τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους, οὐχὶ δηλαδὴ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἔζησεν ὁ Ὅμηρος, περὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὡς καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ὀμήρου, ἀλλὰ τοὺς ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ποιήμασι περιγραφόμενους. Περὶ τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως τῶν χρόνων τούτων ἔχομεν ἀρχετὰς εἰδήσεις ἐξ αὐτῶν τῶν Ὀμηρικῶν ἑπῶν, ἐξ ὧν καταφαίνεται, ὅτι παρὰ τὴν κρατοῦσαν παρὰ τισι δόξαν, ὅτι οἱ Ἕλληνες τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων ἐμίσουν καὶ ἀπεστρέφοντο τὸ ἐμπόριον (ὅπερ δὲν εἶναι ἀληθές). ζνηρότατον ἐμπόριον διεξήγετο ἐν Ἑλλάδι ἐν τε τῇ ἐσω-

τερικῶ καὶ τῷ ἐξωτερικῶ καὶ ζωηροτάτῃ διεξήγγετο ἐπαινεῖσθαι πρὸς τοὺς ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος λαοῦς. Ὅτι οἱ Ἕλληνες τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων ἡγάπων τὸ ἐμπόριον καὶ δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς προσδλητικὸν ἢ ταπεινὸν τὸ ἐμπορεύεσθαι καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας, ἀπαδεικνύεται ἐκ τῶν ἐξῆς :

Α'. Οἱ Ἀχαιοὶ ἐν Τροίᾳ ἡγόραζον οἶνον, ἐν δὲ πλοίων ἐπεμπευ ἑ Εὐνήρης ὁ υἱὸς τοῦ Ἰάσωνος :

νῆες δ' ἐκ Λήμνου παρέστασαν οἶνον ἄγουσαι

πολλάκι, τὰς προέηκεν Ἰησονίδης Εὐνήρης

.....

ἐνθ' ἄρ' οἰνίζοντο κομόωντες Ἀχαιοί,

ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἰθωνι σιδήρῳ

ἄλλοι δὲ ρινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσιν,

ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσιν (H. 467 - 475)

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου βλέπομεν, ὅτι ὁ Εὐνήρης ὁ υἱὸς τοῦ Ἰάσωνος δὲν ἐθεωρεῖ ἀνάξιον ἑαυτοῦ νὰ πέμπῃ ἐκ Λήμνου οἶνον πρὸς τοὺς ἐν Τροίᾳ Ἕλληνας πρὸς πώλησιν, οὐδὲ κακίζεται παρὰ τοῦ Ὀμήρου διὰ τοῦτο. Πλὴν ὁμοίως τούτου βλέπομεν καὶ τὸ ἕτερον σπουδαιότατον περὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν χρόνων ἐκείνων, ὅτι δηλαδὴ τὸ ἐμπόριον ἦτον ἀκόμη ἀνταλλακτικόν, (ἄλλοι μὲν χαλκῷ... ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσιν οἰνίζοντο οἱ Ἀχαιοί), ἢ ἀνταλλαγὴ ὅμοιως φαίνεται ὅτι δὲν ἐγένετο ἀντὶ οἰουδήποτε ἀντικειμένου, ἀλλ' οἱ Ἀχαιοὶ ἡγόραζον τὸν οἶνον δίδοντες εἰς ἀντάλλαγμα ἢ μέταλλα (χαλκόν, σιδήρον) ἢ δέρματα βοῶν ἢ καὶ αὐτοὺς τοὺς βόας ἢ ἀνδράποδα, ἀντικείμενα δηλαδὴ εἰματακόμιστα. Τὸ τοιοῦτον εἶδος τοῦ ἐμπορίου λοιπὸν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ πλέον ὡς ἀπλὴ ἀνταλλαγὴ πραγμάτων ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλομένη, ἀλλ' εἶναι καθαρῶς ἐμπόριον πρὸς κερδοσκοπίαν καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Εὐνήρου ἀποστολὴ τῶν πλοίων πρὸς πώλησιν τοῦ οἶνου θεωρητέα ὡς καθαρῶς ἐμπορικὴ ἐπιχείρησις.

Β'. Ἡ Ἀθηνᾶ, ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ Μέντου, μεταβᾷ εἰς Ἰθάκην λέγει πρὸς τὸν Τηλέμαχον ἐρωτήσαντα αὐτὴν τίς ἐστίν :

Μέντης Ἀγχιάλοιο δαΐφρονος εὐχομαι εἶναι

υἱός, ἀτὰρ Ἰαφίῳσι φιληρέτμοισιν ἀνάσσει

νῦν δ' ὧδε ζῶν νηὶ κατήλυθον ἧδ' ἐτάροισιν

πλέων ἐπὶ οἶνοπα πόντον ἐπ' ἄλλοθρόους ἀνθρώπους,

εἰς Τεμέσσην μετὰ χαλκόν, ἄγω δ' αἰθωνα σιδήρον (α, 180 - 184).

Τοῦτο ἐθεωρεῖτο φυσικώτατον καὶ οὐδεμίαν μορφήν ἐπέσυρε τὸ ὅτι ὁ Μέντης ὁ βασιλεὺς τῶν Ταφίων καὶ φίλος τοῦ Ὀδυσσεὺς μετέβαινε εἰς Τεμέσσην ἵνα πωλήσῃ σιδήρον καὶ ἀγοράσῃ χαλκόν, οὔτε κακίζεται ὑπὸ τοῦ Τηλεμάχου ὡς ἔμπορος, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ Ὀδυσσεὺς κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Τηλεμάχου

«ἐπίστροφος ἦν ἀνθρώπων» καὶ διὰ τοῦτο εἶχεν ἀποκτήσει πολλοὺς φίλους. Βεβαίως ἡ φράσις αὕτη «ἐπίστροφον ἦν ἀνθρώπων» δὲν δύναται νὰ σημαίνει, ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς χάριν διασκεδάσεως ἀπλῶς ἢ ἀσκοπῶς εἶχε περιέλθει πολλὰ μέρη, ἀλλ' ἔνεκα χρείας τινὸς ἐμπορικῆς (κατὰ πρᾶξιν) ἤδη πρὸ τῆς εἰς Τροίαν στρατείας ἀποδημήσας ἐγένετο φίλος πολλῶν, οἵτινες πάλιν, ὁσάκις μετέβαινον εἰς Ἰθάκην, ἐξενίζοντο ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Ὀδυσσεως.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καὶ πλείστων ἄλλων παραδειγμάτων καταφαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους τὸ ἐμπόριον ἐτιμᾶτο καὶ ἤσκουν αὐτὸ πάντες ἀνεξαρτήτως καταγωγῆς ἢ κοινωνικῆς θέσεως.

Ὁ κυρίως ὁμιῶς ἐμπορικῶς λαὸς τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων, καὶ ὡς τοιοῦτος ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ποιήμασι περιγραφόμενος, ἦσαν οἱ Φαίακες.

οὐ γὰρ Φαιήκεσσι μέλει οἶος οὐδὲ φάρετρη.

ἀλλ' ἴστοι καὶ ἔρετμά νε καὶ νῆες εἴσαι,

ῥῆιν ἀγαλλόμενοι πολιτὴν περώσει θάλασσαν (ζ, 270 - 272)

Ἐῖχον δ' οἱ Φαίακες καὶ πάντα τὰ ἐλαττώματα τῶν ἐμπορικῶν λαῶν.

μάλα δ' εἰσὶν ὑπερφίαλοι κατὰ δῆμον (ζ, 274)

λέγει ἡ Ναυσικᾶ εἰς τὸν Ὀδυσσεά, θέλουσα νὰ παραστήσῃ εἰς αὐτὸν πόσον ἐπικίνδυνος δι' αὐτὴν ἦτο ἡ κακολογία τοῦ ὄχλου, ὅστις δὲν ἔτρεφε τὸν προσήκοντα σεβασμὸν πρὸς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν. Καὶ ἡ Ἀθηναῖα δὲ ὑπὸ μορφὴν νεάνιδος ἐμφανισθεῖσα εἰς τὸν Ὀδυσσεά, ἵνα ὁδηγήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ἀλκινόου προτρέπει αὐτὸν νὰ φυλάσσεται τὸν λαὸν καὶ νὰ μὴ ἀποτείνειῃ εἰς τίνα λόγον, διότι οἱ ἄνθρωποι ἔνεκε τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτῶν δὲν ἦσαν φιλόξενοι.

ἀλλ' ἴθι σιγῇ τοῖον, ἐγὼ δ' ὁδὸν ἡγεμενεύσω,

μηδὲ τιν' ἀνθρώπων προτιόσσεο μηδ' ἐρέεινε'

οὐ γὰρ ξείνους οἶδε μάλ' ἀνθρώπους ἀνέχονται,

οὐδ' ἀγαπᾶζόμενοι φιλέουσ' ὅς κ' ἄλλοθεν ἔλθῃ.

νηυσὶ θολῇσι τοί γε πεποιθότες ὠκείῃσιν

λαῖτμα μέγ' ἐκπερώσιν, (η, 30 - 35).

Καὶ ὁμιῶς καὶ αὐτοὶ οἱ Φαίακες, οἱ τοσαύτην τιμὴν ἀποδίδοντες εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον ἀσχολούμενοι, ἐκφράζονται ἐνίοτε περιφρονητικῶς κατὰ τῶν ἐμπόρων. Τοῦτο ἀκριβῶς ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τινὰς τῶν νεωτέρων νὰ νομίσωσιν, ὅτι κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους ἐν Ἑλλάδι τὸ ἐμπόριον ἐμισεῖτο καὶ κατεφρονεῖτο καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ἐπιχειρήσις ἀναξία εὐγενῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς εὐτελεῖς μόνον ἀρμόζουσα. Ἡ γνώμη ὁμιῶς αὕτη δὲν εἶναι ἀληθής· οἱ ἄνθρωποι τῶν ὁμηρικῶν χρόνων δὲν κατεφρόνουν τὸ ἐμπόριον, ἀλλὰ τὴν ἐμπορικὴν αἰσχροκέρδειαν (τὰ κέρδη ἀρπαλέα) καὶ τὴν πλεονεξίαν. Τοῦτο γίνεται σαφέστατα δῆλον ἐκ τοῦ ἑξῆς παραδείγματος. Ὅτε:

ὁ Ὀδυσσεύς ἀρνεῖται· νὰ ἐκτελέσῃ τὴν προτροπὴν τῶν Φαιάκων τοῦ νὰ λάβῃ καὶ αὐτὸς μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, προφασιζόμενος τὰς θλίψεις καὶ τὰς στενοχωρίας, ἔνεκα τῶν ὁποίων σωματικῶς καὶ ἠθικῶς εἶχε καταπέσει, ὁ Εὐρύαλος ἐνεδίδῃ αὐτὸν λέγει τὰ ἑξῆς:

οὐ γὰρ σ' οὐδέ, δοῦμόνι φωτὶ εἴσκω
 ἔθλων, οἷά τε πολλὰ μετ' ἀνθρώποισι πέλοναι,
 ἀλλὰ τῇ, δὲ θ' ἅμα νηϊ πολυκλήιδι θαμίζων
 ἀρχὴς ναυτῶν, οἷτε πρηκτῆρες ἔασιν,
 φόρτου τε μνήμων καὶ ἐπίσκοπος ἤσιν ὁδαίων
 κερδέων θ' ἀρπαλέων· οὐδ' ἀθλητῆρι ἔοικας (θ, 159 - 164)

Διὰ τῶν λόγων τούτων ὁ Εὐρύαλος ὠνείδισε τὸν Ὀδυσσεά ὡς ἔμπορον ἀπλῶς, ἀλλ' ὡς τοιοῦτον ἔμπορον, ὅστις τὰ πάντα εἰς τὴν πλεονεξίαν θυσιάζων παρμαλεῖ ἑαυτοῦ καὶ οὔτε εἰς ἀγῶνά τινα νὰ διακριθῇ δύναται, οὔτε εἰς τι ἄλλο πλὴν τοῦ ἐμπορίου, οὔτινος πάντοτε εἶναι μνήμων καὶ περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἐνδιαφέρεται, εἰ μὴ περὶ τῆς πλεονεξίας (κερδέων ἀρπαλέων), ἐν ᾧ οἱ Φαίακες ἐκαυχῶντο μὲν ὅτι ἦσαν ἄριστοι ναυτικοί, ἀλλὰ καὶ δὲν παρημέλουν τὴν ἀνάπτυξιν οὔτε τοῦ σώματος, οὔτε τῆς ψυχῆς. Ὁ δὲ Ἀλκίνοος περαιτέρω λέγει πρὸς τὸν Ὀδυσσεά :

οὐ γὰρ πυγμαῖοι εἰμὲν ἀνήμεροι οὐδὲ παλαιεταί,
 ἀλλὰ ποδὶ κραυπνῶς θέομεν καὶ νηυσὶν ἄριστοι·

... ..
 ὅσων περιγυγόμεθ' ἄλλων

ναυτιλίῃ καὶ ποσσὶ καὶ ὀρχηστῷ καὶ ἀοιδῷ. (θ, 246 - 252)

Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω ἐλέπομεν, ὅτι κατὰ τοὺς ἀμνημονεύτους χρόνους τὸ ἐμπόριον ἐθεωρεῖτο ἐντιμὸν ἐπάγγελμα καὶ ἤσκειτο παρ' ἀνθρώπων ὅλας δὴποτε κοινωνικῆς τάξεως, ἀρκεῖ μόνον νὰ διεξήγηση εἰλικρινῶς καὶ νὰ μὴ παρεκκλίνει ἢ ἐξάσκησις αὐτοῦ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς ἀρετῆς τοῦ ἀνθρώπου, μόνον δὲ ἡ πλεονεξία καὶ ἡ αἰσχροκέρδεια καὶ ἡ ἀπάτη ἐν τῇ ἐμπορίᾳ κατεκρίνετο καὶ καταφρονεῖτο καὶ ἐμισεῖτο.

Μάλιστα δὲ αἰσχροκέρδεις καὶ δόλιοι ἔμποροι, ὡς κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς Ὀμηρικούς, ἐθεωροῦντο οἱ Φοῖνικες, ὅντες διαβόητοι ἐπὶ ἐμπορικῇ ἀπιστίᾳ καὶ θεωρούμενοι τρόπον τινὰ οἱ Ἑβραῖοι τῆς ἀρχαιότητος.

Ὁ Ὀμηρος, ὅσακις ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ μνημονεύει Φοινίκων, σχεδὸν πάντοτε ἀναφέρει καὶ τὴν αἰσχροκέρδειαν αὐτῶν :

δὴ τότε Φοῖνιξ ἦλθεν ἀνὴρ, ἀπαιτήλια εἰδώς,
 τρώκτης, δὲ δὴ πολλὰ κάκ' ἀνθρώποισιν ἐώργειν (ξ, 288 - 289)

...
 εἰς Λιβύην μ' ἐπὶ νηὶς ἐστάτο ποντοπόροιο
 φεύδ' αὖ βουλεύσας, ἵνα οἱ σὺν φόρτον ἄγοιμι,
 κείθι δὲ μ' ὥς περάσειε καὶ ἄσπετον ὦνον ἔλοιτο (ξ, 295-297)

λέγει ὁ Ὀδυσσεὺς πρὸς τὸν Εὐμαίον ἐν τῇ πλαστῇ διηγήσει τῶν περιπετειῶν αὐτοῦ πρὸ τοῦ φανερώσθαι ἑαυτόν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Εὐμαῖος δὲν ἐκφράζεται περισσώτερον κολακευτικῶς περὶ τῶν Φοινίκων διηγούμενος εἰς τὸν Ὀδυσσεά τὰς ἰδίας αὐτοῦ περιπετείας καὶ τὴν ἀρπαγὴν αὐτοῦ ὑπὸ Φοινίκων ἐμπόρων, ὅτε ἦτο παιδίον, ἀποκαλεῖ αὐτοὺς τρώχτας καὶ πολυπαιπάλους, τὰ δὲ ἐμπορεύματα αὐτῶν ἀποκαλεῖ «ἀθύρματα», οἷα καὶ πράγματι ἦσαν.

Τοιαῦτα ἀρπαγαὶ παιδίων καὶ γυναικῶν παρ' ἐμπόρων Φοινίκων, δὲν ἦσαν ἀσυνήθεις ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις, ἐκτὸς δὲ τοῦ ἀνωτέρω παραδείγματος τοῦ ἀναφερομένου ἐν τῇ Ὀδυσσεῖα καὶ ἡ ἀρπαγὴ τῆς Ἰνώ, ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡρόδοτου ἐν ἐκτάσει περιγραφομένη, παρέχει ἡμῖν εἰκόνα τοῦ ἐμπορικοῦ τρόπου τῶν Φοινίκων, οἵτινες δὲν ἦσαν εἰλικρινεῖς ἔμποροι, ἀλλ' ἔμποροι ἄμα καὶ πειραταί, ληστεύοντες τοὺς μεθ' ὧν συνγλλάσσοντο ὅτε μὲν διὰ τῆς θείας, ὅτε δὲ δι' ἀπάτης.

Πλὴν ὅμως τῶν Φοινίκων καὶ ἄλλοι λαοὶ ἐξήτκουν τὴν πειρατείαν καὶ πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων, πρὸ πάντων δὲ οἱ Κρήτες. Ἀπειρα παραδείγματα τοῦτου ἔχομεν, τόσον δὲ συχνὰ ἀναφέρεται ἡ πειρατεία παρὰ τῷ Ὀμήρῳ χωρὶς νὰ φέγηται, ὥστε ὁ Θουκυδίδης ρητῶς ἀναφέρει, ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο (ἡ πειρατεία) δὲν ἔφερον αἰσχύνην, ἀλλὰ μᾶλλον δόξαν. Τοῦτο δὲ ἐγένετο, διότι ἡ πειρατεία ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἠθεωρεῖτο ὡς εἶδος πολέμου καὶ ἡ κατ' ἀπειχίστων παραθαλασσίων πόλεων ἀπὸ θαλάσσης ἐπίθεσις ἄλλωσι αὐτῶν καὶ διαρπαγὴ ἠθεωρεῖτο ἐπιτετραμμένη, ἐκτὸς ἂν αὗται ἦσαν φιλικαί, διότι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πᾶς μὴ φίλος ἠθεωρεῖτο ἐχθρός. Διὰ τοῦτο ἐλέπομεν τὸν Ὀδυσσεά διηγούμενον ἄλλωσι παραθαλασσίων πόλεων μετὰ τὴν ἐκ Τροίας ἀναχώρησιν αὐτοῦ καὶ ἐν ταῖς πλασταῖς αὐτοῦ διηγήσεσι πρὸς τὸν Εὐμαῖον πρὸ τῆς ἀναγνωρίσεως ὑπ' αὐτοῦ πάλιν πειρατικῆς ἐκστρατείας διηγούμενον καὶ καυχώμενον ἐπὶ ταῦταις.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ Ἕλληνες τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων τὴν μὲν πειρατείαν ἠθεώρουν ἐπιτετραμμένην καὶ ἔντιμον, ἅτε γενομένην φανερά καὶ κατ' ἐχθρῶν, τὴν δὲ ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἐμπορίου ἀπάτην καὶ ἀρπαγὴν ἠθεώρουν ἄξιαν καταφρονήσεως, ἅτε γενομένην δολίως καὶ ὑπὸ τὸ πρόσχημα φιλίας, τούναντιον δὲ ἐτίμων καὶ ἡγάπων τοὺς εἰλικρινεῖς ἔμπορους. Τοῦτο δὲ οὐχὶ μόνον κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους ἔπραττον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα ἐπὶ μακρὸν ἀσκούντες τὴν ληστείαν ἐν τισι τόποις, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Θουκυδίδης, καὶ τιμῶντες τοὺς ἐντίμους ἔμπορους, ἀποστρεφόμενοι δὲ τοὺς ἀπατεῶνας. Παράδειγμα τῆς πρὸς τοὺς ἐντίμους ἔμπορους ὑπολήψεως τῶν

Ἑλλήνων παρέχει· ἡμῖν ὁ Παισανίας ἀναφέρει, ὅτι βασιλεύοντος τῆς Ἀρχαδίας Πόμπου τοῦ υἱοῦ τοῦ Σίμου, εἰσέπλευσαν Αἰγινήται εἰς Κυλλήνην χάριν ἐμπορίου καὶ δι' ὑποζυγίων ἀνήγον τὰ φορτία παρὰ τοὺς Ἀρχάδας, δι' ὃ τοσοῦτον ἐτίμησεν αὐτοὺς ὁ Πόμπος, ὥστε καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ὠνόμασεν Αἰγινήτην (Παισ. Ἀρχ.).

Ἐξετάσαντες ἥδη τὰ περὶ ὑπάρξεως τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς θέσεως τῶν ἐμπορίων ἐν τῇ κοινωνίᾳ κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους, ἃς ἴδωμεν κατὰ τῖνα τρόπον ἐνηργεῖτο τὸ ἐμπόριον τοῦτο καὶ πόσων εἰδῶν ἦτο καὶ τῖνα εἶδη κυρίως ἦσαν τὰ εἰσαγόμενα καὶ ἐξαγόμενα κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Καὶ πρῶτον ἃς ἐξετάσωμεν τὸν τρόπον τῆς διεξαγωγῆς τοῦ ἐμπορίου καὶ τὰ εἶδη αὐτοῦ.

Ὡς ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους τὸ ἐμπόριον διαιρεῖται εἰς ἐσωτερικὸν ἢ μικρὸν καὶ εἰς ἐξωτερικὸν ἢ μέγα ἐμπόριον. Καὶ τὸ μὲν ἐσωτερικὸν ἐμπόριον ἐνηργεῖτο διὰ ξηρᾶς ἢ θαλάσσης, τὸ δὲ ἐξωτερικὸν πάντοτε σχεδὸν κατὰ θάλασσαν. Παρ' Ὀμήρῳ οὐδὲν σχεδὸν παράδειγμα ἐμπορίου κατὰ ξηρὰν ἀναφέρεται, τούναντίον δὲ πλεῖστα θαλασσίου. Τὰ πλοῖα κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους ἐθεωροῦντο ὡς κατ' ἐξοχὴν μέσα συγκοινωνίας, ἢ δὲ μὴ ὑπαρξίς πλοίων παρὰ τινι λαῷ ἐνομιζέτο οὐσιώδης ἔλλαξις τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ μόνον οἱ Κύκλωπες ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἀναφερομένων λαῶν παρίστανται ὡς μὴ ἔχοντες πλοῖα καὶ ἀγνοοῦντες τὴν κατασκευὴν αὐτῶν :

οὐ γὰρ Κυκλώπεισαι νέες πάρα μιλοπαρχοί,
οὐδ' ἄνδρες νηῶν ἐνὶ τέκτονες, οἳ κεπάμοιεν
νηῆς ἐυσσέλμους, αἳ κεν τελέοιεν ἕκαστα
ἅστε' ἐπ' ἀνθρώπων ἰκνεύμεναι, οἳά τε πολλὰ
ἄνδρες ἐπ' ἀλλήλους νηυσὶν περώσι θάλασσαν (ι, 125 - 129).

Ἐκ τῶν λοιπῶν ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἀναφερομένων λαῶν μόνον οἱ Ἀρχάδες δὲν εἶχον ἴδια πλοῖα, ἀλλ' ἔλαβον παρὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἵνα πλεύσωσιν εἰς τὴν Τροίαν, ἐπειδὴ ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῆς χώρας αὐτῶν, οὕτης μεσογείου, δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πλοῖα, ἀλλὰ καὶ οὗτοι δὲν ἠγνόουν τὴν χρῆσιν αὐτῶν. Καίτοι ὅμως ἢ κατὰ θάλασσαν συγκοινωνία ἦτο τοσοῦτον ἐν χρήσει καὶ τὸ κατὰ θάλασσαν ἐμπόριον συνηθέστατον, δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἢ κατὰ ξηρὰν συγκοινωνία ἦτο παρημελημένη καὶ τὸ ἐμπόριον οὐδόλως διεξήγετο κατὰ ξηρὰν. Τούναντίον ἐκ τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν διδασκόμεθα, ὅτι ὁδοὶ ἀμαξιτοὶ συνέδεον πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, ὡς π.χ. τὴν Πύλον καὶ τὴν Σπάρτην, ὅθεν διήλθεν ἐφ' ἀμάξης ὁ Τηλέμαχος. Καὶ τὰ σωζόμενα δὲ σημεῖα τῆς διευθύνσεως τῶν ὁδῶν τούτων καὶ τὰ λείψανα ἔργων τεχνικῶν κατασκευασθέντων κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους χάριν τῆς κατὰ ξηρὰν συγκοινωνίας μαρτυροῦσι περὶ τούτου. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ὁχημάτων καὶ τὰ ὑποζύγια ἦσαν λίαν ἐν χρήσει πρὸς

μεταφορὰν ἐμπορευμάτων, ὡς μαρτυρεῖ τὸ ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ Παυσανίου μνησινευόμενον παράδειγμα τῶν Αἰγινητῶν.

Ἄν κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους ὑπῆρχον ἔμποροι ὑπὸ τὴν σημερινὴν σημασίαν τοῦ ὀνόματος, ἔχοντες δηλαδὴ καταστήματα καὶ ἐν αὐτοῖς διαρκῶς ἐκτεθειμένα πρὸς πώλησιν ἐμπορεύματα, δὲν γνωρίζομεν. Ὁ συνήθης τρόπος τῆς διεξαγωγῆς τοῦ ἐμπορίου ἦτο οὐχὶ οὗτος, ἀλλ' ἕτερος. Ὡς καὶ τὸ ὄνομα ἔμπορος κυριολεκτικῶς δηλοῖ, οἱ περὶ τὸ ἐμπόριον ἀσχολούμενοι ἐφόρτωνον πλοῖα ἐμπορευμάτων καὶ ἐπιβαίνοντες αὐτῶν μετέβαινον ἀπὸ τόπου εἰς τόπον πωλοῦντες τὰ ἐμπορεύματα αὐτῶν καὶ ἀγοράζοντες ἄλλα ἢ μᾶλλον ἀνταλλάσσοντες αὐτὰ ἀντ' ἄλλων, ἅτινα ἐσπάνιζον ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν. Παράδειγμα τοιοῦτου εἵδους ἐμπορίου λεπτομερῶς ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος διηγούμενος δηλαδὴ τὰ κατὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς Ἰνοῦς λέγει· τὰ ἐξῆς· «τούτους γὰρ (τοὺς Φοίνικας) ... ναυτιλίῃσι μακρῆσι ἐπιθέσθαι, ἐπαγινέοντας δὲ φορτία Αἰγυπτία τε καὶ Ἀσσύρια τῇ τε ἄλλῃ ἐσαπικνέεσθαι καὶ δὴ καὶ ἐς Ἄργος... Ἀπικνόμενοι δὲ τοὺς Φοίνικας ἐς δὴ τὸ Ἄργος τοῦτο διατίθεσθαι τὸν φόρτον. Πέμπτη δὲ ἡ ἑκτὴ ἡμέρη ἀπ' ἧς ἀπικνόντο, ἐξεμπολημένων σφι σχεδὸν πάντων, ἔλθειν ἐπὶ τὴν θάλασσαν γυναῖκας ἄλλας τε πολλὰς καὶ δὴ καὶ τοῦ βασιλέως θυγατέρα... ταύτας στάσας κατὰ πρῆμιν τῆς νεῆς ὠνέεσθαι τῶν φορτίων τῶν σφι ἦν θυμὸς μάλιστα» (Hr. A. I.). Ἐκ τῶν ἀνωτέρω βλέπομεν ὅτι οἱ ἔμποροι ἐπιβαίνοντες πλοίου μετέφερον τὰ ἐμπορεύματα αὐτῶν εἰς πόλεις παραλίους καὶ ἐκεῖ ἀγκυροβολοῦντες περιέμενον ἀγοραστὰς· οἱ δὲ κάτοικοι τῶν πόλεων ἐκείνων κατέβαινον εἰς τὴν παραλίαν καὶ πρὸ τοῦ πλοίου ἐγένοντο αἱ ἀγοραπωλησίαι. Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ τρόπου τούτου, τοῦ νῦν ἀναμένωσιν οἱ ἔμποροι ἀγορασταὶ εἰς τὴν παραλίαν, καὶ ἄλλος τρόπος πωλήσεως τῶν ἐμπορευμάτων ἀναφέρεται. Λαμβάνοντες δηλαδὴ οἱ ἔμποροι μεθ' ἑαυτῶν εἰμετακρόμιστα τινα εἶδη μετέβαινον εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐπωλοῦν ταῦτα εἴτε ἐν ταῖς ὁδοῖς, εἴτε καὶ εἰσερχόμενοι ἐντὸς αὐτῶν τῶν οἰκιῶν καὶ προκαλοῦντες ἀγοραστὰς. Παράδειγμα τοῦ εἵδους τούτου τοῦ ἐμπορίου παρέχει ἡμῖν ὁ Ὀμηρος λέγων·

οἱ δ' ἐνῆαυτὸν ἅπαντα παρ' ἡμῖν αὐθι μένοντες
ἐν νηὶ γλαφυρῇ βίοτον πολὺν ἐμπολῶντο
ἀλλ' ὅτε δὴ κοίλῃ νηὺς ἤχθητο τοῖσι νέεσθαι.

.....
ἦλυθ' ἀνὴρ πολυΐδρις ἐμοῦ πρὸς δῶματα πατρός
χρῦσεον ὄρκον ἔχων, μετὰ δ' ἠλέκτροισιν ἔερτο.
τὸ μὲν ἄρ' ἐν μεγάρῳ διμῶαι καὶ πότνια μήτηρ
χερσὶν τ' ἀμφαφῶντο καὶ ὀφθαλμοῖσιν ὄρωντο
ὦνον ὑπὶσχόμεναι... (ο, 455 - 463).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύο παραδειγμάτων διδασκόμεθα οὐ μόνον τὸν τρόπον τῆς διεξαγωγῆς τοῦ ἐμπορίου κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ τὴν

εἶδος τῶν ἐμπορευμάτων, ἅτινα ἔφερον εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ Φοίνικες καὶ ἐπώλουν. Τὰ ἐμπορεύματα ταῦτα ὁ μὲν Ἡρόδοτος καλεῖ «φορτία Αἰγυπτιακά τε καὶ Ἀσσυρία», ὁ δὲ Ὅμηρος «μυρὶ ἄθύσματα» (σ. 416). Ἐκ τῶν ὀνομασιῶν τούτων καὶ ἐκ τοῦ ὅτι τὰ ἐμπορεύματα ταῦτα ἦσαν ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἀνωτέρω παραδείγμασι τοιαῦτα, ὥστε νὰ ἀγοράζωσιν αὐτὰ πρὸ πάντων αἱ γυναῖκες (παρ' Ὀμήρῳ «ἄρμος χρυσοῦς») εὐκόλως ἐννοοῦμεν, ὅτι δὲν ἦσαν εἶδη πρώτης χρείας, ἀλλὰ μᾶλλον εἶδη πολυτελείας οὐδόλως μὲν ὠφελοῦντα τοὺς ἀγοράζοντας αὐτάς, πορίζοντα ὅμως κέρδη σημαντικὰ εἰς τοὺς πωλοῦντας. Ἄν δὲ ἀναλογισθῶμεν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ χρῆσις τοῦ νομίσματος ἐν Ἑλλάδι ἦτο ἀγνωστος, φανταζόμεθα πόσον πολῦτιμα φυσικὰ προϊόντα ἐλάμβανον οἱ ξένοι ἔμποροι ἀντὶ τῆς μικρᾶς πραγματικῆς ἀξίας βιομηχανικῶν εἰδῶν ἢ εἰδῶν πολυτελείας, ἅτινα ἐπώλουν.

Ἦσαν δὲ τὰ ἐξ Ἑλλάδος ἐξαγόμενα προϊόντα κατὰ τοὺς Ὀμηρικούς χρόνους κυρίως φυσικὰ προϊόντα, τὰ δὲ εἰσαγόμενα φυσικὰ ἢ βιομηχανικά. Καὶ ἐξαγόμενα μὲν ἦσαν μέταλλα (χαλκός, σίδηρος) καὶ γεωργικὰ καὶ κτηνοτροφικὰ προϊόντα, εἰσαγόμενα δὲ προϊόντα βιομηχανίας (κομψοτεχνήματα, ὑφάσματα, οἰκισκὰ σκεύη) ἢ φυσικά, ζυτικά ἢ ζωϊκὰ προϊόντα τῶν χωρῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ Ἀσσυρίας ἢ καὶ αὐτῶν τῶν Ἰνδιῶν (ἀρώματα, φοίνικες κ.τ.δ.). Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἔλαιον, ὅπερ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους καὶ μέχρι σήμερον εἶναι ἐκ τῶν κυριωτέρων εἰδῶν ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τοὺς Ὀμηρικούς χρόνους εἰσήγετο εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας ὑπὸ τῶν Φοινίκων ἀναμεμιγμένον ἴσως μετ' ἀρωμάτων καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο ὄχι πρὸς ὀρώσιν, ἀλλὰ ἢ πρὸς ἐπάλειψιν τοῦ σώματος μετὰ τὸ λουτρὸν ἢ πρὸς βιομηχανικούς σκοποὺς ἐπὶ πολυτίμων ἀντικειμένων, ὡς π.χ. εἰς τὴν κατασκευὴν πολυτελῶν χιτῶνων (πρὸλ. Ὀμ. η, 107 καὶ ἄλλοι). Καὶ εἶναι μὲν ἡ ἐλαία κατὰ τοὺς τελευταίους τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων γνωστὴ, ἀλλ' ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐλαίου καὶ ἡ ποικίλη χρησιμοποίησις αὐτοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι πρόσδος συντελεσθεῖσα κατὰ τὸ τρίτον τμήμα τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπομένης. Ἔτερον εἶδος ἐμπορίου ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ τῶν Φοινίκων ἐνεργοῦμενον ἦτο, κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον καὶ πρὸ πάντων κατὰ τὸ δεύτερον καὶ τρίτον τμήμα αὐτῆς, ἡ ἀλίεια τῆς πορφύρας, ἥτις τόσον πολῦτιμος ἐθεωρεῖτο ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς πορφύρας ἐλάχιστα ὕλικώς ὠφελήθησαν οἱ Ἕλληνες, ἐπειδὴ οἱ Φοίνικες δὲν ἠγόραζον τὴν πορφύραν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἠλίευσον αὐτοὶ ταύτην καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐγκατέστησαν καὶ ἐμπορικὰ πρακτορεῖα, (ἀποικίας τρόπον τινὰ ἐμπορικὰς οὐχὶ μονίμους, ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον εὐρίσκοντο εἶδη πρὸς ἐκμετάλλευσιν ἐμπορικὴν διαρκούσας) εἰς τὰς πλείστας τῶν Ἑλληνικῶν νήσων καὶ τινα παράλια τῆς Στερεᾶς. Αἱ φοινικικαὶ αὗται ἐγκαταστάσεις κατὰ τοῦτο ὠφέλησαν τοὺς Ἕλληνας, ὅτι εἰσέγαγον εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν καλλιέργειαν φυτῶν τέως

ἀγνώστων τοῖς Ἑλλήσι καὶ πρὸς ἐκμετάλλευσιν τοῦ φυσικοῦ πλούτου τῆς Ἑλλάδος κατέστησαν ἱκανοὺς τοὺς Ἑλληνας. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως τῆς τοιαύτης ἐπιδράσεως τῶν Φοινίκων εἰς τὴν ἐμπορικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐπῆλθον εὐθύς, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπόμενον τρίτον τμήμα τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου, ἦτοι τοὺς μεθ' Ὅμηρον χρόνους καὶ πρὸ πάντων κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπομένης κλασσικῆς περιόδου, ἀνῆλθον, τὸ ἐλληνικὸν ἐμπόριον εἰς ἀκμὴν καὶ οἱ Ἕλληνες ἐμποροὶ ὑπερέβησαν ἐν πᾶσι τοῖς Φοίνικας, ἐκδιώξαντες αὐτοὺς ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν θαλασσῶν καὶ ἀποτελεσματικῶς ἀνταγωνισθέντες πρὸς αὐτοὺς καὶ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος.

3. Τμήμα Γ'. Μεθ' Ὅμηρον χρόνοι μέχρι τῆς 7ης περίπου π.Χ. ἑκατονταετηρίδος.

Κατὰ τὸ τρίτον τμήμα τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπόριον ὑπέστη σπουδαῖον κλονισμὸν καὶ ὥπισθοδρομήσας κατὰ πολὺ, ὥπως καὶ αἱ λοιπαὶ ἐκφάνσεις τοῦ τε ὕλικου καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Τὸ τμήμα τοῦτο, ἐν ᾧ περιλαμβάνονται ἡ 10η, 9η, 8η καὶ μέρος τῆς 11ης καὶ 7ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, χαρακτηρίζεται κατ' ἀρχὰς μὲν δι' ὥπισθοδρομήσεως καὶ εἰτα διὰ στασιμότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου καὶ μόλις περὶ τὸ τέλος τοῦ τμήματος τούτου κατὰ τὴν 8ην καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 7ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος παρατηρεῖται βελτίωσις τις ἐν τῇ κινήσει τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου. Τοῦτο δὲ παρατηρεῖται οὐ μόνον εἰς τὸ ἐμπόριον, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα τὰ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ ἔχει σχέσιν μεγίστην πρὸς τὴν μεγάλην ἐκείνην ἀπὸ βορρᾶ μετανάστευσιν λαῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν ἀλλάξαν κατὰ τὸ πλεῖστον τὸν πληθυσμὸν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ κορυφουμένην εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Δωριέων κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου. Οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι τῶν μεταναστεύσεων εἶναι ὁ Μέσος αἰὼν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, εἶναι χρόνοι βαρβαρότητος καὶ ὥπισθοδρομήσεως καὶ χρόνοι ἐμπορικῆς κυριαρχίας τῶν Φοινίκων ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ αἶτιον τῶν γεγονότων τούτων εἶναι προφανές. Ζεῖ εἶναι ὁ χαρακτήρ καὶ ὁ ὑποδεστέρος πολιτισμὸς τῶν Δωριέων καὶ τῶν λοιπῶν ἀπὸ βορρᾶ κατελθόντων εἰς τὴν Ἑλλάδα λαῶν, οἵτινες εἶχον μὲν ἐν ἑαυτοῖς ζωτικότητα καὶ στρατιωτικὴν δύναμιν τοσαύτην, ὥστε νὰ καταλύσωσιν τὸν Ὀμηρικὸν ἢ Ἀχαικὸν καλούμενον πολιτισμὸν καὶ νὰ ἱδρῦσωσι νέα κράτη ἐπὶ τῶν ἐρείπειων τῶν καταστραφέντων, ἀναγκάσαντες μάλιστα καὶ πολλοὺς τῶν πρώτων κατοίκων νὰ ἐκπατρισθῶσι, δὲν ἠδύνατο ὅμως καὶ νὰ ἀντικαταστήσωσι τὸν ὑπ' αὐτῶν καταλυθέντα πολιτισμὸν δι' ἄλλου ὁμοίου ἢ ἀνωτέρου. Οὕτως οὐ μόνον αἱ τέχναι καταπληκτικῶς ὥπισθοδρομήσαν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐμπόριον τὸ τε ἐξαγωγικὸν καὶ τὸ εἰσαγωγικὸν περιωρίσθη εἰς τὸ ἐλάχιστον ἐφικτὸν καὶ

τοῦτο δὲ περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν Φοινίκων. Τῷ ὄντι οἱ Δωριεῖς καὶ οἱ ἄλλοι πρὸ τούτων καὶ μετὰ τούτους εἰς τὴν Ἑλλάδα μεταναστεύσαντες λαοὶ δὲν ἡγάπων τὸ ἐμπόριον, ἀλλ' ἦσαν λαοὶ πολεμικοὶ καὶ ποιμενικοὶ ἢ καὶ γεωργικοὶ ἀναλόγως τῆς φύσεως τῆς χώρας ὅθεν εἶχον μεταναστεύσει ἢ τὴν ὁποίαν κατελαμβάνον. Εἰς ὅσας δὲ χώρας οἱ νέοι οἰκήτορες ἐγκατεστάθησαν ἐν πλήθει ἢ ἐν ἄτῃ ἐξωλόθρευσαν ἢ ἐξεδιώξαν τοὺς παλαιούς, ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἢ οὐδὲν ἢ μικρὸν τοπικὸν ἐμπόριον ἀνεπτύχθη, ἐν ᾧ τὸ ὑναντίον ὅπου οἱ κατακτητὰι ἦσαν ὀλιγώτεροι τῶν κατακτηθέντων καὶ ὅπου συνεχυνεῦθον μετ' αὐτῶν, δὲν παρήλθεν πολὺς χρόνος καὶ ἀνεφάνησαν πόλεις ἐμπορικαὶ ἀξίαι λόγου. αἵτινες κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου ἀντηγωνίσθησαν ἐπιτυχῶς τοὺς Φοινίκας ἐν τῷ ἐμπορίῳ καὶ ἀπέκλεισαν αὐτοὺς ἐμπορικῶς ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν θαλασσῶν.

Ἐξετάσωμεν ἤδη λεπτομερῶς τὴν ἐμπορικὴν ἱστορίαν ἐκάστου τῶν μετὰ τὰς μεταναστεύσεις κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου ἀποτελεσθέντων κρατῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ποῖον τῶν ἐν αὐτῷ οἰκούντων φυλετικῶς, ἵνα ἴδωμεν ἂν τὰ ἀνωτέρω εἶναι ἀληθῆ, ἂν δηλαδὴ ἡ μεγίστη ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου παρατηρεῖται ἐν ἐκείναις ταῖς χώραις ἐνθα ἡ ἰσχυρότερον ἀριθμητικῶς διετηρήθη τὸ ἀρχαῖκόν στοιχεῖον, ἢ οὐδόλως ἐγκατεστάθησαν μετανάσται. Καὶ πρῶτον ἄς ἀρχίσωμεν ἀπὸ βορρᾶ.

Θ ε σ σ α λ ί α. Β ο ι ω τ ί α. Ἡ πρώτη γνωστὴ εἰς ἡμᾶς μεταναστευτικὴ κίνησις εἶναι ἡ ἐξ Ἠπειροῦ εἰς Θεσσαλίαν γενομένη τῶν Θεσσαλῶν, οἵτινες καὶ ἔδωσαν τὸ ὄνομα εἰς τὴν χώραν ταύτην ἐκδιώξαντες ἄλλους τε πολλοὺς καὶ τοὺς Βοιωτοὺς οἵτινες κατέλαβον τὴν ὑπ' αὐτῶν κληθεῖσαν Βοιωτίαν καὶ τοὺς Δωριεῖς. Ἀλλὰ καὶ οἱ Βοιωτοὶ φαίνεται ὅτι δὲν ἦσαν λαὸς πολὺ διάφορος τῶν Θεσσαλῶν καὶ ὅτι δὲν ἦσαν ἐκεῖνοι, οἵτινες τοσοῦτον κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς καὶ προομηρικοὺς χρόνους εἶχον προσδεύσει ἐν τῷ πολιτισμῷ καὶ ἐπομένως καὶ ἐν τῷ ἐμπορίῳ. Ἄλλος ἦτο ὁ λαὸς ἐκεῖνος, οἱ δὲ Βοιωτοὶ ἦσαν πιθανώτατα πρόδρομοι τῶν Θεσσαλῶν καὶ οὐχὶ οἱ ἀρχαῖοι οἰκήτορες τῆς Θεσσαλίας. Οἱ Μινῶαι ἦσαν ἐκεῖνοι, οἵτινες πρὸ τῶν Βοιωτῶν καὶ Θεσσαλῶν ὤκουν ἐν Θεσσαλίᾳ. Οἱ Ἀργοναῦται δὲν ἦσαν Βοιωτοὶ, ἦσαν Μινῶαι. Ὡς οὖν οἱ Μινῶαι οὐ μόνον ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Βοιωτίᾳ, καὶ εἶχον πολιτικὸν λίαν ἀνεπτυγμένον, ὄντες λαὸς γεωργικὸς καὶ ἐμπορικὸς καὶ ναυτικὸς κατὰ τὸ προομηρικὸν καὶ ἐν μέρει κατὰ τὸ Ὀμηρικὸν τμήμα τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου. Τούτων τὸν πολιτισμὸν ἐν Θεσσαλίᾳ κατέλυσαν οἱ Θεσσαλοὶ, ἐν Βοιωτίᾳ δὲ οἱ Βοιωτοὶ, οἱ κατὰ τὸν πολιτισμὸν ὀλίγον διαφέροντες τῶν Θεσσαλῶν. Ἐγένοντο δὲ ταῦτα ὀλίγα ἔτη μετὰ τὰ Τρωϊκά, ὥστε αἱ δύο χώραι, ὧν ὁ πολιτισμὸς πρῶτος κατεστράφη καὶ συνεπῶς ἐν αἷς πᾶσα ἀξία λόγου ἐμπορικὴ κίνησις ἐπαυσεν εἶναι αὐταί. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ ταῦτα οὐδεμία κατὰκτησις τῶν χωρῶν τούτων ἐπὶ ἄλλου λαοῦ ἀναφέρεται καὶ εἶναι πιθανόν, ὅτι αἱ χώραι αὗται διετέ-

λεσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν σχετικῇ ἡσυχίᾳ καὶ εἰρήνῃ, φυσικὸν θὰ ἦτο νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ πάλιν πολιτισμός τις καὶ ἐμπορικὴ κίνησις ἐν αὐταῖς πολὺ πρὸ τοῦ ἀκμάσαι ἐμπορικῶς ἄλλαι πόλεις καὶ χώραι βραδύτερον κατακτηθεῖσαι· καὶ διὰ τοῦτο ὀλιγώτερον χρόνον πρὸς ἀνάπτυξιν πολιτισμοῦ, τέχνης καὶ ἐμπορικῆς κινήσεως λαβοῦσαι. Ἐν τούτοις ἐπειδὴ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Βοιωτίᾳ ἡ οὐδόλως διετηρήθησαν οἱ πρότερον οἰκῆτορες, ἀλλ' ἡ ἐφονεύθησαν ἢ ἐξεπατρίσθησαν, ἢ διετηρήθησαν μὲν, ἀλλ' εἰς οὐδεμίαν σχέσιν καὶ συνάφειαν περιήλθον πρὸς τοὺς κατακτητὰς καὶ διὰ τοῦτο οὐδεμία ἀνάμειξις τοῦ νέου στοιχείου πρὸς τὸ παλαιὸν ἐγένετο, ἀλλὰ τὸ μὲν νέον στοιχεῖον οὐδὲν συνεισέφερεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ δὲ παλαιὸν ὑποδουλωθὲν καὶ ἐν ἡττονι μοῖρᾳ τεθὲν ἡναγκάσθη νὰ δουλεύῃ τοῖς νέοις κατοικοῖς καὶ διὰ τοῦτο περιορισθὲν ἀπέβαλε τὸν προϋπάρχοντα πολιτισμὸν αὐτοῦ, ὡς οἱ Πενέσται ἐν Θεσσαλίᾳ, διὰ τοῦτο ἐν ταῖς χώραις ταύταις οὐδεὶς πολιτισμὸς ἀξίος λόγου ἀνεπτύχθη, οὔτε ἐπομένως κίνησις ἐμπορικὴ τοιαύτη, ὥστε νὰ δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν πρὸ τῆς μεταναστεύσεως ἐν ταῖς χώραις ταύταις ὑπάρχουσαν.

Λ α κ ω ν ί α. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς χώραις, κίτινες κατεκτήθησαν ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας ὅψ' ἂν ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Βοιωτία. Ἐν Λακωνίᾳ, ἐνθα μάλιστα ἐπὶ μακρότατον χρόνον διετηρήθη ἡ μεταξὺ Δωριέων κατακτητῶν καὶ ὑποτεταγμένων Ἀχαιῶν διάκρισις, οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐγένοντο κατὰ τὸ πλεῖστον Ἑλλωτες, ὄντες ἡναγκασμένοι νὰ ἀγωνίζωνται τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα καλλιεργοῦντες τὰ κτήματα τῶν κυρίων αὐτῶν καὶ διαρκῶς ὑπ' αὐτῶν ὑποδραπέδουμένοι. Καὶ ναὶ μὲν ἐξήσκηον οἱ Ἑλλωτες, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, οἵτινες ἐξ ἀνατροφῆς περιεφρόνουν τὸ ἐμπόριον, μικρὸν τι ἐμπόριον, ἀλλὰ τοῦτο ἦτο μόνον ἐσωτερικὸν καὶ σχεδὸν ἀνάξιον λόγου, μικρὰ μόνον κέρδη προσπόριζον εἰς τοὺς ἐξασκοῦντας αὐτό, καὶ οὐδόλως ἦτο ἱκανὸν νὰ ἐμπνεύσῃ ἐμπορικὸν πνεῦμα μεγεταλεπήθολον εἰς τοὺς Ἑλλώτας.

Μ ε σ σ η ν ί α, Ἀ ρ χ α ῖ α. Οἱ Δωριεῖς τῆς Μεσσηνίας ἀναμειχθέντες ὁπωσοῦν πρὸς τοὺς ὑποταγέντας Ἀχαιοὺς καὶ ἐλθόντες εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς Ἀρχάδας ἐφαίνοντο, ὅτι ἐμελλόν νὰ ἀναπτύξωσι πολιτισμὸν τινα ἀξίον λόγου, ἀλλ' ὑποταγέντες ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν ἢ ἐξεπατρίσθησαν ἢ συνεμερίσθησαν τὴν τύχην τῶν Ἑλλώτων. Καὶ οἱ Ἀρχάδες δὲ οἵτινες ἀνῆλθον εἰς τοὺς πρὸ τῆς Δωρικῆς μεταναστεύσεως ἐν Πελοποννήσῳ οἰκοῦντας λαοὺς ὑποταγέντων τῶν Μεσσηνίων ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ ἀποκλεισθέντες πανταχόθεν ἀπὸ τῆς θαλάσσης, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀναπτύξωσιν ἐμπορικὴν κίνησιν ἀξίαν λόγου καὶ νὰ καταστῶσι κέντρον ἀναπτύξεως καὶ διαδόσεως πολιτισμοῦ, ἐπειδὴ ἤδη πρὸ τῆς Δωρικῆς μεταναστεύσεως διετέλουν ἐν ἡττονι μοῖρᾳ πολιτισμοῦ τῶν ἐν τοῖς παραλίοις οἰκούντων ἑμοφύλων αὐτῶν ἀκρεβῶς ἐνεκα τῆς φύσεως τῆς χώρας αὐτῶν, ἥτις εὕρισκετο μακρὰν τῆς θαλάσσης.

Κρήτη, Κυρήνη, Δωρικαὶ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου, Δωρικαὶ ἀποικίαι ἐν Μ. Ἀσίᾳ, Ρόδος. Αἱ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου πρὸς νότον καὶ ἀνατολὰς ὑπὸ τῶν Δωριέων κατακτηθεῖσαι χώραι, ἡ Κρήτη, Κυρήνη, αἱ Δωρικαὶ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ αἱ πλεῖστοι τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ καὶ ταῖς παρὰ ταύτην νήσοις Δωρικῶν πόλεων ἢ οὐδεμίαν ἀνέπτυξαν ἐμπορικὴν κίνησιν ἢ βραδύτατα καὶ ἔνεκα τῆς ἐπιδράσεως τῶν γειτόνων αὐτῶν Ἰώνων ἀνέπτυξαν ἐμπορίον τι καὶ ναυτιλίαν καὶ βιομηχανίαν, ὡς ἡ Ρόδος.

Ἡ λ ε ῖ α. Ἐκ τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Πελοποννήσου οἱ μὲν Ἠλείοι οὐδόλως ἀναμειχθέντες πρὸς ἄλλον λαόν, ὄντες δὲ ἀποκεκλεισμένοι, πρὸς νότον μὲν ὑπὸ τῶν Δωριέων, πρὸς ἀνατολὰς δὲ ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων, παρ' ὧν ἀμφοτέρων οὐδὲν συντελοῦν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν πολιτισμοῦ ἡδύναντο νὰ προσλάβωσιν, εὐρόντες δὲ καὶ γῆν εὐφορωτάτην, ἐπεδόθησαν εἰς τὴν καλλιέργειαν αὐτῆς καὶ οὐδεμίαν ἐμπορικὴν κίνησιν ἀνέπτυξαν.

Ἡ χ α ῖ α. Οἱ δὲ Ἀχαιοὶ ἐκδιωχθέντες ἐξ ἀπάσης τῆς ὑπὸ τῶν μεταναστῶν Δωριέων καὶ Ἠλείων κατακτηθείσης Πελοποννήσου ἢ ἐξεπατρίστησαν ἢ κατέφυγον εἰς τὴν θωρείαν παραλίαν τῆς Πελοποννήσου, ἐνθα ἀνέπτυξαν βιομηχανίαν καὶ ἐμπόριον καὶ πολιτισμὸν τινα, ἀλλὰ δὲν ἡδυνήθησαν καὶ οὗτοι νὰ προσδεύσωσι πολὺ, ὥς πιεζόμενοι ἐξ ἀνατολῶν μὲν ὑπὸ τῶν Δωριέων, τῆς Κορίνθου καὶ Σικυῶνος, ἐκ νότου δὲ καὶ νοτιοδυτικῶς ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων καὶ Ἠλείων.

Ἡ ρ γ ο ς. Τέλος οἱ Ἀργεῖοι ὄντες Δωριεῖς, ἀναμειγμένοι ὅμως μετὰ πολλῶν Ἀχαιῶν, ἀνέπτυξαν πολιτισμὸν τινα ἀξιόλογον καὶ ἐμπόριον καὶ βιομηχανίαν καὶ διεκρίθησαν ἐν ταῖς τέχναις, ἀλλὰ διατελοῦντες εἰς ἀδιανόπους πολέμους πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας ἦσαν ἠναγκασμένοι εἰς τοῦτο μάλιστα νὰ προσέχωσι τὸν νοῦν, πῶς νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν καὶ νὰ μὴ πάθωσιν ὅ,τι καὶ οἱ Μεσσήνιοι.

Κ ό ρ ι ν θ ο ς. Οἱ μόνοι δὲ ἐκ τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες κατώρθωσαν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους νὰ ἀναδειχθῶσιν ἐμπορικῶς καὶ ναυτικῶς καὶ βιομηχανικῶς καὶ νὰ πλουτήσωσιν ἐκ τοῦ ἐμπορίου, ἦσαν οἱ Κορίνθιοι. Οὗτοι οἰκήσαντες πόλιν ἐπιτηδείατα κειμένην πρὸς ἐξάσκησιν τοῦ ἐμπορίου μεταξὺ δύο θαλάσσων καὶ δύο χερσονήσων, ἔχουσιν ἀμένας εἰς ἀμφοτέρας τὰς θαλάσσας ὀλίγον ἀπέχοντας ἀλλήλων, (βλ. Θουκ. Ι, 13, 5, «οἰκοῦντες γάρ τὴν πόλιν οἱ Κορίνθιοι ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ ἀεοδύποτε ἐμπόριον εἶχον...») ὄντες δὲ Δωριεῖς μὲν, οὐχὶ ὅμως ἡμίγεις, ἀλλ' ἀναμειγμένοι μετ' Ἀχαιῶν, μὴ ἔχοντες δὲ καὶ φυλετικὰς διακρίσεις ὡς ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Λακωνικῇ, ἀνεπτύχθησαν τοσοῦτον ἐμπορικῶς, ὅσον οὐδεὶς ἕτερος λαὸς τῆς Πελοποννήσου. Αἰτία τῆς ἀναπτύξεως ταύτης εἶναι πλὴν τῶν

ἀνωτέρω καὶ ἄλλῃ. Οἱ Κορίνθιοι ἦσαν πανταχόθεν ἐξησφαλισμένοι ἀπὸ πάσης γειτονικῆς ἐπιθέσεως ἢ κατακτήσεως. Καὶ ἐκ μέρους μὲν τῶν Ἀχαιῶν οὐδὲν ἐφοδοῦντο, ἐπειδὴ οὗτοι ἦσαν ἀριθμητικῶς ὀλίγοι καὶ πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς ἀνίσχυροι. Ἐκ μέρους δὲ τῶν Φλιασίων, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, καὶ ἐκ μέρους τῶν Ἀρχάδων, διὰ τὸ χαλαρὸν τῆς πολιτικῆς ἐνότητος αὐτῶν, δὲν ἦτο κίνδυνος διαταράξεως τῆς εἰρήνης, τῆς τοσοῦτον ἀναγκαίας διὰ τὴν ἐμπορικὴν ἀνάπτυξιν. Ἐπίσης οἱ Μεγαρεῖς οὐδόλως ἦσαν διατεθειμένοι νὰ διάψωσι τοὺς Κορινθίους, καίτοι ἐνίοτε ἐξ ἐμπορικῆς ἀντιζηλίας ἐμίσουν αὐτούς· τοῦτο δὲ διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἀφ' ἐνὸς καὶ οἱ Αἰγινῆται ἐξ ἑτέρου ἐφαίνοντο εἰς αὐτούς ἐπικινδυνώτεροι τῶν Κορινθίων. Οἱ μόνοι οὕτινες θὰ ἠδύναντο νὰ παράσχωσι πράγματα εἰς τοὺς Κορινθίους ἦσαν οἱ Ἀργεῖοι. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι, καίτοι πολλάκις ἐλθόντες εἰς σύγκρουσιν πρὸς αὐτούς, μικρὰν διάβην προὔξενουν αὐτοῖς, διότι ὁ ἐκ μέρους τῶν Λακεδαιμονικῶν κίνδυνος ἦτο διὰ τοὺς Ἀργεῖους πάντοτε ἐπικείμενος καὶ διότι οἱ μακροχρόνιοι μεταξὺ Ἀργείων καὶ Λακεδαιμονίων πόλεμοι δὲν ἐπέτρεπον εἰς τοὺς Ἀργεῖους νὰ ἀποκτήσωσι δυνάμεις ἀρκούντως ἰσχυράς, ὥστε νὰ καταβάλλουν τοὺς Κορινθίους.

Οὕτως ἔχοντες πανταχόθεν ἐξησφαλισμένην τὴν εἰρήνην ἢ τοῦλάχιστον τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν, οἱ Κορίνθιοι ἀνεπτύχθησαν ἐμπορικῶς, ὅσον ἐλάχιστα ἄλλοι τῶν Ἑλλήνων, καὶ κατέστησαν τὴν πόλιν αὐτῶν κέντρον ἐμπορίου καὶ πολιτισμοῦ σπουδαϊστάτον, μάλιστα κατὰ τὴν ἐπομένῃν περίοδον, τὴν κλασσικὴν, ἐκπέμφαντες καὶ πλείστας ἀποικίας μάλιστα πρὸς δυομῆς καὶ κυριαρχήσαντες ἐμπορικῶς ἐπὶ μακρὸν τῆς τε Ἰταλίας καὶ Σικελίας καὶ τῶν ἀνατολικῶν ἀκτῶν τοῦ Ἰονίου κόλπου (Ἀδριατικῆς θαλάσσης), ὡς ἐν καταλλήλῳ τόπῳ ρηθῇσεται.

Μέγαρα. Καὶ τὰ Μέγαρα δὲ ἄτινα, ὡς φαίνεται καὶ πρὸ τῆς Δωρικῆς κατακτήσεως ἦσαν κέντρον ἐμπορικὸν ἄξιον λόγου, κατοικοῦμενα κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Δωρικὴν μετανάστευσιν χρόνους ὑπὸ λαοῦ συμμείκτου ἐκ Δωριέων καὶ Ἀχαιῶν καὶ εὗρισχόμενα μεταξὺ Κορίνθου, Αἰγίνης καὶ Ἀττικῆς, ἀνέπτυξαν πολιτισμὸν ἀξιόλογον καὶ ἐμπορικὴν κίνησιν μεγάλην καὶ ἐξέπεμψαν καὶ πολλὰς ἀποικίας εἰς τε τὰ δυτικὰ καὶ τὰ βοραιοανατολικά καὶ ἤχησαν ἐπὶ τινα χρόνον. Ἐἴτα ὅμως ἡ πόλις αὕτη, πολιορκουμένη ἐμπορικῶς καὶ πολιτικῶς ὑπὸ τριῶν ἀντιπάλων, κατέπεσεν, πολιτικῶς μὲν πολλάκις ἡττηθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ Κορινθίων, ἐμπορικῶς δὲ παραγκωνισθεῖσα μάλιστα κατὰ τὴν ἐπερχομένην περίοδον, τὴν κλασσικὴν, οὕτως ὥστε καὶ παροικία κατήντησεν ἡ τύχη καὶ ἡ κατὰπτωσις τῶν Μεγάρων.

Αἶγινα. Ὑπολείπεται ἔτι ἐκ τῶν Δωρικῶν χωρῶν πρὸς ἐξέτασιν ἡ Αἶγινα. Ἡ νῆσος αὕτη, ἥτις πρὸ τῆς Δωρικῆς κατακτήσεως κατεφείτο ὑπὸ λαοῦ Ἀχαϊκοῦ, συγγενοῦς πρὸς τοὺς Μινίαν καὶ Μυρμιδόνας, καὶ μετὰ τὴν κατάκτησιν δὲν ἀπέβαλε παντελῶς τοὺς παλαιούς αὐτῆς κατοίκους, ἀλλὰ

κατιρκήθη ὑπὸ λαοῦ συμμείκτου ἐκ παλαιότερων καὶ νεωτέρων οἰκητόρων καὶ ἀνέπτυξεν ἐμπόριον καὶ ναυτιλίαν καὶ διατηχανίαν καὶ ἐπέδωκεν εἰς τὰς τέχνας καὶ τὸν πολιτισμὸν εἰς μέγιστον βαθμὸν πρὸ πάντων κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου καὶ τὰς ἀρχάς καὶ τὸ μέσον τῆς ἐπομένης καὶ διετέλεσεν ἐμπορικὴ ἀντίζηλος τῶν Κορινθίων καὶ Ἀθηναίων, πρὸς οὓς ἀδιαλείπτως ἐπολέμει μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν τελευταίων καταστροφῆς αὐτῆς .

Ἄ θ ῆ ν α ι . Ἐκ δὲ τῶν μὴ Δωρικῶν χωρῶν ἡ Ἀττικὴ εἶναι ἐκείνη, ἣτις ἀνέπτυξε μέγιστον πολιτισμὸν καὶ ἐμπόριον καὶ ναυτιλίαν. Τοῦτο ὁμῶς ἐγένετο βραδέως σχετικῶς, καίτοι ἡ Ἀττικὴ οὐδᾶλως κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Δωριέων ἢ ἄλλων λαῶν. Αἰτία τῆς βραδύτητος ταύτης τῆς ἀναπτύξεως πολιτισμοῦ ἐν Ἀττικῇ εἶναι ὅτι οἱ ἐκδιωχθέντες ἐξ ἄλλων μερῶν καὶ μάλιστα ἐκ Πελοποννήσου Ἴωνες, μεταδάντες εἰς Ἀττικὴν καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ διατηρηθῶσιν ἐν αὐτῇ πολλοὶ ὄντες, ἀπέφυκον εἰς Μ. Ἀσίαν συμπαράσφροντες καὶ πολλοὺς τῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς Ἀττικῆς, οἱ δὲ ὑπολειφθέντες ἐν αὐτῇ περικυκλούμενοι ὑπὸ Δωρικῶν καὶ Βοιωτικῶν λαῶν καὶ διατελοῦντες εἰς ἀδιακόπους πολέμους πρὸς αὐτοὺς δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀναπτύξωσι ταχέως πολιτισμὸν καὶ ἐμπορικὴν κίνησιν ἀρχαίαν, ἀλλ' ἠναγκάσθησαν νὰ συμβαδίσωσι ἐν τούτοις πρὸς αὐτοὺς ἢ τοῦλάχιστον πρὸς τοὺς τὰ μάλιστα ἐξ αὐτῶν προοδεύσαντας, πρὸς οὓς διετέλουν ἐν ἀδιακόπῃ πολέμῳ καὶ ἐμπορικῷ ἀνταγωνισμῷ.

Ε ὕ β ο ι α . Καὶ ἡ πρὸς ἀνατολὰς δὲ τῆς Ἀττικῆς καίμένη Ἴωνικὴ νῆσος Εὐβοία ἀνέπτυξε πολιτισμὸν καὶ ἐμπόριον ζωηρόν. Δύο δὲ μάλιστα Εὐβοῖαι πόλεις διεκρίθησαν εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν, ἡ Χαλκίς, ἣτις καὶ πλείστας ἐξέπεμψεν ἀποικίας πρὸ πάντων πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς, καὶ ἡ Ἐρέτρια. Ἦσαν δὲ αἱ δύο αὗται πόλεις πάντοτε ἐμπορικῶς ἀντίζηλοι καὶ διὰ τοῦτο ἐχθραί. Ἡ δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἐχθρα μάλιστα κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον ἐκορυφώθη καὶ προξένησε τὴν ὑποταγὴν τῆς Χαλκίδος εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες ἐμίσουν μὲν ἀμφοτέρως, ὑπεστήριζον δὲ τὴν Ἐρέτριαν ὡς ἀσθενεστέραν καὶ διὰ τοῦτο ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνον εἰς τὰ ἐμπορικὰ αὐτῶν συμφέροντα.

Μ ι λ η τ ο ς . Ἀλλὰ καὶ οἱ ἕνεκα τῆς Δωρικῆς μεταναστεύσεως ἐκπατρισθέντες Ἀχαιοὶ εὐρόντες εἰς τὴν παραλίαν τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τὰς παρακειμένους νήσους νέας πατρίδας οὐ μόνον δὲν ἀπέβαλον τὸν πολιτισμὸν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀνέπτυξαν αὐτὸν ἐτι μᾶλλον πρὸ πάντων ἐν ταῖς Ἴωνικαῖς ἀποικίαις, αἵτινες πάλιν καὶ αὗται ἐξέπεμψαν νέας ἀποικίας μάλιστα πρὸς βορρᾶν πρὸς τὸν Εὐξεινον πόντον καὶ τὴν Προποντίδα καὶ κατέστησαν κέντρα ἐμπορίου σπουδαιότατα καὶ πρὸ πάντων ἡ Μίλητος. Δὲν εἶναι δὲ ὑπερβολή, ἂν εἴπει τις, ὅτι κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου καὶ τὰς ἀρχάς τῆς κλασσικῆς, κατὰ τὴν 7ην καὶ 6ην π.Χ. ἐκατονταετηρίδα, ἡ Μίλητος ἀπετέλει τὸ κέντρον τῆς πνευματικῆς καὶ ἐμπορικῆς κινήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ὅτι ὁ πολιτισμὸς ἐν ταῖς ἐν Μ. Ἀσίᾳ Ἴωνικαῖς ἀποικίαις ἦτο πολλῷ μᾶλλον προηγμένος ἢ ἐν

τῇ κυρίως Ἑλλάδι. Καὶ νῦν εἰσερχόμεθα εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου, τὴν περίοδον τῶν κλασσικῶν χρόνων. Πρὶν ὅμως εἰσελθωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου τῆς περιόδου ταύτης, ἄς ρίψωμεν ἓν ὄμμα εἰς τὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν περὶ αὐτῶν χωρῶν ὑπὸ ἔκτοσιν πολιτικὴν καὶ οἰκονομολογικὴν κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ τῆς ἀρχαίας τῆς κλασσικῆς ἐμπορικῆς περιόδου, ἡτοι κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς 7 καὶ τὴν 6 π.Χ. ἑκατονταετηρίδα, ἵνα οὕτω δυνηθῶμεν ἀσφαλέστερον νὰ κρίνωμεν τὴν ἐμπορικὴν θέσιν ἑκάστης τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων καὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος κατὰ τὴν κλασσικὴν περίοδον.

4. Ἐπισκόπησις τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν περὶ αὐτῶν χωρῶν κατὰ τὴν 7 καὶ 6 π.Χ. ἑκατονταετηρίδα.

Μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἀπὸ ὅρρᾶ μεταναστευτικῆς κινήσεως, πολλοὶ χρόνοι παρήλθον, ἕως οὗ οἱ εἰς τὰς διαφόρους Ἑλληνικὰς χώρας ἐγκατασταθέντες λαοὶ οἱ τε νέοι καὶ οἱ ἀπομείναντες τῶν παλαιῶν συμπηχθῶσι πολιτικῶς καὶ ἀποτελέσωσι κράτη ὁπωσούν ἄξια λόγου ἐνέχοντα ἐν ἑαυτοῖς ζωτικότερα καὶ δυνάμει νὰ ἀναπτύξωσι πολιτισμὸν τινα.

Ἐπὶ μακρὸν οἱ διάφοροι τῆς Ἑλλάδος λαοὶ διεξῆγον πρὸς ἀλλήλους ἀγῶνας ἐπικρατήσεως, οἱ δὲ καταλιπόντες τὴν πάτριον γῆν Ἀχαιοὶ καὶ ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἐγκατασταθέντες ἐπὶ μακρὸν διεξεδίκουν θῆμα πρὸς θῆμα τὴν γῆν, ἥτις ἐχρειάζετο πρὸς ἵδρυσιν τῶν πόλεων αὐτῶν. Τέλος δὲ ἀποκατασταθείσης σχετικῆς ἡρεμίας ἐν τε Ἑλλάδι καὶ Μ. Ἀσίᾳ, ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ ἤρξατο ἀναπτύσσουσα τὰς ἀρετὰς δι' ὧν εἶχε προικισθῇ ὑπὸ τῆς φύσεως ἢ ἢ τὸ ἔδαφος καὶ τὸ κλίμα τῆς Ἑλληνικῆς χώρας ἐνεχάραξεν εἰς αὐτήν.

Οἱ κάτοικοι τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν ἀποτελοῦντες μικρὰ κράτη ἢ κοινότητας ἀνεπτύσσοντο αὐτοτελῶς καὶ ἐξεμεταλλεύοντο ἑκάστοι τὰ φυσικὰ πλούτη τῆς χώρας, ἐν ᾗ ὄκουν. "Οσοὶ ἐξ αὐτῶν κατέκουν χώρας εὐφόρους καὶ πεδινὰς ἐπέδιδοντο εἰς τὴν γεωργίαν, ὅσοι δὲ κατέκουν ἐν τόποις παραλίοις καὶ εὐλιμένοις ἐπέδιδοντο εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὸ ἐμπόριον, ἅτινα τότε ἦσαν λίαν ἐπικερδῆ καὶ προτιμότερα τῆς γεωργίας διὰ τοὺς μὴ εὐφόρους τόπους, συμπληροῦντα δὲ τὰς ἐκ τῆς γεωργίας προσόδους ἐν τοῖς εὐφόροις. Διότι ἡ γεωργία καὶ μόνη οὔτε αὐτῶν τῶν πεδινῶν μερῶν τοὺς κατοίκους νὰ διαθρέψῃ ἐπὶ ἡρεμίας, οὔτε ἡ κτηνοτροφία ἦτο δυνατόν νὰ ἀντικαταστήσῃ αὐτήν. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων εἶχεν ἀρκούντως αὐξήσθαι ἐν Ἑλλάδι καὶ ἡ ἀποστολὴ τῶν ὑπεραριθμῶν εἰς ἀποικίας δὲν ἦτο πάντοτε εὐκόλος, καὶ τὸ κλίμα καὶ τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος ὅν ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε ἢ νὰ ἐπιτρέπωσι μείζονα ἔτι αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ ἢ νὰ μεταβολῇ τοῦ τρόπου τοῦ πορίζεσθαι τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἢ νὰ μὴ ἐπιτρέπωσι κατ' οὐδένα λόγον τὴν τοιαύτην αὐξήσιν ὥς οὕσης ἀδυνάτου τῆς διατροφῆς πλειόνων. Τὸ ἔδαφος δηλαδὴ τῆς Ἑλλάδος ὄν κατὰ τὸ

πλείστον ὀρεῖνόν δὲν ἐπέτρεπε τὴν καλλιέργειαν δημητριακῶν καρπῶν ἐν μεγάλῃ κλίμακῃ καὶ τὸ κλίμα δὲ δυν ἄττατον δὲν εὐνῶει πάντοτε τὴν σποράν τῶν δημητριακῶν καὶ οὕτως ἡ Ἑλλάς οὐ μόνον μεγάλας ἐκτάσεις πρὸς καλλιέργειαν δημητριακῶν καρπῶν δὲν εἶχεν, ἀλλὰ καὶ δὲν παρήγε κατὰ πάντα τὰ ἔτη πλουσίαν συγκομιδὴν σιτηρῶν. Καὶ ὁμοῦ οἱ καρποὶ οὗτοι ἦσαν ἀπαραίτητοι πρὸς διατροφήν τοῦ ὀσημέραι πυκνοτέρου καθισταμένου πληθυσμοῦ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀπλούστατον ὁμως θὰ ἦτο, ἂν τὸ περίσσευμα τῶν δημητριακῶν καρπῶν ἄλλων χωρῶν ἡδύνατο νὰ μετενεχθῇ εὐκόλως εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἢ ἂν τὸ περίσσευμα τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωρῶν ἐκείνων, αἰτίνες ἐσπάνιζον σιτηρῶν, μετενάστευεν. Ἀλλ' ἀμφότερα ταῦτα δὲν ἦσαν εὐκόλα' διότι ἡ μὲν ἀθρόα μετανάστευσις ἀπῆτει καὶ δαπάνας μεγάλας καὶ χώραν εὐφορον, ἐν τῇ νὰ ἐγκατασταθῶσιν οἱ μετανάσταί· ἡ δὲ μεταφορὰ τοῦ περισσεύματος τῶν δημητριακῶν καρπῶν ἄλλων χωρῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπῆτει ἡ χρήματα πρὸς ἀγοράν ἢ τοῦλάχιστον ἄλλα προϊόντα φυσικὰ ἢ βιομηχανικὰ ἐξ Ἑλλάδος ἐξαχόμενα καὶ ὄντα σπάνια ἐν ταῖς σιτοφόροις χώραις. Τούτων οὕτως ἐχόντων οἱ Ἕλληνες ἠκολούθησαν μέσῃ ὁδῶν ἐνεργούντες καὶ μετανάστευσιν βραδεῖαν μὲν ἀλλὰ διαρκῇ, καὶ μεταφορὰν τῶν προϊόντων ξένων χωρῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐφ' ὅσον ἐπῆρхουν οἱ πόροι, οὓς ἡδύνατο νὰ διαθέσωσιν. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου ἡναγκάσθησαν νὰ ἐφεύρωσι καὶ νέους πόρους καὶ τοιούτους εὐτυχῶς παρέσχεν εἰς αὐτοὺς πολλοὺς αὐτὴ ἡ φύσις τῆς χώρας καὶ τοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος.

Ἀν ἡ Ἑλλάς δὲν ἐπροικίσθη ὑπὸ τῆς φύσεως δι' εὐφόρων καὶ μεγάλων πεδιδάδων, ἐν αἷς νὰ παράγωνται δημητριακοὶ καρποὶ ἐν ἀφθονίᾳ, ἔχει ὁμοῦ ἔδαφος μὲν οὐχὶ ἄγονον, κλίμα δὲ τοιοῦτον, ὥστε νὰ ἐπιτρέπη πολλῶν ἄλλων φυτῶν τὴν καλλιέργειαν, ἅτινα εἰς ἄλλας χώρας ὀλίγον βορειοτέρας ἢ νοτιωτέρας δὲν εὐδοκιμοῦσιν. Τὰ μάλιστα δὲ προσοδοφόρα ἐν τε τῇ ἀρχαιότητι καὶ σήμερον φυτὰ τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἡ ἀμπελος καὶ ἡ ἐλαία. Ἡ πρώτη τούτων γνωστὴ ἤδη εἰς τὸν Ὀμηρον καὶ κατὰ τοὺς προομηρικοὺς χρόνους ἦτο ἀντικείμενον ἐμπορίου σπουδαῖον. Ἡ δὲ ἐλαία, κατὰ τοὺς τελευταίους Ὀμηρικοὺς χρόνους ὑπὸ τῶν Φοινίκων πιθανώτατα μετενεχθεῖσα εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατέστη σὺν τῷ χρόνῳ γνῶρισμα χαρακτηριστικὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ ὡς ἐκ τῆς ἰδιότητος αὐτῆς τοῦ νὰ διασπᾶται εἰς χώρας ξηρὰς καὶ ἄλλως ἀκάρπους, ἐκάλυψε τὰς κλιτῆς τῶν πλείστων Ἑλληνικῶν παραθαλασσιῶν ὀρέων καὶ πολλὰς τῶν νήσων καὶ ὁ καρπὸς μὲν αὐτῆς κατέστη τροφή πολλῶν τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, τὸ δὲ ἔλαιον οὐ μόνον πρὸς βρώσιν ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ εἶδος ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου σπουδαιότατον ἀπετέλεσεν.

Ἀμφότερα ὁμοῦ ταῦτα, ὁ τε οἶνος καὶ τὸ ἔλαιον, μικρὰν θὰ εἶχον ἀξίαν καὶ δὲν θὰ ἐπῆρхουν εἰς ἀντιστάθμισιν τῆς ἐλλείψεως τῶν σιτηρῶν, ἂν αἱ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς νότον τῆς Ἑλλάδος χώραι παρήγουν τὰ αὐτὰ προϊόντα. Ἡ φύσις ὁμοῦ ἦτις ἐστέρησε τὴν Ἑλλάδα ἀφθονίας δημητριακῶν καρπῶν, ἐστέρησεν ἐπίσης τὰς χώρας ἐκεῖνας, ἐν αἷς οἱ δημητριακοὶ καρποὶ ἐπλεόναζον,

τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἐλαίου. Οὕτω, κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην, ὁ οἶνος καὶ τὸ ἔλαιον τῆς Ἑλλάδος ἀντηλλάσσοντο ἀντὶ τῶν σιτηρῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ Σικυθίας καὶ τῶν λοιπῶν περὶ τὸν Εὐξείνιον πόντον χωρῶν. Ἡ ἀνταλλαγὴ δὲ αὕτη, ἵνα ἐπιτελεσθῇ, εἶχεν ἀνάγκην ἐμπορίου καὶ ναυτιλίας, ἅτινα ἐφ' ὅσον ἡ ἀνάγκη τῆς τοιαύτης ἀνταλλαγῆς ἠρξάνεν, ἐπὶ τοσοῦτον προώδευον καὶ ἤμιαζον ἐν Ἑλλάδι.

Ἀλλὰ πλὴν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας ἡ ἀνάγκη ἐπέβαλε καὶ τὴν ἀνάπτυξιν βιομηχανίας ἐν Ἑλλάδι. Ὁ οἶνος καὶ τὸ ἔλαιον εἶναι ὕγρα καὶ ὡς τοιαῦτα ἔχουσιν ἀνάγκην ἀγγείων, ἐν οἷς ν' ἀποταμιεύονται καὶ μεταφέρονται, τὰ δὲ ἀγγεῖα ταῦτα δὲν ἠδύναντο νὰ ὦσιν ὀλίγα, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἠρξάνετο ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν. Ἐννοεῖται: ὅτι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἅπας πληθροῦμενα οἴνου καὶ ἐλαίου καὶ μεταφερόμενα εἰς τὸν τόπον τῆς καταναλώσεως καὶ πωλούμενα, ἢ ἐθραύοντο ἢ ἔμμενον ἐκεῖ καὶ δὲν ἐπεστρέφοντο κενὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τὸ πολυδάπανον τῆς μεταφορᾶς καὶ τὸ εὐθραυστον αὐτῶν καὶ οὕτω ἦτο ἐκάστοτε ἀνάγκη δι' ἐκάστην νέαν μεταφορὰν νὰ κατασκευάζωνται νέα ἀγγεῖα. Περὶ τὴν κατασκευὴν τῶν ἀγγείων τούτων ἡσχολοῦντο πολλοὶ ἄνθρωποι ἐν Ἑλλάδι καὶ ἡ τέχνη αὕτη τῆς κατασκευῆς τῶν ἀγγείων, ἡ κεραμευτική, ἔλαβε μεγάλην ἐπίδοσιν μάλιστα κατὰ τὴν 6 π.Χ. Ἑκατονταετηρίδα. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀγγεῖα ταῦτα οὐ μόνον πλήρη οἴνου ἢ ἐλαίου ἡγοράζοντο ἐν τοῖς τόποις τῆς καταναλώσεως, ἀλλὰ καὶ κενὰ χρησιμεύοντα πρὸς στολισμὸν τῶν οἰκιῶν ἢ τιθέμενα ἐντὸς τῶν τάφων ὡς κτερίσματα τῶν νεκρῶν καὶ ἐπειδὴ καὶ ἐν Ἑλλάδι ἡ κατανάλωσις αὐτῶν ἦτο οὐχὶ μικρὰ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἢ ἐπειδὴ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς οἰκιακὰ σκεύη, διὰ τοῦτο ἡ κεραμευτικὴ προήχθη ἔτι μᾶλλον καὶ τὰ ἀγγεῖα κατέστησαν πολυτελέστερα κεκοσμημένα διὰ γραφῶν ἢ ἐκ τῆς μυθολογίας ἢ ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου εἰλημμένων, αἵτινες ἀπὸ ἀτελεστάτων, οἷα ἦσαν κατ' ἀρχὰς (γεωμετρικὸς ρυθμὸς) ἔφθασαν εἰς θαυμαστὴν τελειότητα κατὰ τὴν 6ην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα. Ἦτο δ' ἡ κεραμευτικὴ οὕτω βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα, ὥστε ἔθεωρεῖτο τέχνη συνήθης ὡς ἡ τεκτονικὴ, ἡ σιδηρουργικὴ καὶ αἱ ἄλλαι καὶ τὰ προϊόντα αὐτῆς ἐπωλοῦντο «πολλὰ μὲν εἰν ἀγορῇ, πολλὰ δ' ἀγυαίς», ὡς λέγει ἐπίγραμμα τι: Ὀμηρικόν, τῶν χρόνων ὅμως τούτων πιθανῶς. Αἱ κυριώτεραι τῶν ἐμπορικῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος εἶχον καὶ μεγάλην βιομηχανίαν τοιούτων ἀγγείων καὶ λοιπῶν κεραμευτικῶν προϊόντων, ἅτινα καὶ ἴδιον τύπον κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὰς ἐπ' αὐτῶν γραφὰς εἶχον ἀναλόγως τοῦ τόπου τῆς προελεύσεως αὐτῶν, ὡς λεπτομερῶς ρηθῆσεται ἐν τῇ ἐξέτασει τοῦ ἐμπορίου ἐκάστης τῶν κυριωτέρων πόλεων τῆς κλασσικῆς περιόδου. εἰς ἧς τὴν ἐξέτασιν εἰσερχόμεθα.

Β'. ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ἡ περίοδος αὕτη ἀρχαίμενη ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς 7ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος καὶ λήγουσα εἰς τὸ μέσον ἢ τέλος τῆς 4ης περιλαμβάνει: τὴν ἀκμὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου, συμπίπτουσαν πρὸς τὴν ἐν γένει ἀκμὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Διαιρεῖται δὲ ἡ περίοδος αὕτη εἰς δύο τμήματα, ἀναλόγως καὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων, τὰ ἐξῆς: τμήμα α' πρὸ τῶν Μηδικῶν καὶ τμήμα β' μετὰ τὰ Μηδικά. Δύναται δὲ τὸ β' τμήμα νὰ υποδιαιρεθῇ εἰς δύο ἕτερα' τὸ πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, συμπεριλαμβανομένου καὶ τούτου, καὶ τὸ μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον μέχρι τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης. Περὶ τοῦ ἐμπορίου, τῆς ναυτιλίας, τῆς βιομηχανίας καὶ ἐν γένει τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως τῆς Ἑλλάδος τῆς περιόδου ταύτης ἔχουμεν πλείστας μαρτυρίας συγχρόνων ἢ καὶ μεταγενεστέρων συγγραφέων καὶ ἐπιγραφικὰ ἢ ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα σφῶδρα πολλά, ὥστε ὥστε ἐκ πάντων τούτων οὐ μόνον ἀκριβῆ καὶ σαφῆ εἰκόνα τῆς ἐμπορικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν, ἀλλὰ καὶ πολλὰς λεπτομερείας τοῦ ἐμπορικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων, τῶν διεπόντων τὸ ἐμπόριον καὶ ναυτιλίαν νόμων, τοῦ τρόπου τοῦ ἐμπορεύεσθαι κλπ. μανθάνομεν, αἵτινες δι' ἄλλας περιόδους εἶναι εἰς ἡμᾶς ὁλως ἄγνωστοι.

Κυριωτάτη πηγὴ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐμπορίου τῆς κλασσικῆς περιόδου, καὶ μάλιστα τοῦ πρώτου τμήματος αὐτῆς, εἶναι ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις οὐ μόνον ἱστορικός, ἀλλὰ καὶ ἔμπορος ὢν, περιγράφει λεπτομερῶς πᾶν τὸ ἀφορῶν τὸ ἐμπόριον καὶ περισῶζει ἡμῖν ἀκρυβεστάτας εἰδήσεις, αἵτινες χρησιμεύουσιν ὡς βάσεις τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου τῶν χρόνων ἐκείνων. Αἱ εἰδήσεις δ' αὗται, αἱ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου παραδοθεῖσαι ἡμῖν, ἀφορῶσι: τὸ μὲν τὴν ἐν γένει διεξαγωγὴν τοῦ ἐμπορίου, τὸ δὲ τὴν ἐμπορικὴν ἱστορίαν μιᾶς ἐκάστης τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων. Ὅθεν κατὰ ταῦτα δυνάμεθα κατ' εἶδος νὰ διαιρέσωμεν τὴν ἐμπορικὴν ἱστορίαν τῆς κλασσικῆς περιόδου εἰς δύο μέρη, εἰς γενικόν, περιλαμβάνον τὴν ἐν γένει διεξαγωγὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου κατὰ τὴν κλασσικὴν περίοδον καὶ εἰς εἰδικὸν περιλαμβάνον τὴν ἐμπορικὴν ἱστορίαν μιᾶς ἐκάστης τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων.

Μέρος Α' γενικόν.—Τρόπος τῆς διεξαγωγῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου κατὰ τὴν κλασσικὴν περίοδον.

Ἐξομεν ἀνωτέρω, ὅτι κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους τὸ ἐμπόριον διεξήγετο κυρίως κατὰ θάλασσαν κατὰ τρόπον ἀπλούστατον καθ' ὃν οἱ ἔμποροι ἐν τῇ παραλίᾳ καὶ πρὸ τοῦ πλοίου, ἐν ᾧ εἶχον τὰ ἐμπορεύματα, ἐπώλουν αὐτά, ἢ λαμβάνοντες ἕνα μεθ' ἑαυτῶν εἰσήρχοντο εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐπώλουν ταῦτα εἴτε

ἐν ταῖς ὁδοῖς εἴτε καὶ εἰς αὐτάς τὰς οἰκίας εἰσερχόμενοι. Κατὰ τοὺς μεθ' (Ο)-
μηρον χρόνους καὶ δὴ κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου ὁ τρόπος οὗτος
τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν ριζηδὸν μετεβλήθη, διότι οὔτε πρὸ
τοῦ πλοίου ἐγένοντο πλέον αἱ πωλήσεις, οὔτε εἰς τὰς οἰκίας εἰστήρχοντο πλέον
οἱ ἔμποροι, οὔτε ἀνταλλακτικὸν ἦτο πλέον τὸ ἐμπόριον, ἀλλ' εἰσαχθεὶς τῆς
χρήσεως τοῦ νομίσματος, τὸ ἐμπόριον κατ' ἀνάγκην διωργανώθη ἐπὶ ὅλως νέων
βάσεων καὶ ἐρρυθμίσθη ἐπὶ τὸ πρακτικώτερον.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν αἱ ἀγοραπωληταὶ δὲν ἐγένοντο πλέον συνήθως ὅπου
δήποτε ὡς πρότερον, οὔτε τὸ ἀντίτιμον κατεβάλλετο εἰς εἶδος, οὔτε φυσικὰ
μόνον προϊόντα ἐδίδοντο ἀντὶ τῶν εἰδῶν πολυτελείας, ἀλλὰ τὸ ἐμπόριον ἔπαυσε
νὰ εἶναι ἀπλὴ ἀνταλλαγὴ προϊόντων δύο χωρῶν γινομένη, πάντοτε ἐπ' ὠφε-
λεῖα τοῦ ἐνὸς τῶν συναλλασσομένων μερῶν καὶ βλάβῃ τοῦ ἑτέρου. Ὁ τρόπος
τῆς διεξαγωγῆς τοῦ ἐμπορίου κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ὁ ἑξῆς: Ἐν
ἐκάστῃ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων καὶ ἐν πολλαῖς τῶν βαρβαρικῶν ἦν τόπος κα-
λούμενος ἀγορά. Καὶ ναὶ μὲν καὶ κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους ἀναφέρεται
ἀγορά, ἀλλὰ τοῦτο ἐσήμαινε τὴν συνάθροισιν τοῦ λαοῦ, τὴν ἐκκλησίαν, ἐν
νῦν ἀγορὰ σημαίνει: ὅλως διάφορον τῆς Ὀμηρικῆς ἀγορᾶς. Ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς
κλασσικῆς περιόδου συνερχόμενοι καθ' ὠρισμένας ἡμέρας, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ καθ'
ἐκάστην ὅτε πωλεῖται καὶ οἱ ἀγορασταὶ συνηλλάσσοντο (πρ. Ἡρόδ. Α, 153.
Β. 39, Γ' 139 κλπ.). Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ συναλλαγῶν καὶ νέος τρό-
πος τοῦ ἐμπορεύεσθαι εἰσῆχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸ καπηλεύειν, τὸ διατηρεῖν
δηλαδὴ καταστήματα, ἐν οἷς διαρκῶς νὰ εὑρίσκωνται ἐκτεθειμένα πρὸς πώλη-
σιν ἐμπορεύματα. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ ἐμπορεύεσθαι προϋποθέτει ἀνάπτυξιν
τοῦ ἐμπορίου ἀρχετὴν, ὥστε τοῦτο νὰ εἶναι ὅλως διάφορον τῆς ἀνταλλα-
γῆς, ἥτις ἐν τοῖς καπηλείοις μόνον ἐν ἐλαχίστῳ μέτρῳ ἡδύνατο νὰ τελεῖται καὶ
δι' ἐλάχιστα εἶδη τὸ καπηλεύειν δηλαδὴ προϋποθέτει ὑπαρξιν νομίσματος, ὃ
ἂνευ δὲν δύναται νὰ ἐννοηθῇ. Ἀμφότερα ταῦτα οἱ Ἕλληνες κατὰ τὰς ἀρχὰς
τῆς κλασσικῆς περιόδου παρέλαβον παρὰ τῶν Λυδῶν (Ἡρόδ. Α, 94), σὺν τῇ
χρόνῳ δὲ οὐ μόνον νομίσματα πλείστα καὶ ποικίλα τὸν τύπον πλείστα πόλεις
Ἑλληνικαὶ ἔκοψαν, ἀλλὰ καὶ ἄλλα εἶδη ἐμπορίου πλὴν τοῦ ἀγοράζειν καὶ κα-
πηλεύειν (τοῦ ἐν ἀγορᾷ καὶ καπηλείῳ πωλεῖν καὶ ἀγοράζειν) ἐπενόησαν. Ὁ
μόνον δηλαδὴ τὰ προϊόντα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν περὶ αὐτὴν χωρῶν τὰ τε φυσικὰ
καὶ τὰ βιομηχανικὰ ἐγένοντο ἀντικείμενα ἐμπορίου, ἀλλὰ καὶ χῶραι: ἡ νῆσοι
ὀλόκληροι ἐπωλοῦντο καὶ ἡγοράζοντο. Οὕτω ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος (Α, 165)
ὅτι οἱ φυγάδες Φωκαεῖς μετὰ τὴν πρώτην ἄλυσιν τῆς πόλεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν
Περσῶν ἐπὶ Κύρου ἐζήτησαν νὰ ἀγοράσωσι παρὰ τῶν Χίων τὰς Οἰνούσας νήσους
καὶ (Γ, 59) ὅτι οἱ Σάμιοι φυγάδες, οἱ πολεμήσαντες μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων
κατὰ τοῦ Τυράννου τῆς Σάμου Πολυκράτους καὶ μὴ δυνηθέντες νὰ καταβάλωσιν
αὐτόν, ἡγόρασαν παρὰ τῶν Ἑρμιονέων τὴν νῆσον Ὑδρεάν (τὴν σημερινὴν
Ὑδραν), ἣν ἔδωσαν ὡς παρακαταθήκην εἰς τοὺς Τροιζηνίους. Καὶ οὐ μόνον

ἀγοραὶ τόπων ἀναφέρονται, ἀλλὰ καὶ μισθώσεις, ὅπερ δὲν ἀναφέρεται κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους, καὶ δὴ μισθώσεις ὑπὸ διαφόρους τύπους καὶ ὑπὸ διαφόρους ὁρους καὶ μισθώσεις ἐκτελέσεως ἔργων, ὡς τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ ὑπὸ τῶν Ἀλκμαϊονιδῶν (Ἡροδ. Ε, στ. Ἀθ. Πολ. 19, 4) καὶ ἐν γένει πάντες οἱ τρόποι τοῦ ἐμπορεύεσθαι καὶ χρηματίζεσθαι εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Μέρος Β' εἰδικόν.—Ἱστορία τοῦ ἐμπορίου μιᾶς ἐκάστης τῶν κυριωτέρων ἐλληνικῶν πόλεων κατὰ τὴν κλασσικὴν περίοδον.

Τμῆμα Α'. 1. Πρὸ τῶν Μηδικῶν.

Αἱ κυριώτεραι ἐμπορικῶς ἀκμιάσασαι Ἑλληνικαὶ πόλεις κατὰ τοὺς πρὸ τῶν Μηδικῶν χρόνους τῆς κλασσικῆς περιόδου εἶναι αἱ ἑξῆς : ἐν μὲν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἡ Κόρινθος, ἡ Αἴγινα, αἱ Ἀθῆναι, ἡ Χαλκίς, ἡ Ἐρέτρια, τὰ Μέγαρα· ἐν δὲ τῇ Μ. Ἀσίᾳ, ἡ Μίλητος, ἡ Σάμος καὶ ἡ Φώκαια. Πλὴν τῶν πόλεων τούτων καὶ ἄλλαι ἐμπορικαὶ ἐλληνικαὶ πόλεις ἀναφέρονται, κατώτεροι ὅμως ἐμπορικῶς πολὺ τῶν εἰρημνίων.

Φώκαια. Ἐκ τῶν πόλεων τούτων ἡ πρώτη τὸ μέγα καλούμενον ἐμπόριον ἀσχίσασα καὶ μέρη ἀγνωστα τέως τοῖς Ἑλλησιν εἰς τὸ ἐμπόριον τῆς Ἑλλάδος ἀνοίξασα εἶναι ἡ Φώκαια. «Οἱ δὲ Φωκαῖες οὗτοι», λέγει ὁ Ἡρόδοτος (Α. 163). «ναυτιλίῃσι μακρῇσι πρῶτοι Ἑλλήνων ἐχρήσαντο καὶ τὸν τε Ἀδρίην καὶ τὴν Τυρσηνίην καὶ τὴν Ἰοηρίην καὶ τὴν Ταρτησσὸν οὗτοί εἰσι οἱ καταδέξαντες». Τοσαύτην δὲ φήμην ὡς ἱκανοὶ ἐμποροὶ εἶχον ἀποκτήσει οἱ Φωκαῖες, ὥστε δτε πωλήσωσι ταύτας «δεμναίνοντες μὴ αἱ μὲν ἐμπόριον γένωνται, ἡ δὲ αὐτῶν νῆσος τὰς καλουμένας Οἰνούσας, ἵνα κατοικήσωσι ἐν αὐταῖς, οὗτοι δὲν ἤθελον νὰ πωλήσωσι ταύτας «δεμναίνοντες μὴ αἱ μὲν ἐμπόριον γένοιτο, ἡ δὲ αὐτῶν νῆσος ἀποκληῖσθαι τούτου εἵνεκα» (Ἡρ. Α. 165). Ἀλλ' ἡ Φώκαια, ἡ τοσοῦτον ἐμπορικῶς προσδεύσασα, κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς κλασσικῆς περιόδου μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν ἐπὶ Κύρου ἄλωσιν αὐτῆς καὶ τὴν φυγὴν τοῦ ἡμίσεος τῶν κατοίκων αὐτῆς (Ἡροδ. Α. 165) τοσοῦτον ἐμπορικῶς τε καὶ πολιτικῶς ἀσθενὴς κατέστη, ὥστε κατὰ τὴν Ἰωνικὴν ἐπανάστασιν παρέσχε τρία μόνον πλοῖα, ἐν ᾧ ἐκ τῶν ἐμπορικῶν ἀντιζήλων αὐτῆς ἡ μὲν Μίλητος παρείχεον ὀγδοήκοντα, ἡ δὲ Σάμος ἑξήκοντα. Μετὰ δὲ τὴν ἥτταν τῶν Ἰώνων πρὸ τῆς Λάδης καὶ τὴν κατάπνιξιν τῆς Ἰωνικῆς ἐπανάστασεως, ὅλως ἡρημώθη ἡ πόλις αὕτη τῶν κατοίκων αὐτῆς μεταναστευσάντων εἰς Σικελίαν.

Μίλητος. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἀντιζήλων τῆς Φωκαίας ἐμπορικῶς, τῆς Μίλητου δηλαδὴ καὶ τῆς Σάμου, ἡ τύχη δὲν ὑπῆρξεν ἀμείνων. Καὶ πρῶτον μὲν περὶ Μίλητου. Ἡ Μίλητος, ἀποικία οὖσα τῶν Ἀθηναίων, ὑπῆρξεν ἡ εὐτυχιστάτη καὶ ἡ τὴν μεγίστην ἐμπορικὴν καὶ ναυτικὴν κίνησιν ἀναπτύξασα ἐκ

πασῶν τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν. Εἰς δύο δὲ διεισθύνσεις κυρίως ἐκινεῖτο τὸ ἐμπόριον τῶν Μιλησίων, πρὸς τὸν Εὐξείνιον Πόντον δὴ καὶ τὴν Αἴγυπτον. Καὶ εἰς μὲν τὰς ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου Πόντου αἱ ἀποικίαι τῶν Μιλησίων ἦσαν παμπληθεῖς. Ἀρχεῖ νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι σχεδὸν πᾶσαι αἱ μεγάλαι ἐν τῇ βορείῳ προπάντων καὶ δυτικῇ παραλίᾳ τοῦ Εὐξείνου ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἦσαν ἀποικίαι τῆς Μιλήτου. Ἀλλ' οὐ μόνον ἐπὶ τῶν παραλίῶν τοῦ Εὐξείνου ἐγκατεστάθησαν Μιλήσιοι ἔμποροι καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Σκυθίας ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἀποικίαι τῶν Μιλησίων. Ἐκτὸς τοῦ ἔθνους τῶν Καλλιπιδῶν, οἵτινες ὥκουν πρῶτοι ἀπὸ τοῦ Βορυσθενείτων ἐμπορίου ἔδντες Ἑλληνες Σκύθαι· καθ' Ἡρόδοτον (Δ. 17), ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἀναφέρεται καὶ πόλις εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Σκυθίας κειμένη καλομένη δὲ Γελενός. Οἱ κάτοικοι δὲ τῆς πόλεως ταύτης ἐκαλοῦντο ἡμιονύμως Γελενοὶ καὶ ἦσαν Ἑλληνικῆς καταγωγῆς. «Εἰσὶ γὰρ οἱ Γελενοὶ τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνες, ἐκ τῶν δὲ ἐμπορίων ἐξαναστάντες (ἄτινα, ὡς γνωστόν, ἦσαν ἀποικίαι τῆς Μιλήτου, κατὰ τὸ πλείστον τοῦλάχιστον) οἴκησαν ἐν τοῖσι Βουδίνουσι καὶ γλώσσῃ τὰ μὲν Σκυθικῇ, τὰ δ' Ἑλληνικῇ χρέωνται». (Ἡροδ. Δ. 108). Τὴν δὲ αἰτάν, δι' ἣν κατώκησαν οὕτω μακρὰν τῆς θαλάσσης οἱ Ἑλληνες οὗτοι, δὲν ἀναφέρει μὲν ὠριμμένως ὁ Ἡρόδοτος, ὑποδηλοῖ ὁμῶς δι' ὧν κατωτέρω λέγει περὶ τῆς χώρας, ἐν ἣ ἔκειτο ἡ πόλις αὕτη, «ἣ δὲ χώρα σφέν πᾶσα ἔστι δασέα ὄρησι παντοίησι· ἐν δὲ τῇ ὄρῃ τῇ πλείστῃ ἐστὶ λίμνη μεγάλη τε καὶ πολλή καὶ ἔλος καὶ κάλαμος περὶ αὐτήν. Ἐν δὲ ταύτῃ ἐνύδριες ἀλίσκονται καὶ κάστορες καὶ ἄλλα θηρία τετραγωνοπρόσωπα, τῶν τὰ δέρματα περὶ τὰς σισύρνας παραρράπτεται, καὶ οἱ ὄρχιες αὐτοῖσι εἰσι χρήσιμοι εἰς ὑστερέων ἄρεσιν (Ἡρ. Δ. 109)». Ὡστε χάριν τοῦ ἐμπορίου τῶν δερμάτων τῶν ζώων τούτων καὶ τοῦ ἐκ τῶν καστόρων φαρμάκου, ἄτινα ἦσαν πολυτίμα, πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων καὶ δὴ τῶν Μιλησίων, οἵτινες πρὸ πάντων ὥκουν ἐν ταῖς ἀποικίαις ἐκείναις, «ἐκ τῶν ἐμπορίων ἐξαναστάντες» ὥκησαν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Σκυθίας μετὰ τῶν Βουδίνων καὶ ἐχρῶντο γλώσσῃ «τὰ μὲν Σκυθικῇ, τὰ δ' ἑλληνικῇ» ὅπως βραδύτερον καὶ ἄλλοι τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων τῶν μερῶν ἐκείνων, μόνον ἔχην Ἑλληνικῆς γλώσσης διέσωσαν (πρβλ. Ὁβιδ. *Pauca... Graecae vestigia linguae* ἔσωζον οἱ *Mileto missi coloni*). Αἱ ἀποικίαι δὲ αὗται τῶν Μιλησίων εἶχον προορισμὸν νὰ ἐκμεταλλεύωνται τὰ φυσικὰ πλοῦτη τῆς Σκυθίας, ἄτινα ἦσαν πλὴν τῶν ἤδη εἰρημένων πολυτίμων δερμάτων ζώων διὰ σισύρας χρησίμων. ποικίλοι τεταριχειμένοι ἰχθύες καὶ πρὸ πάντων δημητριακοὶ καρποί, οἵτινες ἐν μεγίστῃ ποσότητι παρήγγοντο ἐν Σκυθίᾳ καὶ κατὰ τὸ πλείστον ἐκαλλιεργοῦντο οὐχὶ πρὸς διατροφήν τῶν ἐγγχωρίων, οἵτινες μόνον ἐφ' ὅσον ἤρχοντο εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς Ἑλλήνας ἐξψικιοῦντο ἐν μέρει τὴν χρῆσιν τοῦ ἀρτου, ἀλλὰ πρὸς πώλησιν. «Υπὲρ δὲ Ἀλιζώνων οἰκέουσι Σκυθαὶ ἀροτῆρες, οἱ οὐκ ἐπὶ σιτῇ σπεύρουσι τὸν σίτον, ἀλλ' ἐπὶ πρῆσι», λέγει ὁ Ἡρόδοτος (Δ, 17). Οὐ μόνον δὲ τὰ φυσικὰ ταῦτα προϊόντα τῆς Σκυθίας καὶ ἄλλα μετεκόμεζον εἰς τὴν Ἑλλάδα

οἱ Μιλήσιοι ἄπαικοι, ἀλλ' ὥς εἶναι φυσικόν, καὶ τὰ ἐλληνικὰ προϊόντα εἰς Σκυθίαν, καὶ πρὸ πάντων τὸν οἶνον, ὃν λίαν εὐχαρίστως καὶ δὴ ἄκρατον συνήθως ἐπινον οἱ Σκυῖται.

Ἐτέρα χώρα εἰς ἣν ἐπλεον χάριν ἐμπορίου οἱ Μιλήσιοι ἦτο ἡ Αἴγυπτος. Εἰς τὴν χώραν ταύτην ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων, τῶν προσμηρικῶν χρόνων, οἱ κατοικοὶ τῆς Ἑλλάδος, ὅσοι ἐξήσχουν τὴν ναυτιλίαν καὶ τὸ ἐμπόριον, συχνότατα ἐπλεον, καίτοι, ὥς φαίνεται, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς κλασσικῆς περιόδου δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον τὸ νὰ προσορμιζῶνται πλοῖα μὴ Αἰγύπτια εἰς ἄλλον λιμένα πλὴν ἐκείνου, ἔνθα ὕστερον ἐκτίσθη ἡ Ἑλληνικὴ πόλις Ναύκρατις ἣν δὲ τὸ παλαιὸν μόνον Ναύκρατις ἐμπόριον καὶ ἄλλο οὐδὲν Αἰγύπτου. Εἰ δέ τις εἰς τῶν τι ἄλλο στομάτων τοῦ Νείλου ἀπείκοιτο, χρὴν ἐμῶσαι μὴ μὲν ἐκόντα ἐλθεῖν, ἀπομῶσαντα δὲ τῇ νηὶ αὐτῇ πλέειν ἐς τὸ Κανωδικόν ἢ εἰ μὴ γε οἷά τε εἴη πρὸς ἀνέμους ἀντίους πλέειν, τὰ φορτία ἔδεε περιάγειν ἐν Θάρισι περὶ τὸ Δέλτα, μέχρι οὐ ἀπείκοιτο ἐς Ναύκρατιν» (Ἡροδ. Β. 179). Ἀφ' οὗ δὲ ὁ φιλέλλην βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Ἀμασις ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ κτίσωσι τὴν Ναύκρατιν, τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπόριον ἐν Αἰγύπτῳ ἤκμασε καὶ σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἐμπορικαὶ πόλεις τῆς Ἑλλάδος διεξῆγον ζωηρὸν ἐμπόριον πρὸς ταύτην τὴν χώραν, ἔνθα καὶ τεμένη τῶν ἐλληνικῶν θεῶν ἔκτισαν, ἄλλα μὲν ἀπὸ κοινοῦ, ἄλλα δὲ μόναι τῶν ἑνῶν πόλεις, αἱ ἐμπορικώτεραι, ἐν αἷς καὶ ἡ Μίλητος, ἥτις ἐκέκτητο ἐν Αἰγύπτῳ τέμενος τοῦ Ἀπόλλωνος.

Σ ά μ ο ς. Ἡ δὲ τρίτη τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἐμπορικῶν Ἑλληνίδων πόλεων, ἡ ἐμπορικὴ ἀντίζηλος τῆς Μιλήτου καὶ Φωκαίας, ἡ Σάμος, πρὸς τὴν Αἴγυπτον κυρίως καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς διετέλει ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων εἰς ζωηρὰν ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν, ἀφ' οὗ, ὥς ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος, κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους, πρὸ τῆς κτίσεως τῆς Κυρήνης, ναὺς Σαμία ἐπλεε πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰσασθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀνέμων κατέπλευσεν εἰς Ταρτησσὸν τῆς Ἰσθρίας, ἔνθα τσαυτὰ πλοῦτῃ ἐκέρδισαν ἐκ τοῦ ἐμπορίου οἱ Σάμιοι, ὅσα ἐλάχιστοί ποτε τῶν Ἑλλήνων (Ἡροδ. Δ. 152). Ἀλλὰ πλὴν τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ Ἡροδότου ἔχομεν καὶ ἄλλην ἐντιμωτέραν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως (Γ. 26), καθ' ἣν ἐν Αἰγύπτῳ ἐντὸς τῆς ἐρήμου ἐπτά ἡμερῶν ὁδὸν ἀπέχουσα τῶν Θηβῶν ὑπῆρχε πόλις Ἑλληνικὴ ὑπὸ Σαμίων οἰκουμένη, Ὅασις ὀνόματι. («ἐς Ὅασιν πόλιν, τὴν ἔχουσι μὲν Σάμιοι τῆς Αἰσχυριωνίας φυλῆς λεγόμενοι εἶναι, ἀπέχουσι δὲ ἐπτά ἡμερῶν ὁδὸν ἀπὸ Θηβῶν διὰ φάμμου, ὀνομάζεται δὲ ὁ χώρος οὗτος κατὰ Ἑλλήνων γλῶσσαν Μακάρων νῆσος.»). Ὡς δὲ οἱ Μιλήσιοι, οὕτω καὶ οἱ Σάμιοι ἐκέκτηντο ἐν Αἰγύπτῳ καὶ τέμενος τῆς πολιούχου αὐτῶν Ἥρας (Ἡροδ. Β. 178). Ἡ πρὸς τὴν Αἴγυπτον δ' ἐπικοινωνία καὶ αἱ ἐμπορικαὶ μετ' αὐτῆς σχέσεις διετηρήθησαν ἐπὶ μακρὸν ζωηρόταται καὶ μάλιστα δε ἐτυράνευσεν τῆς Σάμου ὁ Πολυκράτης, ὅστις καὶ φιλίαν πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου Ἀμασιν εἶχε συνάφει.

Εἶτα ἕως ἡ Σάμος, ἥτις ἐπὶ τούτους χρόνους εὐρίσκετο εἰς ἀρίστας πρὸς τὴν Αἴγυπτον σχέσεις, φιλικῶς πρὸς αὐτὴν διαχειμένη καὶ συναλλασσομένη καὶ ἐξ Αἰγύπτου ἄλλα τε πολλὰ παραλαβοῦσα καὶ τὸ μέτρον μήκους, τὸν πῆχυν, ἴσον τῷ Αἰγυπτίῳ ἔχουσα (Ἡρ. Β. 168), ἡ Σάμος αὕτη ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Πολυκράτους περιήλθεν εἰς ρῆξιν πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐγένετο φίλη τῶν ἐχθρῶν τῶν Αἰγυπτίων Περσῶν. Παραδείγματα τῆς ἐχθρας ταύτης μεταξὺ Σάμου καὶ Αἰγύπτου ἔχομεν δύο κυρίως ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἀναφερόμενα. Ὅτε ὁ Καμβύσης ἐξεστράτευσεν κατὰ τῆς Αἰγύπτου, ὁ τύραννος τῆς Σάμου Πολυκράτης ἐπεμφεν αὐτῷ ἐπικουρίαν τεσσαράκοντα τριήρεις. Καὶ ναὶ μὲν οἱ ἐν αὐταῖς ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ Πολυκράτους καὶ δὲν ἐξεστράτευσαν κατὰ τῆς Αἰγύπτου, ἀλλ' ὅπως δῆποτε ἡ ἀποστολὴ αὕτη οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ σημάνη ἢ ἐχθραν τῆς ἐπισήμου τοῦλάχιστον Σάμου (τοῦ Πολυκράτους) κατὰ τῆς Αἰγύπτου. Πλὴν τούτου καὶ ἡ ἀρπαγὴ ὑπὸ τῶν Σαμίων θώρακος πολυτελοῦς, στελλομένου ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Ἀμάσιος πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, δηλοῖ οὐ μόνον πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν Αἴγυπτον ἐχθραν. (Βλ. Ἡροδ. Γ, 44 καὶ 47).

Ἔνεκα τῶν ἀνωτέρω λόγων καὶ διότι οἱ Αἰγύπτιοι ἦσαν φίλοι τῶν Λακεδαιμονίων καὶ διότι οἱ ἀποστάντες τοῦ Πολυκράτους Σάμιοι παρακάλεσαν αὐτούς, ἐξαπέστειλαν οἱ Λακεδαιμόνιοι στόλον κατὰ τῶν Σαμίων καὶ τοῦ Πολυκράτους. Συνετέλεσαν ὅμως πολὺ εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ στόλου ἐκείνου κατὰ τῆς Σάμου καὶ οἱ Κορίνθιοι (Ἡρ. Γ, 48) ὅτινες ἦσαν ἐμπορικῶς ἀντίζηλοι τῶν Σαμίων καὶ ἐβλεπον μὲ δυσμενὲς ἕκμα τὰς ἐπὶ Πολυκράτους προόδους τῆς Σάμου, ὡς ἐφθόρουν αὐτούς καὶ οἱ Αἰγινῆται, ὅτινες οὐ μόνον τὸν Πολυκράτη, ἀλλὰ πάντας τοὺς Σαμίους ἀνεξαρτήτως πολιτικῆς ἀποχρώσεως μισοῦντες ἐζήτουν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ καταβάλωσι τὴν Σάμον, ἐν ᾗ μόνον ἐμπορικὴν ἀντίπαλον ἐβλεπον. Διὰ τοῦτο ἐξ ἑτη μετὰ τὸ πέρασ τῆς ἐκστρατείας ταύτης τῶν Λακεδαιμονίων κατὰ τῆς Σάμου, οἱ Αἰγινῆται ἐκστρατεύσαντες κατὰ τῶν φυγάδων Σαμίων ἐκείνων ἀκριβῶς, ὅτινες μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων εἶχον ἐκστρατεύσει κατὰ τοῦ Πολυκράτους καὶ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας ταύτης εἶχον κτίσει τὰς ἐν Κρήτῃ Κυθωνίας, ἐξηνδραπόδισαν αὐτούς. Ἐπαραξαν δὲ τοῦτο οἱ Αἰγινῆται οὐχὶ ὡς ἐχθροὶ τῶν φυγάδων Σαμίων ἢ φίλοι τοῦ Πολυκράτους, ἀλλ' ὡς μισοῦντες ἀνέκαθεν πάντας τοὺς Σαμίους, ὡς ἐμπορικῶς ἀντιζήλους αὐτῶν, καὶ ἐκδικούμενοι παλαιάν τινα κατὰ τῆς Αἰγίνης ἐπιδρομὴν τῶν Σαμίων (Ἡροδ. Γ, 59).

Ὑποταγείσης τέλος τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τοῦ Καμβύσου καὶ ἀποτυχούσης τῆς κατ' αὐτοῦ ἐκστρατείας τῶν Λακεδαιμονίων ὁ Πολυκράτης διέμεινε τύραννος τῆς Σάμου καὶ οἱ Σάμιοι ἐξηκολούθουν ἐμπορευόμενοι ἐν Αἰγύπτῳ οὐχὶ πλέον ὡς φίλοι τῶν Αἰγυπτίων, ἀλλ' ὡς φίλοι τῶν κατακτητῶν Περσῶν (βλ. Ἡρ. Γ, 139). Καὶ ναὶ μὲν καθ' ὃν χρόνον ὁ Καμβύσης εἶχε μανθῇ ἢ καθ' ὃν χρόνον

οἱ μάγοι ἤρχον μετὰ τὸν θάνατον τούτου, ὁ Πέρσης σατράπης τῶν Σάρδεων Ὅροσίτης συλλαβὼν διὰ βόλου τὸν Πολυκράτην ἐφόνευσεν αὐτόν, ἀλλὰ οὐδὲν ἐπέδρασεν εἰς τὴν τύχην τῆς Σάμου, ἐπειδὴ ἔμετὰ ταῦτα βασιλεύσας τῆς Περσίας Δαρεῖος ὁ Ὑστάτους ἀπέδωκε τὴν τυραννίδα τῆς Σάμου εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Πολυκράτους Συλοσῶντα (Ἡρ. Γ. 139, 159). Διέμεινε δ' ἡ Σάμος ὑπὸ τὸν Σολοσῶντα καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Αἰάκην πιστὴ εἰς τοὺς Πέρσας μέχρι τῆς Ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως, ὅτε ἐκδιωχθέντος τοῦ τυράννου οἱ Σάμιοι ἠνώθησαν μετὰ τῶν ἄλλων Ἰόνων ἀλλὰ κατὰ τὴν παρὰ τὴν Λάδην ναυμαχίαν οἱ πλείστοι αὐτῶν ἔφυγον καὶ εἰτα παρεδόθησαν εἰς τοὺς Πέρσας καὶ ἐδέχθησαν πάλιν τὸν Αἰάκην ὡς τύραννον, ὅσοι δὲ δὲν ἔφυγον κατὰ τὴν μάχην, ἠναγκάσθησαν μετὰ ταῦτα νὰ καταλίπωσιν διὰ παντός τὴν Σάμον (Ἡρ. ΣΤ. 22. 25). Οὕτω οἱ Σάμιοι καίτοι πολλὰ παθόντες καὶ πολιτικῶς ἀσθενέστεροι γενόμενοι διετήρησαν ὅπως δῆποτε τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἐμπορικὴν θέσιν αὐτῶν. ἔνθ' αἱ δύο ἀντίζηλοι ἐμπορικῶς πρὸς τὴν Σάμον πόλεις ἡρμηώθησαν, ἡ μὲν Φώκαια μεταναστευσάντων τῶν κατοίκων αὐτῆς, ὡς εἰρηται, ἡ δὲ Μίλητος ἀλοῦσα καὶ ἀνδραποδισθεῖσα ὑπὸ τῶν Περσῶν (Ἡροδ. ΣΤ', 18 - 22). "Ὅστε κατὰ τὸ τέλος τοῦ πρώτου μὲνους τῆς κλασσικῆς περιόδου, εὐθὺς δὴλα εἶδη πρὸ τῶν Μηδικῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ μόνῃ ἐκ τῶν ἐλληνικῶν ἐμπορικῶν πόλεων, τῶν τέως ἀκμαζουσῶν, ὑπελείπετο ἡ Σάμος, καὶ αὕτη ὁμῶς κακῶς ἔχουσα, ὡς καὶ αἱ ἄλλαι μικρότεραι Ἑλληνικαὶ πόλεις, αἵτινες κατέπεσον ἤδη καὶ ἐπὶ μακρὸν διετέλεσαν ἄνευ σπουδαίας ἐμπορικῆς σημασίας, τὸ δὲ κέντρον τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ μετετέθη ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἐνθα αἱ τέως ἀκμαζούσαι ἐμπορικῶς πόλεις καὶ μάλιστα ἡ Κόρινθος καὶ αἱ Ἀθῆναι ἔφθασαν εἰς τὴν μεγίστην ἐμπορικὴν αὐτῶν ἀκμὴν.

Κόρινθος. Ἐκ τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι πόλεων ἡ πρώτη εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν ἐπιδοθεῖσα ἦτο ἡ Κόρινθος. Αἱ χώραι δέ, εἰς ἃς ἔπλεον οἱ Κορίνθιοι ἔμποροι, ἦσαν αἱ πρὸς Δυσμὰς τῆς Ἑλλάδος χώραι Σικελία καὶ Ἰταλία καὶ τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, ἐνθα καὶ πλείσται ἀποικίαι Κορινθιακαὶ ἐκτίσθησαν, ὧν σπουδαίσταται αἱ ἐν Σικελίᾳ καὶ δὴ αἱ Συρακοῦσαι καὶ ἡ Κέρκυρα. Ἡ τελευταία ὁμῶς αὕτη, καίτοι ἀποικία τῶν Κορινθίων οὖσα, ἀναπτύξασα ἴδιον ἐμπόριον καὶ ναυτιλίαν λόγου ἀξίαν, κατέστη ἀντίζηλος ἐμπορικῶς τῆς μητροπόλεως καὶ διετέλει πάντοτε εἰς ἔχθραν πρὸς ταύτην (Ἡροδ. Γ' 49, Θουκ. Α', 25, 4), δι' ἣ καὶ πολλάκις περιτλήθον εἰς πόλεμον οἱ Κορίνθιοι πρὸς τοὺς ἀποίκους τῆς Κορίνθου Κερκυραίους (βλ. Θουκ. Ι, 13, 4), ἐν ᾧ πρὸς τὰς λοιπὰς αὐτῶν ἀποικίας εὐρίσκοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς σχέσεις φιλικάς. Κυριωτάτῃ δὲ χώρα καταναλώσεως τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων τῆς Κορίνθου ἦτο ἡ Τυρρηνία, ἐνθα ἀρχαίᾳ μετέβαινον χάριν ἐμπορίου οἱ Κορίνθιοι καὶ ἐνθα κατὰ τὴν παράδοσιν ἐνεκατεστάθη ὁ πρόγονος τοῦ βασιλέως τῆς Ρώμης Ταρκυνίου Διγμάρατος ὁ

Κορίνθιος (Στράβ. διδλ. 8. .). Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς παραδόσεως καὶ τὰ ἀρχαιολογικά ἐν Τυρρηνίᾳ εὐρήματα μαρτυροῦσι περὶ τῆς ζωηροτάτης ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας τῆς Κορίνθου πρὸς τὴν Τυρρηνίαν, ἐνθα πληθὺς κορινθιακῶν ἀγγείων εὐρίσκεται, ἐξ ὧν ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ βιομηχανία αὐτῇ ἴσχετο ἐν μεγάλῳ μέτρῳ ἐν Κορίνθῳ, ὥς καὶ πάντα τὰ ἄλλα εἶδη τῆς βιομηχανίας, διότι οἱ Κορίνθιοι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἥμισυ ζῶνται τοὺς χειροτέχνους ὥς λέγει ὁ Ἡρόδοτος (B, 167).

Ἡ βιομηχανία δὲ αὕτη τῆς Κορίνθου ἀνεπτύχθη λίαν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἐσχόπει κυρίως τὴν κατασκευὴν οὐχὶ εἰδῶν μεγάλῃς ἀξίας, ἀλλ' εἰδῶν εὐώνων, δι' ὧν οἱ Κορίνθιοι ἀντηγωνίζοντο ἐπιτυχῶς τὰς ἄλλας βιομηχανικάς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, αἵτινες κατὰ τοῦτο ἦσαν ἀντίπαλοι τῆς Κορίνθου. Ἡ τοιαύτη ιδιότης τῶν βιομηχανικῶν τῆς Κορίνθου προϊόντων, τὸ εὐτελὲς ὅληα δὴ καὶ εὐωνον παρατηρεῖται κάλλιστα εἰς τὰ σωζόμενα Κορινθιακὰ ἀγγεῖα, ἅτινα ἐνθ' κατ' ἀρχὰς ἦσαν ἐπιμελῶς κατασκευασμένα καὶ ἔφερον γραφὰς ἀξίας λόγου, ἐγένοντο ὕστερον εὐτελέστατα, αἱ δ' ἐπ' αὐτῶν γραφαὶ μόνον τὸν χώρον ἐπλήρουν, δὲν εἶχον ἑμῶς οὐδεμίαν σχεδὸν ἀξίαν καλλιτεχνικὴν, ὥς ἐν τοῖς Ἀττικαῖς ἀγγείοις, ἅτινα καθίσταντο ὁσημέραι κατὰ τε τὴν κατασκευὴν καὶ τὰς γραφὰς ἀληθῆ καλλιτεχνήματα. Ἐν τοῦτοις τὸ εἶδος τοῦτο τῆς βιομηχανίας ἴσχετο ἐπὶ μακρὸν οὕτω χειροτεχνικῶς ἐν Κορίνθῳ καὶ ἦτο λίαν διαδεδομένον, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα εἶδη τῆς Κορινθιακῆς βιομηχανίας καὶ αἱ ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας πρὸδοι τῆς Κορίνθου ἦσαν οὕτω μεγάλαι, ὥστε πάντοτε ἡ Κόρινθος ἐθεωρεῖτο μία τῶν πλουσιωτάτων τῆς Ἑλλάδος πόλειον. Ἀφνεῖα καὶ Ὀλβία ἐκτελεῖτο ὑπὸ τῶν ποιητῶν ἡ Κόρινθος καὶ ἡ ἔνεκα τοῦ πλούτου ἀκριβῶς τρυφή καὶ διαφθορά τῶν Κορινθίων ἐγένετο διαδόχνητος ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, ὥστε καὶ παροιμία κατέστη τὸ «οὐ παντὸς ἐς Κόρινθον».

Ὅτι ἡ Κόρινθος ἦτο μία τῶν ἐμπορικωτάτων πόλειον τῆς Ἑλλάδος εἶναι γενικῶς παραδεδεγμένον· ἀλλ' οὐχὶ μόνον τὸ ἴδιον ἐμπόριον παρέσχεν ἡ Κόρινθος παράδειγμα τοῖς λοιποῖς Ἑλλήσι καὶ κατὰ τὰς τέχνας καὶ κατὰ τὰς ἐφευρέσεις ἐν γένει οἱ Κορίνθιοι ἀνέκαθεν διεκρίνοντο. Ὁ Πίνδαρος ἐξυμνῶν τὴν Κόρινθον λέγει ἐν ἄλλοις : «ἡμῖν δε, παῖδες Ἀλάτα, . . . πολλὰ δ' ἐν καρδίαις ἀνδρῶν ἔδαλον ὦραι πολυάνθεμοι ἀρχαῖα σοφίσμαθ'». Ἀπαν δ' εὐρόντος ἔργον. . . τίς γὰρ ἱππεῖσις σὺν ἔντεσσιν μέτρα ἢ θεῶν ναῖσιν οἰωνῶν ὅασι λέα διδουμον ἐπέθηκεν» ; (Πινδ. Ὀλ. 13, 14 - 22). Κατὰ ταῦτα οἱ Κορίνθιοι πρῶτοι ἐπενόησαν τὰ «μέτρα ἱππεῖσις σὺν ἔντεσσιν» ἦτοι τὰ τὸν Πήγασον ὡς ἐπίσημον φέροντα Κορινθιακὰ νομίσματα πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ναὶ μὲν ἀναφέρεται, ὅτι Φεῖδων ὁ Ἀργεῖος πρῶτος ἔκοψε νόμισμα (Ἡρ. ΣΤ. 127), ἀλλ' οἱ Κορίνθιοι ἀντεποιῶντο τοῦτο, ὥς καὶ οἱ Αἰγινῆται.

Ὡς ἐμπορικὴ πόλις ἡ Κόρινθος ἐμίσει τὰς γείτονας αὐτῇ ἐμπορικὰς πόλεις καὶ πρὸ πάντων τὴν Αἰγιναν. Διότι ναὶ μὲν οἱ Κορίνθιοι εἶχον εἰς χεῖρας ἀπο-

κλειστικῶς σχεδὸν τὸ ἐμπόριον τῶν πρὸς δυσμὰς τῆς Ἑλλάδος χωρῶν καὶ ὄν-
τες ὡς ἐκ τῆς θέσεως τῆς Κορίνθου κύριοι τοῦ Ἰσθμοῦ (πρβλ. Θουκ. 1, 13, 5) ,
κατεῖχον τὴν κλειδα τῆς ἐκ Μ. Ἀσίας καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου εἰς Ἰταλίαν
καὶ Σικελίαν καὶ τὰνάπαλιν ἐμπορικῆς ὁδοῦ καὶ κινήσεως, λίαν ἐπικινδύνου
ὄντος τοῦ περίπλου τῆς Πελοποννήσου· ἀλλ' ἀποκλειστικοὶ κύριοι τοῦ πρὸς
τὰ ἀνατολικά μέρη ἐμπορίου δὲν ᾔδυναντο νὰ καταστῶσιν ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ
ἐνεκα τοῦ ἐμπορικοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῆς Αἰγίνης κατὰ τὰς ἀρχάς καὶ τῶν Ἀθη-
νῶν κατόπιν.

Τοῦτου ἐνεκα βλέπομεν τοὺς Κορινθίους διαρκῶς πολεμίους τῆς μὲν Αἰγί-
νης πρὸ τῶν Μηδικῶν, τῶν δὲ Ἀθηνῶν μετὰ ταῦτα καὶ πρωτοστατοῦντας εἰς
τὴν κήρυξιν τοῦ κατ' αὐτῶν πολέμου ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων. Πρὶν ὅμως
ἐξετάσωμεν τὰ κατὰ τὴν ἀντιζηλίαν ταύτην μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων πόλεων
καὶ τοὺς ἐξ αὐτῆς προελθόντας πολέμους, καλὸν εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν τὰ κατὰ
τὸ ἐμπόριον τῶν πόλεων τούτων κατὰ τὸ πρὸ τῶν Μηδικῶν τμήμα τῆς κλασσι-
κῆς περιόδου ὡς καὶ τὰ περὶ τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως τῶν λοιπῶν ἐλληνικῶν
πόλεων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ εἶτα νὰ ἐξετάσωμεν γενικῶς τὰ κατὰ
τὰς πρὸς ἀλλήλας ἔχθρας τῶν διαφόρων Ἑλληνικῶν πόλεων τὰς ἐνεκα ἐμπο-
ρικῆς ἀντιζηλίας προκληθείσας.

Α Ἰ γ ι ν α. Εἶδομεν ὅτι ἡ Αἰγίνα ᾔητο ἐμπορικὴ ἀντίζηλος τῆς Κορίνθου
μὴ ἐπιτρέπουσα εἰς αὐτὴν νὰ κυριαρχήσῃ τοῦ ἐμπορίου τῶν πρὸς ἀνατολὰς τῆς
Ἑλλάδος χωρῶν, ὡς εἶχεν κυριαρχήσει τοῦ πρὸς δυσμὰς.

Ἡ ἐμπορικὴ ἀκμὴ τῆς Αἰγίνης συμπίπτει πρὸς τὸ πρῶτον τμήμα τῆς κλα-
σικῆς περιόδου, τοὺς πρὸ τῶν Μηδικῶν δηλαδὴ χρόνους καὶ τοὺς κατὰ τὰ
Μηδικά. Διετέλει δ' ἡ Αἰγίνα εἰς ζωηροτάτην ἐμπορικὴν καὶ ναυτικὴν ἐπι-
κοινωνίαν πρὸς τὴν Αἴγυπτον κυρίως, ἐνθα καὶ τέμενος τοῦ Διὸς ἐκέκτηντο
οἱ Αἰγινῆται ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀμάρσιος (Ἡροδ. Β. 178). Ἀκριβῶς δὲ
διότι οἱ Αἰγινῆται εἰς Αἴγυπτον συχνότατα ἐπλεον χάριν ἐμπορίου, ἐμίσουν
τὰς λοιπὰς ἐμπορικὰς πόλεις τὰς μετὰ τῆς Αἰγύπτου συναλλασσομένας καὶ
ἐμισοῦντο ὑπ' αὐτῶν ὡς ἐμπορικοὶ ἀνταγωνισταί. Δι' ὃ βλέπομεν ὅτι πάντοτε
ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ οἱ Αἰγινῆται ζητοῦσι νὰ δολάψωσι τοὺς Σαμίους, ὡς καὶ οἱ
Σάμιοι τοὺς Αἰγινῆτας (βλ. Ἡρ. Γ', 59). Πλὴν τῆς Αἰγύπτου ὅμως οἱ Αἰγι-
νῆται ἐπλεον καὶ εἰς ἄλλα μέρη καὶ δὴ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς δυτικὰς θάλασσας,
ὅπερ μάλιστα ἐζηῖπτε τὴν κατ' αὐτῶν ὁργὴν καὶ τὸν φθόνον τῶν Κορινθίων,
οἵτινες καὶ πλοῖα ἐδοσαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οὓς δὲν ἐθεώρουν ἔτι ἐπικινδύνους
ἀνταγωνιστάς, κατὰ τῶν Αἰγινητῶν.

Ἡ ἐμπορικὴ αὕτη ἀκμὴ τῆς Αἰγίνης πλὴν τούτων μαρτυρεῖται καὶ ἐξ
ὧν ὁ Πίνδαρος λέγει περὶ αὐτῆς καλῶν αὐτὴν «εὐανδρον» καὶ «ναυσικλυτὴν»
(Πίνδ. Νεμ. ε', 10 καὶ ἀπόσ. 1) καὶ ἐπαινεῖ τὸν «ἄλδον» αὐτῆς (Πίνδ. Ἐνθ.
α. 19). Ἀλλὰ καὶ τὸ πλῆθος τῶν Αἰγινητῶν νικητῶν ἐν τοῖς διαφόροις Πανελ-

ληγίσις ἀγῶσι. δι' οὗς ὁ Πίνδαρος ἐποίησεν ὕμνους ἐπινικίους, δηλοῖ ὅτι οἱ Αἰγινῆται ἐκέκτηντο μέγαν πλοῦτον, ἀφ' οὗ εἶναι γνωστόν, ὅτι ὁ Πίνδαρος, ὡς καὶ ὁ Σμικωνίδης, μόνον ἀντὶ ἀδράς ἀμοιβῆς ἀνελάμβανον τὴν ποιήσιν τοιούτων ὕμνων. Πλὴν τούτων καὶ ἡ κατασκευὴ ἐν Αἰγίνῃ καλλίστων ἔργων τέχνης καὶ ἡ ὑπαρξίς πλείστων τεχνιτῶν ἐν αὐτῇ καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν τεχνῶν μαρτυροῦσι τὴν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐμπορικὴν καὶ βιομηχανικὴν ἀκμὴν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς νήσου. Ἐνεκα δὲ τῆς ἐμπορικῆς ταύτης ἀκμῆς ἡ Αἰγίνα οὐ μόνον τὸ μῖσος τῶν Κορινθίων καθ' αὐτῆς προῦχάλεσεν, ὡς εἴρηται, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς Ἀθήνας. αἰτίνας ἤρξαντο ἤδη νὰ προσδεύωσιν ἐμπορικῶς καὶ βιομηχανικῶς, περιῆλθεν εἰς ρήξιν, καθ' ἣν βλέπομεν τοὺς παλαιούς ἐχθρούς τῆς Αἰγίνης, τοὺς Κορινθίους, ὑποστηρίζοντας τοὺς Ἀθηναίους (Θουκ. 1, 41, 2) τοὺς δὲ Ἀργεῖους βοηθοῦντας τοὺς Αἰγινῆτας καίτοι ἐχθρικῶς διακαιμένους πρὸς αὐτούς, δι' οὐδένα ἄλλον λόγον, εἰμὴ ὡς ἐχθρούς τῶν Κορινθίων ('Ηροδ. ΣΤ', 89 καὶ 92).

Ἡ μετὰ τοῦ δὲ Ἀθηναίων καὶ Αἰγινητῶν ἐχθρα ἦτο παλαιστοτάτη καὶ τὸ κατὰ τῶν Ἀθηναίων μῖσος τῶν Αἰγινητῶν καὶ τῶν σπαρτιάων αὐτῶν Ἀργεῖων οὕτω μέγα, ὥστε, καθ' ἣ ἱστορεῖ ὁ Ἡρόδοτος (Ε, 68) καὶ νόμος ἐτέθη ὑπ' αὐτῶν «Ἀττικὸν μῆτε τι ἄλλο προσφέρειν πρὸς τὸ ἱερόν, μῆτε κέραμον» καίτοι τὰ κεραμεῖα Ἀθηναϊκὰ σκεύη ἐφημιζοντο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ('Αθ. Λ. 50). Ἐπετάθη δὲ ἡ ἐχθρα αὐτῇ ἰδίῳ ἀφ' οὗ χρόνου οἱ Ἀθηναῖοι ἤρχισαν νὰ μεταβάλλωσιν: ἀπὸ γεωργικοῦ εἰς ναυτικὸν καὶ ἐμπορικὸν λαόν. Ἀλλὰ πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῶν κατὰ τὴν ἐχθραν ταύτην μετὰ τοῦ Ἀθηναίων καὶ Αἰγινητῶν καὶ εἰτα Κορινθίων καὶ Ἀθηναίων πρέπει νὰ ἴδωμεν πρῶτον ἐν ὁλίγοις τὰ κατὰ τὴν ἐμπορικὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τῶν χρόνων, καθ' οὓς πρῶτον ἦλθον εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς Αἰγινῆτας.

Ἀθῆναι. Αἱ Ἀθῆναι εἶναι ἡ πόλις ἐκείνη, ἣτις βραδυτέρον ἀνεπτύχθη ἐμπορικῶς, ἀλλ' ὅμως ὑπερέβη κατὰ τὸ ἐμπόριον πάσας τὰς λοιπὰς. Κατ' ἀρχὰς οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν λαὸς γεωργικὸς καὶ μόλις κατὰ τὸ τέλος τῆς 7ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἤρξαντο νὰ ἐπιδίδωνται εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν. Δείγμα τῆς τοιαύτης περὶ τὸ ἐμπόριον ἐπιδόσεως τῶν Ἀθηναίων εἶναι αὐτὰ τὰ περὶ Σόλωνος λεγόμενα, ὅτι ἀπεδήμησεν εἰς Αἴγυπτον χάριν ἐμπορίου ('Αριστ. Ἀθ. Πολ. 11, 1 καὶ Πλουτ. βίος Σόλωνος 2). Καὶ περιεπλάκησαν μὲν εὐθὺς κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς πόλεμον πρὸς τοὺς Μεγαρεῖς, οἵτινες ἤδη πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ἀθηνῶν ὡς ἐμπορικῆς πόλεως εἶχον ἀκμάσει ἐμπορικῶς καὶ εἶχον ἐκπέμψει καὶ ἀποικίας λόγου ἁξίας, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀνέκοψε τὴν πρόοδον τῶν Ἀθηναίων, ἀφ' οὗ μάλιστα οἱ Μεγαρεῖς ἠττηθέντες ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀπέβαλον τὴν Σαλαμῖνα καὶ εἰτα κατατρυχόμενοι ὑπὸ ἐμφυλίων σπαραγμῶν ἐξέπεσαν τῆς ἀρχαίας εὐκλείας καὶ εὐδαιμονίας καὶ ἡ «Μεγαρέων τύχη» κατήντησε παρομιωδῆς.

Καί ἡ τυραννίς δὲ τοῦ Πεισιστράτου δὲν ἐδλάψε τὰς Ἀθήνας, ἀλλὰ μᾶλλον ὠφέλησεν αὐτάς οὕσα ἡπία καὶ προστατεύσασα τὰς τέχνας καὶ τὴν γεωργίαν τῶν Ἀθηναίων. (Ἀριστ. Ἀθ. Πολ. κεφ. 16). Τὸ ἐμπόριον ὁμῶς τῶν Ἀθηναίων δὲν συνεβάδισε πρὸς τὴν λοιπὴν αὐτῶν πρόοδον ἐπὶ Πεισιστράτῳ, ἀλλ' ἵππελεῖσθαι κατὰ πολὺ, ἐπειδὴ οὗτος καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ἠθελον νὰ καταστήσωσι τοὺς Ἀθηναίους λαὸν γεωργικόν, ἵνα οὕτω εὐκολώτερον ἀρχώσιν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἐπὶ Πεισιστράτῳ καὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν βλέπομεν, ὅτι οὐδεμία ἀντιζηλία ἦ, ἐχθρα τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Κορινθίους ἢ Αἰγινήτας ἀναφέρεται. τῶναντίον φιλία τις.

Ἡ ἀποχὴ ὁμῶς αὕτη τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῶν ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τυραννίας ἦτο τεχνητὴ, ἐπιβαλλομένη αὐτοῖς ὑπὸ τῶν τυράννων καὶ κατὰ τοῦτο εἶχε δίκαιον ὁ Ἰππίας, ὅστις ἐν Σπάρτῃ ἀκούσας τὸν ἀντιπρόσωπον τῶν Κορινθίων προτρέποντα τοὺς Σπαρτιάτας νὰ μὴ ἐπαναφέρωσι τοὺς τυράννους εἰς Ἀθήνας, ἀλλὰ νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ δημοκρατῶνται, εἶπε πρὸς αὐτὸν «Κορινθίους μάλιστα πάντων ἐπιποθήσειν Πεισιστρατιδῆς, ὅταν σφί ἦκωσι ἡμέραι καὶ κύρια ἀνίστηται ὑπ' Ἀθηναίων». (Ἡροδ. Ε, 93). Εὐθύς μετὰ τὴν ἐξωσιν τῶν τυράννων οἱ Ἀθηναῖοι, ὡς ἀπὸ ἐφιάλτου ἐλευθερωθέντες, ἐτράποντο εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν διοικηχανίαν ἀμιλλώμενοι πρὸς τοὺς λοιποὺς γείτονας αὐτῶν τοὺς Αἰγινήτας, τοὺς Κορινθίους καὶ τοὺς Χαλκιδεῖς. Καὶ ὑπὸ μὲν τῶν Κορινθίων δὲν ἐλαμβάνοντο σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ὡς ἐμπορικοὶ ἀνταγωνισταί, τῶναντίον ἐθεωροῦντο ὡς ὁλῶς ἀκίνδunami, ἐν ᾧ οἱ Αἰγινῆται ἐθεωροῦντο, ὡς καὶ τῇ ὥρῃ ἦσαν, λίαν ἐπικινδunami εἰς τὸ Κορινθιακὸν ἐμπόριον. Οἱ Αἰγινῆται ὁμῶς κατενόησαν ἐνωρὶς πόσον ἐπικινδυνώτεροι τῶν Κορινθίων ἐμελλον νὰ καταστῶσιν εἰς αὐτοὺς οἱ νέοι ἀνταγωνισταί, ὡς κατενόησαν τοῦτο καὶ οἱ Χαλκιδεῖς καὶ διὰ τοῦτο κατὰ τὴν πρώτην εἰς αὐτοὺς δοθεῖσαν εὐκαιρίαν ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ἵνα ἀνακόψωσιν, εἰ δυνατόν, τὴν ἤδη ἀρξαμένην ἐμπορικὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν. Οἱ Κορίνθιοι οὐδὲν ἄλλο διαδλέποντες ἐν τοῖς Ἀθηναίοις ἢ μέσον καταπολεμήσεως τῆς ἀρχαίας ἀντιζήλου τῆς Κορίνθου, τῆς Αἰγίνης, παρέσχον προθύμως βοήθειαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους πωλήσαντες εἰς αὐτοὺς ἀντὶ εὐτελεστάτου τιμῆματος εἴκοσι πλοῖα, δι' ὧν οὗτοι ἐμελλον νὰ πολεμήσωσι κατὰ τῶν Αἰγινητῶν. Ἡ στιγμή ἦτο λίαν κρίσιμος, διότι ἐκτὸς τῶν Αἰγινητῶν καὶ Χαλκιδέων ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ οἱ παλαιοὶ γείτονες καὶ ἐχθροὶ αὐτῶν, οἱ Θηβαῖοι, καὶ ἡ νίκη ἐμελλε νὰ δείξῃ ἂν ἡ Αἰγίνα ἢ αἱ Ἀθήναι ἢ ἡ Χαλκίς ἐμελλε νὰ κυριαρχήσῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου. Ἡ κρίσις ὁμῶς δὲν ἐπῆλθεν εὐθύς ὀριστικῇ. Διότι καὶ μὲν κατετρόπωσαν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς Θηβαίους καὶ ἐκυρίευσαν τὴν Χαλκίδα, εἰς ἣν ἐπεμψαν καὶ κληρούχους, ἀλλὰ τὴν Αἰγίνα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταβάλωσιν, οὔτε αὕτη δὲ τὰς Ἀθήνας. Ὅστε ἀμφότεραι αἱ ἀντίπαλοι ἡτοιμάζοντο διὰ νέας ἀγῶνας κατ' ἀλλήλων, ὅτε οἱ

ἐξ Ἀσίας ἐχθροί, οἱ Πέρσαι, ἐκστρατεύσαντες κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἠνάγκασαν αὐτάς νά ἀναβάλωσι τὴν διαλύσιν τῶν πρὸς ἀλλήλας ἐρίδων καὶ ἀντιζηλιῶν διὰ καιρὸν εὐθετώτερον.

Ἡ αἰτία ἡ κινήσασα τοὺς Αἰγινήτας κατὰ τῶν Ἀθηναίων ἦτο, ὡς εἴρηται: ἐμπορικὴ ἀντιζηλία· τοὺς Θηβαίους ὅμως δὲν ἤδυνάτο νά κινήσῃ τοιαύτη τις αἰτία, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἀρχαία μεταξύ Βοιωτῶν καὶ Ἀθηναίων ἐχθρα καὶ ἡ περὶ τοὺς ὅρους διαφορά, ἡ τοσοῦτον ἐν τοῖς μετέπειτα ἐπιδράσασα ἐπὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων τῶν δύο τούτων λαῶν. Δὲν ἔχει ὁμοίως ὅμως τὸ πρᾶγμα ὅσον ἀφορᾷ τὴν κίνησιν τῶν Χαλκιδέων κατὰ τῶν Ἀθηναίων. Οἱ αὐτοὶ λόγοι, δι' οὓς ἐπολέμουν οἱ Αἰγινῆται, ἠνάγκασαν τοὺς Χαλκιδεῖς νά ἀναλάβωσι τὸν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἀγῶνα, λόγοι: δηλαδὴ ἐμπορικῆς ἐπικρατήσεως.

Χ α λ κ ι ε : Οἱ Χαλκιδεῖς οἰκοῦντες πόλιν μετὰ τὴν Κόρινθον ἐπικαιρότατα κεκμένη μετὰ τὴν ἡπείρων καὶ δύο θαλασσῶν διὰ τοὺς αὐτοὺς γεωγραφικοὺς ὅρους τῆς θέσεως τῆς πόλεως αὐτῶν ἐνωρίτατα προώδευσαν εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν καὶ ἀποικίας ἀξίας λόγου ἐξέπεμψαν οὐ μόνον εἰς τὴν ἀπὸ τῆς Χαλκίδος κληθεῖσαν Χαλκιδικὴν Χερσονήσον, ἀλλὰ καὶ πρὸς συναντίαν εἰς τὴν Σκελίαν ἀνταγωνιζόμενοι ἐμπορικῶς τοὺς Κορινθίους.

Ἐ ρ έ τ ρ ι α : Ἀντίπαλος ἐμπορικῶς τε καὶ πολιτικῶς τῆς Χαλκίδος ἦτο ἡ γείτων αὐτῆς πόλις Ἐρέτρια, ἥτις εἶχε μὲν ἀναπτύξει ἐμπόριον καὶ βιομηχανίαν τινά, ἀλλ' ὑπελείπετο πολὺ τῆς Χαλκίδος ἐν τούτοις, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῆς Χαλκίδος. Ὅτινες ἐβοήθουν αὐτὴν ἐν τοῖς κατ' αὐτῆς πολέμοις ἵνα καταβάλωσι τὴν Χαλκίδα, ἥς ἐφοβοῦντο τὸν ἐμπορικὸν ἀνταγωνισμόν. Τούτων ἐνεκα βλέπομεν, ὅτι: κατὰ τινὰ πόλεμον μετὰ τῶν δύο τούτων εὐδοικῶν πόλεων οἱ μὲν Μιλήσιοι, οἱ ἄποικοι καὶ φίλοι τῶν Ἀθηναίων, τῶν ἐχθρῶν τῆς Χαλκίδος, ἐβοήθησαν τοῖς Ἐρετρίευσιν, οἱ δὲ Σάμιοι, οἱ ἐμπορικοὶ ἀνταγωνισταὶ τῆς Μιλήτου ἐβοήθησαν τοῖς Χαλκιδεῦσιν (Ἡροδ. Ε, 99) (Πρβλ. Θουκ. Ι, 15,3).

Καὶ τούτου μὲν τοῦ πολέμου τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἦτο τοιοῦτον, ὥστε νά μεταβάλῃ τὴν ἐμπορικὴν ἢ πολιτικὴν θέσιν τῆς Χαλκίδος ἢ Ἐρετρίας πρὸς ἀλλήλας. Κατὰ τὸν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὅμως πόλεμον ἡ Χαλκίς ὅλως ὑπετάγη ἡττηθεῖσα καὶ ἐπαύσατο ὅσα κέντρον ἐμπορικὸν καὶ μόνῃ ἐν Εὐβοίᾳ ἀξία λόγου ἐμπορικῶς καὶ βιομηχανικῶς πόλις ὑπελείφθη ἡ Ἐρέτρια. Ἀλλὰ καὶ αὕτη δὲν προέλαβε νά ἀναπτύχῃ ἐμπορικῶς τοσοῦτον, ὥστε νά προκαλέσῃ τὴν ἀντιζηλίαν τῶν ἄλλων ἐμπορικῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος, διότι ἐκωρυεύθη καὶ κατεστράφη ὑπὸ τῶν Περσῶν.

Ὡστε ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων τῆς κυρίως Ἑλλάδος μόναι τρεῖς διέτηρξαν τὴν ἐμπορικὴν αὐτῶν ἀκμὴν κατὰ τὸ τέλος τοῦ πρώτου τμήματος τῆς κλασικῆς περιόδου, τοὺς εὐθύς δηλαδὴ πρὸ τῶν Μηδικῶν χρόνους, ἡ Κόριν-

θος, ἡ Αἴγινα καὶ αἱ Ἀθήναι, ἐκ δὲ τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ μόνῃ ἢ Σάμῳ διέστεικε μέρος τῆς πάλαι ἐμπορικῆς κινήσεως αὐτῆς.

Πρὶν ὁμως εἰσελθωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου κατὰ τὸ δεῦτερον τμήμα τῆς κλασσικῆς περιόδου, τοὺς μετὰ τὰ Μηδικὰ ὅγλα δὴ χρόνους, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων τὴν ἐμπορικὴν κίνησιν τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, τῶν μακρὰν τῆς Ἑλλάδος κεκμένων ἐν Ἰταλίᾳ, Σικελίᾳ, Ἀφρικῇ καὶ Εὐξείνῳ Πόντῳ, καὶ ἐν γένει τὴν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ἐμπορικὴν κίνησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

2. Τὸ ἐμπόριον τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν.

Σικελία, Ἰταλία, Κύρηνη: Ἐκ πασῶν τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, τῶν ἐκτὸς τῶν Ἑλληνικῶν θαλασσῶν εὐρισκομένων, ἐκεῖναι αἵτινες ἐνωρίτατα ἐγένοντο οὐ μόνον πολιτικῶς, ἀλλὰ καὶ ἐμπορικῶς καὶ βιομηχανικῶς ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῶν μητροπόλεων, ἦσαν αἱ ἐν Σικελίᾳ. Αἱ Ἑλληνικαὶ αὗται ἀποικίαι, ὡς καὶ αἱ ἐν Ἰταλίᾳ, κτισθεῖσαι εἰς χώραν κατὰ τε τὸ κλίμα καὶ τὸ ἔδαφος ὁμοίαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ δυναμένην νὰ παραγάγῃ τὰ αὐτὰ προϊόντα, οἷα καὶ ἡ Ἑλλάς, κατ' ἀνάγκην δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ὡς προορισμὸν τὸ νὰ ἀνταλλάσσωσι τὰ ἑλληνικὰ προϊόντα, τὰ ἐξ Ἑλλάδος ὑπ' αὐτῶν μεταφερόμενα, ἀντὶ τῶν ἐγγυρίων. Τοῦναντίον οἱ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ Ἕλληνες ἀποικοὶ, εἰσαγαγόντες τὴν καλλιέργειαν τῶν Ἑλληνικῶν φυτῶν, τῆς ἐλαίας, ὅγλα δὴ καὶ τῆς ἀμπέλου καὶ ἄλλων παραπλησίον, εἰς τὰς νέας αὐτῶν πατρίδας, ἐνεκατεστάθησαν ἐν αὐταῖς μονίμως ἰδρύσαντες πόλεις ἰσχυράς καὶ ἐπιδοθέντες τὸ μὲν περὶ τὴν γεωργίαν καὶ κτηνοτροφίαν καὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ φυσικοῦ πλούτου τῶν ὑπ' αὐτῶν καταληφθεῖσων χωρῶν, τὸ δὲ περὶ τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον τὸ τε ἐσωτερικὸν καὶ τὸ ἐξωτερικὸν διατελοῦντες εἰς ζωηράν ἐπικοινωνίαν ἐμπορικὴν πρὸς τοὺς κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα οἰκοῦντας λαούς, εἰς οὓς διέδωσαν καὶ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν σὺν τῷ χρόνῳ.

Ὡς ἐμπορικῶς ὁμως λαὸς οἱ Ἕλληνες τῆς Σικελίας καὶ Ἰταλίας ἦλθον εἰς σύγκρουσιν ἕνεκα ἐμπορικῆς ἀντιζηλίας πρὸς τοὺς τότε ἐν τοῖς τόποις ἐκεῖνοις τὸ ἐμπόριον ἀσκούντας λαούς, τοὺς Καρχηδονίους ὅγλα δὴ καὶ τοὺς Τυρρηνοὺς. Καὶ οἱ μὲν Τυρρηνοὶ, μᾶλλον γεωργικῶς λαὸς ὄντες καὶ παρηχημαχότες ἤδη ἐμπορικῶς τε καὶ ναυτικῶς, εὐκόλως ὑπέκυψαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὄντος ἀνωτέρου τοῦ ἰδίου αὐτῶν, καὶ τὸ ἐμπόριον τὸ Ἑλληνικὸν εἰσέδυσε κατ' ὀλίγον εἰς τὴν Τυρρηνίαν, καὶ αἱ πρὸς τὴν Τυρρηνίαν ἐμπορικαὶ σχέσεις τῶν Ἑλλήνων, οὐ μόνον τῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ ἀποίκων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ δὴ τῶν Κορινθίων (βλ. ἀνωτέρω) διετέλεσαν ζωηρόταται μέχρι τέλους τῆς Τυρρηνικῆς ἀνεξαρτησίας. Οἱ Καρχηδόνιοι ὁμως, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἀποικοὶ τῶν Φοινίκων, ἐκείνων οἵτινες ἐπὶ μακρὸν ἐκυριάρχησαν ἐμπορικῶς ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ οἵτινες μετὰ τῆς αὐτῆς

δυσκολίας ἀπεκλείσθησαν τοῦ ἐμπορίου ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι. ἐκτὸς ὅμως τῶν Ἑλληνικῶν θαλασσῶν ἐξήκολούθουν ἐπὶ μακρὸν κυριαρχοῦντες ἐμπορικῶς, οἱ Καρχηδόνιοι· οὗτοι δὲν ἦτο εὐκόλῳ νὰ παραχωρήσωσι τὴν τόσον ἐπιζήλον ἐμπορικὴν αὐτῶν θέσιν εἰς τοὺς Ἑλληνας τῆς Σικελίας καὶ Ἰταλίας καὶ δὴ πρὸ αὐτῶν τῶν προθύρων τῆς Καρχηδόνος ἐν τῇ Δυτικῇ λεκάνῃ, τῆς Μεσογείου.

Τῷ ὄντι ἡ ναυτικὴ ἰσχὺς τῶν Καρχηδονίων ἦ τε πολεμικὴ καὶ ἡ ἐμπορικὴ ἦτο μεγίστη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τοὺς πρὸ τῶν Μηδικῶν καὶ πρὸ τῆς ὑποταγῆς τῆς Φοινίκης εἰς τοὺς Πέρσας οὐχὶ μόνον τῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ συμπάντων τῶν Ἑλλήνων ἡ ναυτικὴ δύναμις δὲν ἦτο ἱκανὴ νὰ καταβάλῃ ὁλοσχερῶς τοὺς Καρχηδονίους ὑποστηρίζομένους ὑπὸ τῆς μητροπόλεως αὐτῶν καὶ νὰ ἐκδιώξῃ αὐτοὺς ἀπὸ πάσης τῆς Μεσογείου ἐμπορικῶς. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Φοινίκης εἰς τοὺς Πέρσας, ἐπειδὴ αὕτη ἦτο ἐκουσία καὶ οὐχὶ διὰ πολέμου ἐπιτευχθεῖσα, δὲν ἐξηθέντησαν ἡ ναυτικὴ καὶ ἐμπορικὴ δύναμις τῶν Καρχηδονίων, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνισχύθη διὰ τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν ἐπιδεικνυομένην φιλίαν μὲν εἰς αὐτοὺς, ἔχθραν δὲ πρὸς τοὺς Ἑλληνας.

Τοιαύτην ναυτικὴν δύναμιν κακτημένοι οἱ Καρχηδόνιοι ἐκυριάρχησαν καθ' ὅλην τὴν κλασσικὴν περίουτον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου οὐ μόνον τῆς δυτικῆς Μεσογείου καὶ πολλῶν χωρῶν ἐκτὸς τῶν Ἑρακλείων στηλῶν ἐμπορικῶς, ἀλλὰ καὶ πολιτικῶς κατέκτειναν τὴν τε Ἀφρικανικὴν παραλίαν κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ τὴν Σαρδηνίαν καὶ Κορσικὴν καὶ τὰς Βαλεαρίδας νήσους καὶ τὴν Σικελίαν ὅτε μὲν κατὰ τὸ πλεῖστον ὅτε δὲ ἐν μέρει, ἀλλ' οὐδέποτε σχεδὸν ἐξεβλήθησαν διαρκῶς ἀπ' αὐτῆς. Καὶ οὐ μόνον διὰ τῆς ναυτικῆς αὐτῶν δυνάμεως οἱ Καρχηδόνιοι ἀπέκλειον τοὺς Ἑλληνας ἐμπορικῶς τῆς δυτικῆς Μεσογείου, ἀλλὰ καὶ δι' ἀπάτης ἐπὶ μακρὸν, φοβερὰ διεγούμενοι περὶ τῶν ἐκτὸς τῶν Ἑρακλείων στηλῶν χωρῶν καὶ οὕτω ἀποτρέποντες τοὺς Ἑλληνας πάσης ναυτικῆς καὶ ἐμπορικῆς πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐπιχειρήσεως. Οὕτω δὲ εἶχον αὐτοὶ εἰς χεῖρας τὸ ἀποκλειστικὸν ἐμπόριον τῶν θησαυρῶν τῶν χωρῶν ἐκείνων, οἵτινες διὰ τῶν Φοινίκων ἤρχοντο εἰς τοὺς Ἑλληνας, χωρὶς ὅμως νὰ καθίσταται εἰς αὐτοὺς γνωστὴ καὶ ἡ χώρα, ὅθεν οὗτοι ἐφέροντο. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡρόδοτου τὸ ἡλεκτρον καὶ ὁ κασσίτερος ἦσαν γνωστὰ εἰς τοὺς Ἑλληνας, ἀλλ' αἱ χώραι ἐξ ὧν προήρχοντο, ἦσαν ὅλαι ἄγνωστοι καὶ μυθώδεις, ὡς διηγείται ὁ συγγραφεὺς οὗτος. (Ἡρ. Γ, 115 : περὶ δὲ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ τῶν πρὸς ἐσπέρην ἐσχατιῶν ἔχω μὲν οὐκ ἀτρεκέως λέγειν· οὔτε γὰρ ἔγωγε ἐνδέχομαι· Ἡριδανὸν καλέεσθαι πρὸς θαρβάρων ποταμῶν ἐκδιδόντα εἰς θάλασσαν τὴν πρὸς ὀρέην ἀνεμὸν· ἀπ' ὧν τὸ ἡλεκτρον φοιτᾷ λόγος ἐστίν· οὔτε νήσους οἶδα Κασσιτερίδας ἐούσας, ἐκ τῶν ὃ Κασσίτερος ἡμῖν φοιτᾷ... τοῦτο δὲ οὐδενὸς αὐτόπτεω γενομένου δύναμαι ἀκοῦσαι... ἐξ ἐσχάτης δ' ὧν ὃ τε κασσίτερος ἡμῖν φοιτᾷ καὶ τὸ ἡλεκτρον»).

Ἐν τούτοις καὶ εἰς τὰς θαλάσσας ἐκεῖνας, ἔνθα ἐκυριάρχουν οἱ Καρχηδό-

νιοι, ἐπλευσαν Ἑλλήνες ἔμποροι κατὰ πρῶτον μὲν ἄκοντες καὶ ὑπὸ τῶν ἀνέμων διασθέντες (Ἡροδ. Δ. 152), εἶτα δὲ καὶ ἐκόντες, ὡς ἄνω εἴρηται· λόγους γενομένου περὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν Φωκαέων. Οὗτοι μάλιστα οὕτω συχνὰ ἐπλεον εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς τῆς Σικελίας καὶ Ἰταλίας θαλάσσας, ὥστε καὶ ἀποικίας ἐξέπειμψαν πρῶτον μὲν εἰς τὴν Κύρνον, εἶτα δὲ εἰς τὴν ἀπέναντι ἡπειρον, ἐνθα ἔκτισαν τὴν Μασσαλίαν παρὰ πᾶσαν τὴν ἐναντίωσιν τῶν Καρχηδονίων, οὓς ἐνίκησαν ἐν τῇ παρὰ τὴν Ἀλαλίναν ναυμαχίᾳ (Ἡροδ. Α. 166. Θουκ. Ι, 13, 6).

Πλὴν τῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ λοιπῇ δυτικῇ Μεσογείῳ θαλάσσῃ Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ οἱ Κυρηναῖοι ἤλθον πολλάκις εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς Καρχηδονίους καὶ ὅτε μὲν ἐνίκηον αὐτοὺς ὅτε δὲ ἡττώοντο. Ἀλλ' ἡ Κυρήνη οὐδέποτε ἡδυνήθη νὰ καταστῇ ἐπὶ φθορᾷ ἐμπορικῶς εἰς τοὺς Καρχηδονίους, διότι πρὸς μὲν τὰς δυτικὰς θαλάσσας δὲν ἦτο εὐκόλον εἰς αὐτὴν νὰ ἔχῃ ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν, ἐν δὲ τῇ Ἀφρικῇ τῇ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Καρχηδόνος δὲν ἦτο ἡ χώρα ἐνεκα τῆς φύσεως αὐτῆς ἀρκετὰ πλουσία, ὥστε νὰ ἀποδίδῃ μεγάλα κέρδη εἰς τοὺς ἐκμεταλλευομένους αὐτὴν ἐμπορικῶς. Διὰ τοῦτο καίτοι ἐν Κυρήνῃ ἡ βιομηχανία καὶ ἡ γεωργία ἤχμασαν ἀρκούντως, τὸ ἐμπόριον οὐδέποτε κατέστη ἀξίον λόγου πλὴν τοῦ τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ σίλφιου. Ἀλλὰ τὸ σίλφιον δὲν ἦτό τι εἰς τὴν ἐμπορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Κυρήνης ὀφειλόμενον, ἀλλὰ φυσικὸν προϊόν τῆς χώρας, τὸ καὶ τὸν κυριώτατον πλοῦτον τῶν Κυρηναίων ἀποτελοῦν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω βλέπομεν, ὅτι ἡ Κυρήνη καὶ αἱ ἐν Σικελίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι κατὰ τοῦτο μόνον ὠφέλησαν τὸ ἐν γένει· Ἑλληνικὸν ἐμπόριον, ὅτι ἐχρησίμευσαν ὡς ἐμπόδιον εἰς τὴν πρὸς βορρᾶν καὶ ἀνατολὰς ἐπικράτησιν τοῦ ἐμπορίου τῶν Καρχηδονίων καὶ κατέστησαν τὴν μετὰ τὸ Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας καὶ Σικελίας ἄφ' ἐνός καὶ Ἑλλάδος καὶ τῆς πρὸς νότον ταύτης Ἀφρικανικῆς παραλίας ἄφ' ἑτέρου θάλασσαν Ἑλληνικὴν, ἐδόξασαν δὲ τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα καὶ τὰ Ἑλληνικὰ ὀπλα κατὰ τοὺς μακροχρονίους πρὸς τε τοὺς ἐγγχωρίους καὶ τοὺς Καρχηδονίους πολέμους, οὓς διεξήγαγον, καὶ ἐν γένει ἀνέπτυξαν καὶ διέδωσαν τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμόν.

Τὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲ ἐκ τῶν ἀποικιῶν ἐκείνων εἰσαγόμενα ἐμπορεύματα ἦσαν ἐκ μὲν τῆς Σικελίας σιτηρά, ἐκ δὲ τῆς Κυρήνης τὸ σίλφιον· τοῦναντίον ἐκ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς ἀποικίας ἐκείνας ἢ οὐδὲν ἢ ἐλάχιστα κατὰ τε τὸ ποσὸν καὶ τὴν ἀξίαν ἐμπορεύματα εἰσάγοντο, ἐπειδὴ πάντα τὰ φυσικὰ καὶ βιομηχανικὰ προϊόντα τῆς Ἑλλάδος ἐξ ἴσου καὶ ἐν αὐταῖς παρήγοντο.

Αἱ Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἐν τῇ δυτικῇ καὶ νοτίῳ Μεσογείῳ ἀποικίας, αἱ ἐν τοῖς παραλίοις τοῦ Εὐξείνου Πόντου κτισθεῖσαι διατέλεσαν αἵποτε εἰς ζωηροτάτην ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς τε τὰς μητροπόλεις καὶ τὰς λοιπὰς πόλεις τῆς κυρίως Ἑλλάδος, καὶ ἀμφότερα τὰ εἶδη τοῦ ἐμπορίου, τὸ τε εἰσαγωγικὸν καὶ

τὸ ἐξαγωγικὸν ἐν μεγάλῃ κλίμακί διεντηγρῶντο μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀποικιῶν τούτων.

Ἐν ταῖς ἀνωτέρω περὶ τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως τῆς Μιλήτου ρηθεῖσιν ἐγένετο ἱκανὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν ἐν Πόντῳ Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, ὧν πλείοσαι ἦσαν ἀποικίαι τῶν Μιλησίων, ὡς εἴρηται. Αἱ ἀποικίαι αὗται οὐ μόνον ἐφ' ὅσον ἡ μητρόπολις αὐτῶν Μίλητος ἤκμαζε διετέλουν εἰς στενωτάτας ἐμπορικὰς σχέσεις πρὸς ταύτην, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Μιλήτου ἐξηκολούθησαν τὰς πρὸς τὰς λοιπὰς Ἑλληνικὰς πόλεις τὰς τε ἐν τῇ κυρίᾳ Ἑλλάδι καὶ τὰς ἐν τῇ Μ. Ἀσίᾳ ἐμπορικὰς συναλλαγὰς καὶ δὲν κατέπεσαν μετὰ τῆς μητροπόλεως ἡ καὶ προώδευσαν ἐτι μᾶλλον μετὰ τὴν πτώσιν αὐτῆς. Εὐρισκόμεναι δὲ αἱ ἐν Πόντῳ ἀποικίαι εἰς φιλικὴν ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον σχέσιν πρὸς τοὺς παροικοῦντας Σκύθας καὶ ἄλλους βαρβάρους λαοὺς εἰσέγγον εἰς τὰς χώρας αὐτῶν τὰ Ἑλληνικὰ προϊόντα τὰ τε φυσικὰ καὶ τὰ βιομηχανικὰ καὶ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ ἔπεμπον ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ φυσικὰ τῆς Σκυθίας προϊόντα, ὡς ἀνωτέρω ἐν τοῖς περὶ τοῦ ἐμπορίου τῆς Μιλήτου εἴρηται.

Αὗται δὲ ἀκριθῶς αἱ ἀποικίαι ἦσαν ἐκείναι, εἰς ἃς ὠφείλετο ἡ ἐμπορικὴ ἀκμὴ, τῆς Μιλήτου καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν ταύτης τῶν Ἀθηναίων, ὡς ἐν καιρῷ ρηθήσεται.

Αἴ γυ π ο ς. Τρίτη χώρα ἐν ἣ ἤκμαζε τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπόριον κατὰ τοὺς πρὸ τῶν Μηδικῶν χρόνους εἶναι ἡ Αἴγυπτος.

Ἡ πρὸς τὴν χώραν ταύτην ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία τῆς Ἑλλάδος εἶναι παλαιστάτη. Ὡς ἤδη εἴρηται, κατὰ τοὺς προμνηστικούς χρόνους ἔχομεν λόγους νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος εἶχον σχέσεις ἐμπορικὰς μετὰ τῆς Αἰγύπτου. Καὶ κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς δὲ χρόνους ἐξηκολούθησαν αἱ σχέσεις αὗται καὶ κατόπιν καὶ κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχαίτης περιόδου καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς κλασσικῆς ἐλέπομεν μεγίστην ἐπικοινωνίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ μάλιστα τῶν ἐν Ἀσίᾳ πρὸς τὴν Αἴγυπτον. Ἐκ τοῦ Ἡρόδοτου μανθάνομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Ψαμμήτιχος βοηθηθεὶς εἰς τινα κατὰ τῶν σιρτασιλέων του πόλεμον παρὰ Καρῶν καὶ Ἰώνων καὶ γενόμενος αὐτὸς μόνος βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου πλὴν τῶν ἄλλων τιμῶν ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς τόπον πρὸς κατοικίαν παρὰ τι τῶν σιρταίων τοῦ Νείλου ὀλίγον μακρὰν τῆς θαλάσσης (Ἡρ. Β' 154). Καὶ τι τῶν σιρταίων τοῦ Νείλου ὀλίγον μακρὰν τῆς θαλάσσης (Ἡρ. Β' 154). Καὶ ἐπιγραφὴ ἐν Ἐλεφαντίνῃ πόλει σφίεται ἀναφέρουσα οὐ μόνον γενικῶς Ἑλληνας καὶ Κῆρας, ὡς ὁ Ἡρόδοτος, ἀλλὰ καὶ τὰ ὄνόματα ἐνίων ἐξ αὐτῶν. Ἐχει δὲ ἡ ἐπιγραφὴ ὡς ἐξῆς: «βασιλεὺς ἐσελθόντος ἐς Ἐλεφαντίναν Ψαμμιατίχῃ οἱ συναναβάντες...». Καὶ ἐκ τῶν διαδόχων δὲ τοῦ Ψαμμήτιχου ὁ μὲν διατέγγωνς αὐτοῦ Ἀπρίης εἶχε φρουράν Καρῶν καὶ Ἰώνων, (Ἡρ. Β. 163), ὁ δὲ τοῦτον ἐκθρονίσας καὶ διαδεξάμενος Ἀμασίς οὐ μόνον φίλιν μεγίστην ἐπέδεικνυε τοῖς Ἑλλήσιν ἀλλὰ καὶ ἐπροστάτευεν αὐτοὺς τοὺς μὲν ἐγκα-

τασταθέντας ἐν Αἰγύπτῳ ἐπὶ Ψαμμήτιχου Ἰωνᾶς καὶ Κᾶρας μεταπεμφθέντες εἰς τὴν πρωτεύουσάν τῆς Αἰγύπτου Μέμφιν καὶ καταστήσας αὐτοὺς σωματοφύλακας αὐτοῦ (Ἡροδ. Β' 154), εἰς δὲ τοὺς θέλοντας νὰ κατοικήσωσιν ἢ διαμένωσιν ἐν Αἰγύπτῳ Ἑλλήνας ἐπιτρέψας νὰ χτίσωσι τὴν τε Ναύκρατιν καὶ ἱερὰ Ἑλληνικά ἐν τῇ ἄλλῃ Αἰγύπτῳ. (Ἡροδ. Β' 178 : φιλέλλην δὲ γινόμενος ὁ Ἀμασις ἄλλα τε ἐς Ἑλλήνων μετεξετέρως ἀπεδέξατο καὶ δὴ καὶ τοῖσι ἀπικνεύμενοισι ἐς Αἴγυπτον ἔδωκε Ναύκρατιν πόλιν ἐνοικήσαι, τοῖσι δὲ μὴ βουλομένοις αὐτέων οἰκέειν αὐτοῦ δὲ ναυτιλλομένοις, ἔδωκε χώρους ἐνδρύσασθαι θυμῶς καὶ τεμένεα θεοῖσι. Τὸ μὲν νῦν μέγιστον αὐτῶν τέμενος καὶ ὀνομαστότατον ἐὼν καὶ χρησιμώτατον καλεῖται ἐν Ἑλλήνων, αἶδα πόλεις εἰσι αἱ ἱδρυμέναί· Κόρινθ, Ἰώνων μὲν Χίος καὶ Τέως καὶ Φώκαια καὶ Κλαζομεναί, Δωριέων δὲ Ρόδος καὶ Κνίδος καὶ Ἀλικαρνησός καὶ Φάστγλις, Αἰολέων δὲ ἡ Μυτιληναίων μούνη. Τούτων μὲ ἐστὶ τοῦτο τὸ τέμενος, καὶ προστάτας τοῦ ἐμπορίου αὐταὶ αἱ πόλεις εἰσι αἱ παρέχουσαι· ὅσαι δὲ ἄλλαι πόλεις μεταποιεῖνται, οὐδὲν σφιστεὸν μεταποιεῖνται. Χωρὶς δὲ Αἰγινῆται ἐπὶ ἐσπέρῳ ἱδρύσαντο τέμενος Διός, καὶ ἄλλοι Σάμιοι Ἡρχε καὶ Μιλήσιοι Ἀπόλλωνος).

Ὁ μόνον ταῦτα ἔδωκεν εἰς τοὺς Ἑλλήνας ὁ Ἀμασις, ἀλλὰ καὶ ἀναθήματα εἰς πολλὰς ἑλληνικάς πόλεις ἀνέθηκεν, ὡς εἰς τὴν Κυρήνην, τὴν Αἰνῶν, τὴν Σάμον (Ἡρ. Β' 182) καὶ θεωρεῖ εἰς τινὰς ἐξ αὐτῶν ἔστειλεν, ὡς εἰς τὴν Λακεδαιμόνα τὸν περίφημον ἐκείνον θώρακα, ὃν οἱ Σάμιοι καθ' ὁδὸν ἀφῆρσαν (Ἡροδ. Γ, 47) καὶ εἰς τοὺς Δελφοὺς ἔδωκέν αὐτο γίλια τάλαντα στυπηρίδας. ἵνα τὸ ἀντίτιμον αὐτῶν χρησιμοποιοῦν διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. (Ἡροδ. Β' 180). Καὶ ὁ τελευταῖος δὲ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Ψαμμήνιτος εἶχε μισθοφόρους Ἑλλήνας καὶ Κᾶρας (Ἡροδ. Γ, 11). Ὅστις ὑποστηρικθέντες ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Αἰγύπτου οἱ Ἑλλήνες ἀνέπτυξαν ἐμπόριον ἀρχαῖον ἐν Αἰγύπτῳ εἰσάγοντες εἰς αὐτὴν τὰ προϊόντα τῆς Ἑλλάδος, πρὸ πάντων οἶνον (βλ. Ἡροδ. Γ, 6 : ἐς Αἴγυπτον ἐκ τῆς Ἑλλάδος πάσης καὶ πρὸς ἐκ Φοινίκης κέραμος ἐσάγεται πλήρης οἶνου δι' ἑτέρας...) καὶ ἔλαιον (βλ. Πλουτ. διὰ Σόλωνος κεφ. ζ'), ἐξάγοντες δὲ ἐξ αὐτῆς τὰ Αἰγυπτιακά προϊόντα καὶ μάλιστα τὰ σπανίζοντα ἐν Ἑλλάδι σιτηρά. Τὸ ἐμπόριον δὲ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ αἱ μετὰ τῆς Αἰγύπτου συναλλαγαὶ φαίνεται, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἦσαν λίαν ἐπικερδεῖς εἰς τοὺς Ἑλλήνας, δι' ὃ βλέπομεν ὅτι πᾶσι σχεδὸν αἱ ἐμπορικαὶ πόλεις τῆς Ἑλλάδος, εἶχον σχέσεις ἐμπορικὰς πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ πολλοὶ Ἑλλήνες ἐνεκαθίσταντο ἐν Αἰγύπτῳ, εἴτε ἐν ταῖς διαφόροις πόλεσιν αὐτῆς ἐμπορευόμενοι, εἴτε καὶ ἰδίαις πόλεις οἰκοῦντες, ὡς τὴν Ναύκρατιν καὶ τὴν ἀνωτέρω ρηθεῖσαν Ὀαριν, τὴν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἀναφερομένην (Γ' 26). Ἐκέκτηντο δὲ οἱ ἐν Αἰγύπτῳ οἰκοῦντες Ἑλλήνες καὶ πλοῦτον ἱκανὸν καὶ ἦσαν ἀρρήκτως μετὰ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος συνδεσμένοι, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οὗτοι συνεισέφερον ὑπὲρ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ἐν Δελ-

φοῖς ναοῦ εἶχον μὲν (Ἡροδ. Β, 180). Οἱ δεσμοὶ δὲ οἱ ἐνοῦντες τοὺς Ἑλληνας τῆς Αἰγύπτου πρὸς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα ἦσαν τὸ μὲν ἠθικοὶ ἐκ τῆς ὁμοφυλίας καὶ τοῦ ὁμοθρήσκου προερχόμενοι, τὸ δὲ καὶ πολιτικοί, ὡς οἱ συνδέοντες τὴν Ναύκρατιν πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Διότι ἡ Ναύκρατις δὲν ἦτο ἀποικία οὔτε μίᾳ Ἑλληνικῇ πόλει οὔτε αὐτοτελῇ, ὡς αἱ λοιπαὶ Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἀλλ' ἐξηρτάτο ἀπὸ τῶν ἐμπορικῶν ἐκείνων πόλεων, αἵτινες ἱδρύσαν αὐτὴν καὶ αἵτινες παρῆχον τοὺς προστάτας τοῦ ἐμπορίου, ἦτοι τοὺς κυδερνήτας καὶ διοικητάς τοῦ ἐμπορικοῦ τοῦτου λιμένος (τῆς Ναυκράτιος). Κατὰ ταῦτα ἡ Ναύκρατις ἦτο κοινὴ κτῆσις τῶν Ἑλλήνων ἢ ἀποικία ὑπὸ τὴν σημερινὴν σημασίαν τῆς λέξεως καὶ διωχεῖτο ὑπ' ἀντιπροσώπων τῶν κυριάρχων πόλεων ἦτο δηλαδή πρακτορεῖον ἐμπορικῶν τῶν Ἑλλήνων ἐν Αἰγύπτῳ.

Τμῆμα Β'. 1. Ἀπὸ τῶν Μηδικῶν μέχρι μέχρι τῶν Μακεδονικῶν χρόνων.

Περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου τοῦ β' τμήματος τῆς χλασσικῆς περιόδου ἔχομεν πολλὰς εἰδήσεις ἐκ συγχρόνων συγγραφέων καὶ δὴ περὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς διεξαγωγῆς αὐτοῦ καὶ μάλιστα περὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ δικανικοὶ λόγοι τῶν ρητόρων περιέχουσι πληθύνει εἰδήσεων. ἐξ' ὧν στριζόμενοι δυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ἐμπόριον τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν 5ην καὶ μάλιστα τὴν 4ην π. Χ. ἐκατονταετηρίδα ὑπὸ πάσαις αὐτοῦ τὰς μορφαίς. Περὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν λοιπῶν Ἑλληνικῶν πόλεων κατὰ τὸ τμήμα τοῦτο τῆς χλασσικῆς περιόδου δὲν ἔχομεν μὲν τοσούτας εἰδήσεις ὅσας περὶ τοῦ τῶν Ἀθηνῶν, δυνάμεθα ὅμως καὶ περὶ τοῦ νὰ λάβωμεν ἰδέαν σαφεῇ, ἂν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸ ἐμπόριον τῶν διαφόρων Ἑλληνικῶν πόλεων κατέστη σχεδὸν ὁμοίμορφον καὶ ὅτι αἱ Ἀθῆναι, ἐπιτυχῶς ἀνταγωνισθεῖσαι τὰς λοιπὰς ἐμπορικὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, μετὰ τὴν πτώσιν μάλιστα τῆς Μιλήτου, ἐγένοντο τὸ κέντρον τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τῷ ὄντι μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν ὑπὸσταγὴν τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ Ἑλληνικῶν πόλεων, τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπόριον, ὡς εἶδομεν, ἐγένετο ζωηρότερον ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι καὶ δὴ ἐν Κορίνθῳ. Ἀθῆναις καὶ Αἰγίνῃ, αἵτινες διετέλεσαν ἐμπορικῶς ἀνταγωνιζόμεναι ἀλλήλας μέχρι τοῦ χρόνου, καθ' ὃν οἱ Πέρσαι, ἐκστρατεύσαντες κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἠνάγκασαν αὐτάς νὰ συνασπισθῶσι πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Καὶ καθ' ὃν μὲν χρόνον διεξήγοντο οἱ μεγάλοι ὑπὲρ ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος ἀγῶνες κατὰ τῶν Περσῶν, τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπόριον οὐ μόνον ὥπισταδρόμησεν, ἀλλὰ καὶ ὅλως διεκόπη ἐπὶ τινα χρόνον μετὰ τὴν ἦτταν ὅμως τῶν βαρβάρων καὶ τὴν παντελῆ ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπόριον ἤχησεν ἔτι μάλλον καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἐμπορικὴ κίνησις ἐπεξετάθη ἀναλόγως καὶ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς πολιτικῆς δυνάμεως τῆς Ἑλλάδος καὶ αἱ τρεῖς κυριώτεραι Ἑλληνικαὶ ἐμπορικαὶ πόλεις, Κόρινθος, Ἀθῆναι καὶ Αἰγίνα, ἀμιλλώμεναι πρὸς ἀλλήλας ἐμπορικῶς, ἐγένοντο πρόξενοι ἐμπορικῆς κινήσεως ζωηρᾶς καὶ μεταξὺ τῶν λοιπῶν.

Μάλιστα δὲ μετὰ ζήλου ἐπεδόθησαν εἰς τὸ ἐμπόριον αἱ ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἐμπορικαὶ Ἑλληνικαὶ πόλεις, Σάμος, Χίος καὶ Μυτιλήνη, αἵτινες ὑπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴν προστασίαν ἀπολαύουσαι πλήρους ἐλευθερίας κατέλαβον τὴν ἐμπορικὴν θέσιν τῆς Μιλήτου καὶ Φωκαίας, αἵτινες μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστροφὴν αὐτῶν οὐδέποτε ἀνέλαβον ὁλοσχερῶς.

Ἀλλὰ τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ Ἑλληνικῶν πόλεων ἡ ἐμπορικὴ ἀκμὴ οὐδόλως δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν τῆς Κορίνθου ἢ τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸ τμήμα τοῦτο τῆς κλασσικῆς περιόδου, ἦτοι τὴν 5ην καὶ 4ην ἑκατονταετηρίδα, ἐπειδὴ αἱ πόλεις αὗται οὐδέποτε ἔσχον ἰδίαν πολιτικὴν δύναμιν ἀξιόλογον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἀνταγωνίζωνται ἀποτελεσματικῶς πρὸς τὸ ἐμπόριον τῶν τριῶν ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι ἐμπορικῶν πόλεων, αἵτινες ἐκτὸς τοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ ἐκέχτηντο καὶ πολεμικὸν ἱκανὸν νὰ προστατεύῃ τὰ ἐμπορικὰ συμφέροντα αὐτῶν.

Ὁ σφοδρότατος ἐμπορικὸς ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν ἐμπορικῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὰ Μηδικὰ εἶναι ὁ μεταξὺ τῶν Κορινθίων, Ἀθηναίων καὶ Αἰγινητῶν. Ὡς καὶ κατὰ τὸ προηγούμενον τμήμα τῆς κλασσικῆς περιόδου εἶδομεν, αἱ τρεῖς αὗται πόλεις διετέλεσαν ἀείποτε ἐμπορικῶς ἀντιζήλοι πρὸς τε ἀλλήλας καὶ πρὸς τὰς λοιπὰς ἐμπορικὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, Χαλκίδα, Μέγαρχα κλπ., μετὰ τὴν πτώσιν τῶν ὁποίων ἀπέμειναν αὐταί, πλὴν τῆς Σάμου, αἱ μόναι ἐμπορικαὶ πόλεις τῆς Ἑλλάδος αἱ ἀξίαι λόγου.

Μετὰ τὴν παρέλευσιν δὲ τοῦ ἐκ τῶν Περσῶν κινδύνου ὁ ἐμπορικὸς καὶ πολιτικὸς ἀνταγωνισμὸς τῶν τριῶν τούτων πόλεων, αἵτινες μάλιστα καὶ γείτονες πρὸς ἀλλήλας ἦσαν, κατέστη ἔτι περισσότερος καὶ τὸ πρὸς ἀλλήλας μῖσος ἀδιάλλακτος οὕτως, ὥστε οὔτε λόγος καὶν περὶ εἰρηνικοῦ συμβιβασμοῦ καὶ συμβιώσεως ἐν γειτονικῇ φιλίᾳ ἠδύναντο πλέον νὰ γίνῃ, ἀλλ' ἔδει ἐξ ἀπαντος νὰ ὑποκύψωσιν αἱ δύο εἰς τὴν μίαν ἢ πολιτικῶς καὶ ἐμπορικῶς ἢ τοῦλάχιστον μόνον ἐμπορικῶς. Τοῦτο ὁμῶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἀνευ μεγάλης αἱματοχυσίας καὶ πρὸ τῆς παρελεύσεως χρόνου μακροῦ. Διότι καὶ τὸ ἐμπόριον αὐτῶν ἦτο λίαν ἀνεπτυγμένον καὶ αἱ στρατιωτικαὶ καὶ πολιτικαὶ δυνάμεις αὐτῶν ἦσαν ἰσχυραί, ὥστε δὲν ἦτο εὐκόλουν νὰ καταβληθῇ τις ὑπὸ τῆς ἐτέρας καὶ ἡ μεταξὺ δύο συμμαχία πρὸς καταβολὴν τῆς τρίτης δὲν ἦτο ποτὲ σταθερὰ ἐνεκα ἀκριδῶς αὐτῆς τῆς ἀντιζηλίας ἐκάστης πρὸς τὰς δύο ἄλλας. Πλὴν τούτου καὶ τὰ κατὰ τὰ Μηδικὰ κατορθώματα ἐκάστης ἐκ τῶν τριῶν τούτων πόλεων ἦσαν οὕτω μεγάλα, ὥστε ἐκάστη θεώρει ἐαυτὴν ὡς κυρίαν αἰτίαν τῆς κατὰ τῶν βαρβάρων νίκης τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐνεκα τῶν ἀνωτέρω λόγων αἱ τρεῖς αὗται πόλεις, εὐθὺς μετὰ τὰ Μηδικὰ, περιτλήθον εἰς ρῆξιν πρὸς ἀλλήλας, ἥτις, ὅτε μὲν μᾶλλον, ὅτε δὲ ἥττον, ἐπέφερε καὶ ἐνοπλον σύρραξιν. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ἡ σύρραξις αὕτη ἐμφανίζεται μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Αἰγινητῶν. Ὡς καὶ προηγουμένως εἶδομεν, ἡ μεταξὺ τῶν δύο τούτων πόλεων ἐχθρα, οὕσα μεγίστη καὶ τὰ μάλιστα ἀδιάλλακτος, εἶχεν

ἐπιφέρει μακροχρόνιους πρὸς ἀλλήλους πολέμους, διακοπέντας ὀλίγω πρὸ τῶν Μηδικῶν, ἕνεκα τῆς ἀνάγκης, εἰς ἣν εὐρέθησαν πάντες οἱ Ἕλληνες νὰ διαλαγῶσι προσωρινῶς πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀποκρούσωσι τὸν κοινὸν ἐχθρόν. Τοῦτου ἐπιτευχθέντος ἡ παλαιὰ ἔχθρα, ἡ ἕνεκα τοῦ ἐμπορικοῦ ἀκρίβως ἀνταγωνισμοῦ προελθοῦσα, ἀνενεώθη καὶ μακροχρόνιοι πόλεμοι μεταξὺ τῶν δύο γειτόνων τούτων πόλεων συνέβησαν, ἀποτελέσματα τῶν ὁποίων ἦτο ἡ παντελὴς καταστροφὴ τοῦ Αἰγινητικοῦ ἐμπορίου καὶ ἡ ὑποταγὴ τῆς Αἰγίνης εἰς τοὺς Ἀθηναίους.

Πρὸς τοὺς Κορινθίους δὲ αἱ Ἀθηναὶ δὲν ἦλθον εἰς ἐμπόλεμον ρῆξιν εὐθὺς μετὰ τὰ Μηδικά, διότι τὰ ἐμπορικὰ συμφέροντα τῶν μὲν Κορινθίων ἦσαν ἐν ταῖς πρὸς δυτικὰς τῆς Ἑλλάδος χώραις κατὰ τὸ πλεῖστον, τῶν δ' Ἀθηναίων μάλιστα ἐν ταῖς πρὸς ἀνατολάς· εἶχον δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ὡς καὶ οἱ Κορινθιοὶ μάλιστα τοὺς Αἰγινητάς ἐμπορικοὺς ἀνταγωνιστάς. Μετὰ τὴν πτώσιν ὅμως τῆς Αἰγίνης καὶ ἀπ' οὗ οἱ Ἀθηναῖοι ἤρξαντο νὰ πλέωσι καὶ εἰς τὰς δυτικὰς θαλάσας· χάριν ἐμπορίου, ἐνθα μάλιστα καὶ ἀποικίαν ἱδρυσαν, τοὺς Θουρίους, ἦλθον εἰς ἀμεσώτερον πρὸς τοὺς Κορινθίους ἐμπορικὸν ἀνταγωνισμόν, ὅστις καὶ πόλεμον ἐπὶνέγκει πολλάκις μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Κορίνθου καὶ τέλος ἐγένετο μία τῶν αἰτίων τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ δὴ τῶν χρόνων καθ' οὓς οἱ Ἀθηναῖοι ἐστράτευσαν κατὰ τῶν Συρακουσῶν, αἱ Ἀθηναὶ προώδεον ἐμπορικῶς καὶ τὸ Ἀθηναϊκὸν ἐμπόριον κατέκτα ἔδαφος ἐν χώραις πολλαῖς πρὸς ἐλλάδην τοῦ Κορινθιακοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐν Σικελίᾳ ὅμως καταστροφῆς, τὸ μὲν ἐν ταῖς δυτικαῖς θαλάσσαις ἐμπόριον τῶν Ἀθηναίων σχεδὸν κατεστράφη, τὸ δὲ ἐν ταῖς λοιπαῖς ὠκεανοῦ περιήρπασεν ἱκανῶς καὶ οἱ Κορινθιοὶ, μάλιστα μετὰ τὴν πτώσιν τῶν Ἀθηναίων, ἀνεκτίσαντο τὴν προτέραν ἐμπορικὴν αὐτῶν ἀκμὴν.

Ἀλλὰ πλὴν τῆς πρὸς ἀλλήλους ἐμπορικῆς ἀντιζηλίας αἱ δύο αὗται πόλεις εἶχον καὶ ἄλλους ἀνταγωνιστάς, ἡττονος μὲν λόγου Ἀχαιοὺς, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἱκανοὺς νὰ ἀνακόψωσι τὴν πρόοδον τοῦ ἐμπορίου αὐτῶν. Οἱ ἀνταγωνισταὶ δ' οὗτοι ἦσαν τῆς μὲν Κορίνθου ἡ ἀποικὸς αὐτῆς Κέρκυρα, τῶν δ' Ἀθηναίων αἱ ἐν Μ. Ἀσίᾳ Ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ αἱ παρ' αὐτὴν νῆσοι καὶ μάλιστα ἡ Σάμος, ἡ Χίος, ἡ Μυτιλήνη καὶ ἐν τῇ Εὐρώπῃ τὸ Βυζάντιον.

Καὶ ἡ μὲν Κέρκυρα, ἀποικία οὖσα τῶν Κορινθίων, ἀείποτε ὡς εἴρηται, ἦτο ἐχθρά (ὡς ἐμπορικὴ ἀντιζηλος) πρὸς τὴν μητρόπολιν, (Ἡροδ. Γ', 49, Θουκ. Ι. 25, 3 καὶ 4). ἡ δ' ἔχθρα αὕτη πολλάκις εἶχε δώσει ἀρρομήν εἰς πόλεμον μεταξὺ τῶν δύο τούτων πόλεων καὶ μάλιστα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτε καὶ ναυτικὸν ἔξιον λόγου ἐξ 120 τριήρων ἐκέκτητο καὶ πλοῦτον ἱκανὸν ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ πολλὰς ἀποικίας ἐπὶ τῆς Ἡπειρωτικῆς ἀκτῆς εἶχεν ἐκπέμψει ἡ Κέρκυρα.

Αἱ δ' ἐν Μ. Ἀσίᾳ Ἑλληνικαὶ πόλεις διὰ τῶν κοινῶν ἀγώνων τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερωθεῖσαι ἀπὸ τοῦ Περσικοῦ ζυγοῦ καὶ εἰς τὴν σιμμάχίαν τῶν Ἀθηναίων ταχθεῖσαι ταχέως ἀνεπτύχθησαν ἐμπορικῶς καὶ προώδευσαν κτησάμεναι πλοῦ-

τον ΐκανόν καί τινες ἐξ αὐτῶν καί ναυτικόν πολεμικόν ἄξιον λόγου. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι μετέτρεψαν τὴν συμμαχίαν εἰς ἡγεμονίαν πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ἐμπορίου ἀποδύλοντο, διὰ τοῦτο αἱ τὰ μάλιστα ἐμπορικῶς προηγμέναι πόλεις τῆς Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας ἀπέστησαν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων, σκοποῦσαι νὰ ἀναπτυχθῶσι πολιτικῶς καὶ ἐμπορικῶς ἀνεξαρτήτως τῶν Ἀθηνῶν, ὧν ἡ ἡγεμονία ἐμπόδια παρενέβαλλεν εἰς τὴν ἐμπορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν πόλεων ἐκείνων καὶ οὐχὶ ὑπεβοήθει αὐτάς εἰς τοῦτο.

Αἱ ἀποστασίαι ἐν τούτοις αὐταὶ ταχέως κατεβλήθησαν ὑπὸ τῆς πολλῆς μείζονος δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων καὶ οὕτω ἡ μὲν Ἀττικὴ ἡγεμονία ἐγένετο κυριαρχία, τὸ δ' Ἀθηναϊκὸν ἐμπόριον ἠρξήθη καὶ ἐκυριάρχησεν ἐμπορικῶς ἐπὶ ὅλῳ τοῦ ἐμπορίου τῶν ἀποστάντων συμμαχῶν. Ἐπίσης καὶ διὰ τοὺς Κορινθίους ἡ ἐκ τῆς ἐμπορικῆς ἀντιζηλίας τῶν Κερκυραίων ὁλόθῃ ἦτο μικρὰ ἀπάναντι τῆς προσεγγισμένης αὐτοῖς ἐνεκα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ἐμπορίου.

Ὅτε αἱ κυρίως ἐμπορικαὶ πόλεις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ τέλος τῆς 5ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἦσαν ἡ Κόρινθος καὶ αἱ Ἀθῆναι καὶ αὗται διέμειναν καὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους χρόνους μέχρι τῶν Μακεδονικῶν, ἀμφότεραι μὲν ἀκμάζουσαι ἐμπορικῶς καὶ αἰετοτε ἀνταγωνιζόμενα πρὸς ἀλλήλας, λαμβάνουσαι δὲ τὴν ὑπεροχὴν ἐν τῇ ἐμπορικῇ κινήσει· ὅτε μὲν ἡ μία, ὅτε δὲ ἡ ἑτέρα· ἀναλόγως τῶν πολιτικῶν γεγονότων.

2. Τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπόριον τῆς 5ης καὶ 4ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτοῦ.

Ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω, περὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς διεξαγωγῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου κατὰ τὴν 5ην καὶ 4ην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα ἔχομεν ἀρκετὰς εἰδήσεις ἐκ συγχρόνων συγγραφέων καὶ μάλιστα περὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν Ἀθηνῶν.

Αἱ εἰδήσεις αὗται ἀναφέρονται τῇ μὲν εἰς τὴν ἐν γένει διεξαγωγὴν τοῦ ἐμπορίου, τὸ δὲ εἰς τοὺς διέποντας τὸ ἐμπόριον νόμους, διότι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπόριον διεξήγετο οὐχὶ πλέον κατ' ἐλευθέραν τοῦ ἐμπορίου δοῦλῃσιν, ἀλλ' ἔδει νὰ συμμορφοῦται πρὸς τοὺς νόμους τῆς πόλεως, ὅστινες πάσας σχεδὸν τὰς περιπτώσεις προέβλεπον, καθ' ἃς τὰ συμφέροντα τῶν συναλλασσομένων ἠδύναντο νὰ ἐλθωσιν εἰς σύγκρουσιν.

Πλὴν τούτων ὅμως, τῶν ἀφορώντων τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἐμπορίου ὑπὸ τὴν στενωτέραν τῆς λέξεως σημασίαν, τὴν τῆς ἀγορᾶς ὁλῆα ὁλῆ καὶ πωλήσεως, ἔχομεν εἰδήσεις ἐκ τῶν χρόνων τούτων, καὶ μάλιστα τῆς 4ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, καὶ περὶ ἄλλων διαφόρων εἰδῶν ἐμπορικῶν ἢ ἀπλῶς κερδοσκοπικῶν ἐπιχειρήσεων, οἷον μισθώσεων, δανείων καὶ τῶν τούτοις συναφῶν. Περὶ πάντων τούτων, κατὰ τὰ ἐν Ἀθῆναις μάλιστα κρατοῦντα, θὰ διαλάβωμεν ἐν τοῖς ἐξῆς :

- 1) Περὶ εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς προϊόντων.
- 2) Περὶ δανείων ναυτικῶν ἢ κοινῶν.
- 3) Περὶ μισθώσεων.

1. Περί εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς προϊόντων.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς μετὰ τὰ Μηδικὰ χρόνους εἶχεν αὐξηθῆ τοσοῦτον, ὥστε εἶδη τινὰ τῆς πρώτης ἀνάγκης νὰ μὴ δύνανται νὰ πορίζωνται οἱ Ἕλληνες ἐκ τῆς χώρας αὐτῶν, ἀλλ' ὀφείλον νὰ μεταφέρωσι ταῦτα ἐξωθεν. Τὰ εἶδη ταῦτα ἐγένοντο οὕτω ἀντικείμενα εἰσαγωγικοῦ ἐμπορίου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐξ ἧς πάλιν ἐξήρχοντο ἄλλα εἶδη σπανίζοντα ἐν ἄλλαις χώραις. Καὶ τίνα μὲν ἦσαν τὰ εἰς ἐκάστην τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ πόλεων εἰσαγόμενα ἐμπορεύματα καὶ τίνα πάλιν τὰ ἐξ αὐτῶν ἐξαγόμενα, δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς. Περί τῆς εἰσαγωγῆς ὁμῶς καὶ ἐξαγωγῆς τοῦ Ἀττικοῦ ἐμπορίου ἔχομεν πληρεστέρας εἰδησεις ἐξ ὧν δυνάμεθα νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὴν κίνησιν τοῦ εἰσαγωγικοῦ καὶ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν 4ην καὶ 5ην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα, ἐν μέρει δὲ καὶ τοῦ εἰσαγωγικοῦ καὶ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου τῆς ὅλης Ἑλλάδος.

Α'. Ἐξ α γ ω γ ῆς.

Ἡ Ἀττικὴ οὖσα λεπτόγεω· ἀπὸ παλαιστάτων χρόνων δὲν ἠδύνετο διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς προϊόντων νὰ διαθρέψῃ τοὺς κατοίκους αὐτῆς· ἐπειδὴ ὁμῶς τὰ προϊόντα τῆς Ἀττικῆς, καίτοι ὀλίγα, ἦσαν ἐν τούτοις ποιότητος ἐκλεκτῆς, διὰ τοῦτο ἦσαν περιζήτητα.

Ἀλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἀπετέλει κίνδυνον διὰ τοὺς κατοίκους τῆς χώρας καὶ μάλιστα τοὺς πτωχοὺς γεωργοὺς, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ πωλῶσι τὰ προϊόντα τῶν κτημάτων αὐτῶν εἰς μεγάλας τιμὰς καὶ ἀντ' αὐτῶν ν' ἀγοράζωσιν ἄλλα χρῆσιμα εἰς αὐτοὺς· τὸναντίον τὰ προϊόντα τῆς Ἀττικῆς ἐξαγόμενα μὲν εἶχον μεγίστην ἀξίαν, ἐν τῷ τόπῳ δὲ τῆς παραγωγῆς ὁμῶς ἦσαν εὖωια καὶ τὸ κέρδος περιήρχετο εἰς τοὺς ἐμπόρους καὶ οὐχὶ εἰς τοὺς παραγωγούς, οἵτινες ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ θὰ ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ἀγοράζωσιν εἰς μεγάλας τιμὰς τὰ πρὸς τὸ ζῆν χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ὀφελῶνται ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν ἰδίων προϊόντων.

Πρὸς πρόληψιν τοῦ ἀτόπου τούτου οἱ Ἀθηναῖοι ἐνωρὶς ἐμερίμνησαν νὰ προστατεύωσι τὴν παραγωγὴν καὶ νὰ ἐξασφαλίσωσι τὸ εὖωιον τῶν εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης διὰ τὸν λαόν. Τούτο δὲ κατώρθωσαν διὰ νόμων προστατευτικῶν ἐν τε τῇ εἰσαγωγῇ καὶ τῇ ἐξαγωγῇ, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ διὰ προστασίας τῆς Ἀττικῆς γεωργίας καὶ οἰκηχανίας.

Καὶ πρῶτος ὁ Σόλων «τῶν γιναιμένων διὰθεσιν πρὸς ξένους ἐλαίου μόνον ἔδωκεν, ἄλλα δ' ἐξάγειν ἐκώλυσε» (κατὰ Πλούτ. βίος Σόλωνος κεφ. 24). Ἐπέτρεψε δὲ καὶ ἐπ' ἐξαγωγῇ πώλησιν τοῦ ἐλαίου, ἐπειδὴ μόνον τοῦτο ἐκ τῶν προϊόντων τῆς Ἀττικῆς παρήγετο ἐν ἀφθονίᾳ καὶ ἦτο ὁ κυριώτατος πλοῦτος τῆς Ἀττικῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Ἡ παρακώλυσις αὕτη τῆς ἐξαγωγῆς τῶν λοιπῶν φυσικῶν προϊόντων τῆς

τον ίκανόν και τινες ἐξ αὐτῶν και ναυτικόν πολεμικόν ἄξιον λόγου. Ἐπειδὴ ἕως οἱ Ἀθηναῖοι μετέτρεψαν τὴν συμμαχίαν εἰς ἡγεμονίαν πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον και τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ἐμπορίου ἀποδύεσκον, διὰ τοῦτο αἱ τὰ μάλιστα ἐμπορικῶς προηγμένοι πόλεις τῆς Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας ἀπέστησαν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων. σκοποῦσαι νὰ ἀναπτυχθῶσι πολιτικῶς και ἐμπορικῶς ἀνεξαρτήτως τῶν Ἀθηναίων, ὧν ἡ ἡγεμονία ἐμπόδια παρενέβαλλεν εἰς τὴν ἐμπορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν πόλεων ἐκείνων και οὐχὶ ὑπεβόηθει αὐτὰς εἰς τοῦτο.

Αἱ ἀποστασίαι ἐν τούτοις αὗται ταχέως κατεβλήθησαν ὑπὸ τῆς πολλῆς μείζονος δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων και οὕτω ἡ μὲν Ἀττικὴ ἡγεμονία ἐγένετο κυριαρχία, τὸ δ' Ἀθηναϊκὸν ἐμπόριον ηὔξηθη και ἐκυριάρχησεν ἐμπορικῶς ἐπὶ ἐλάτῃ τοῦ ἐμπορίου τῶν ἀποστάντων συμμάχων. Ἐπίσης και διὰ τοὺς Κορινθίους ἡ ἐκ τῆς ἐμπορικῆς ἀντιζηλίας τῶν Κερκυραίων ἐλάτῃ ἦτο μικρὰ ἀπέναντι τῆς προσγιγνομένης αὐτοῖς ἐνεκα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ἐμπορίου.

Ὡστε αἱ κυρίως ἐμπορικαὶ πόλεις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ τέλος τῆς 5ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἦσαν ἡ Κόρινθος και αἱ Ἀθῆναι και αὗται διέμειναν και κατὰ τοὺς ἐπομένους χρόνους μέχρι τῶν Μακεδονικῶν, ἀμφοτέραι μὲν ἀκμάζουσαι ἐμπορικῶς και αἰείποτε ἀνταγωνιζόμενα πρὸς ἀλλήλας, λαμβάνουσαι δὲ τὴν ὑπεροχὴν ἐν τῇ ἐμπορικῇ κινήσει, ὥτε μὲν ἡ μία, ὥτε δὲ ἡ ἑτέρα, ἀναλόγως τῶν πολιτικῶν γεγονότων.

2. Τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπόριον τῆς 5ης και 4ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτοῦ.

Ὡς εἶπαμεν ἡνωτέρω, περὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς διεξαγωγῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου κατὰ τὴν 5ην και 4ην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα ἔχομεν ἀρκετὰς εἰδήσεις ἐκ συγχρόνων συγγραφέων και μάλιστα περὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν Ἀθηναίων.

Αἱ εἰδήσεις αὗται ἀναφέρονται τὴ μὲν εἰς τὴν ἐν γένει διεξαγωγὴν τοῦ ἐμπορίου, τὸ δὲ εἰς τοὺς διέποντας τὸ ἐμπόριον νόμους, διότι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπόριον διεζήγETO οὐχὶ πλέον κατ' ἐλευθέραν τοῦ ἐμπορίου δούλησιν, ἀλλ' ἔδει νὰ συμμορφοῦται πρὸς τοὺς νόμους τῆς πόλεως, οἵτινες πάσας σχεδὸν τὰς περιπτώσεις πρέβλεπον, καθ' ἃς τὰ συμφέροντα τῶν συναλλασσομένων ἠδύναντο νὰ ἐλθωσιν εἰς σύγκρουσιν.

Πλὴν τούτων ἕως, τῶν ἀφορώντων τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἐμπορίου ὑπὸ τὴν στενωτέραν τῆς λέξεως σημασίαν, τὴν τῆς ἀγορᾶς δηλὰ δὴ και πωλήσεως, ἔχομεν εἰδήσεις ἐκ τῶν χρόνων τούτων, και μάλιστα τῆς 4ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, και περὶ ἄλλων διαφόρων εἰδῶν ἐμπορικῶν ἢ ἀπλῶς κερδοσκοπικῶν ἐπιχειρήσεων, οἷον μισθώσεων, δανείων και τῶν τούτοις συναφῶν. Περὶ πάντων τούτων, κατὰ τὰ ἐν Ἀθῆναις μάλιστα κρατοῦντα, θὰ διαλάβωμεν ἐν τοῖς ἐξῆς :

- 1) Περὶ εἰσαγωγῆς και ἐξαγωγῆς προϊόντων.
- 2) Περὶ δανείων ναυτικῶν ἢ κοινῶν.
- 3) Περὶ μισθώσεων.

1. Περί εισαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς προϊόντων.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς μετὰ τὰ Μηδικὰ χρόνους εἶχεν αὐξηθῆ τοσοῦτον, ὥστε εἶδη τινὰ τῆς πρώτης ἀνάγκης νὰ μὴ δύνανται νὰ πορίζωνται οἱ Ἕλληνες ἐκ τῆς χώρας αὐτῶν, ἀλλ' ὄφειλον νὰ μεταφέρωσι ταῦτα ἔξωθεν. Τὰ εἶδη ταῦτα ἐγένοντο οὕτω ἀντικείμενα εἰσαγωγικοῦ ἐμπορίου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔξ ἧς πάλιν ἐξήρχοντο ἄλλα εἶδη σπανίζοντα ἐν ἄλλαις χώραις. Καὶ τίνα μὲν ἦσαν τὰ εἰς ἐκάστην τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ πόλεων εἰσαγόμενα ἐμπορεύματα καὶ τίνα πάλιν τὰ ἐξ αὐτῶν ἐξαγόμενα, δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς. Περί τῆς εἰσαγωγῆς ὁμῶς καὶ ἐξαγωγῆς τοῦ Ἀττικοῦ ἐμπορίου ἔχομεν πληρεστέρας εἰδήσεις ἐξ ὧν δυνάμεθα νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὴν κίνησιν τοῦ εἰσαγωγικοῦ καὶ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν 4ην καὶ 5ην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα, ἐν μέρει δὲ καὶ τοῦ εἰσαγωγικοῦ καὶ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου τῆς ὅλης Ἑλλάδος.

Α'. Ἐξ α γ ω γ ῆς.

Ἡ Ἀττικὴ οὖσα λεπτόγειος ἀπὸ παλαιστάτων χρόνων δὲν ἠδύνατο διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς προϊόντων νὰ διαθρέψῃ τοὺς κατοίκους αὐτῆς ἐπειδὴ ὁμῶς τὰ προϊόντα τῆς Ἀττικῆς, καίτοι ὀλίγα, ἦσαν ἐν τούτοις ποιότητος ἐκλεκτῆς, διὰ τοῦτο ἦσαν περιζήτητα.

Ἀλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἀπετέλει κίνδυνον διὰ τοὺς κατοίκους τῆς χώρας καὶ μάλιστα τοὺς πτωχοὺς γεωργοὺς, οἵτινες δὲν ἠδύνατο νὰ πωλῶσι τὰ προϊόντα τῶν κτημάτων αὐτῶν εἰς μεγάλας τιμὰς καὶ ἂν αὐτῶν ν' ἀγοράζωσιν ἄλλα χρήσιμα εἰς αὐτοὺς τοῦναντίον τὰ προϊόντα τῆς Ἀττικῆς ἐξαγόμενα μὲν εἶχον μεγίστην ἀξίαν, ἐν τῷ τόπῳ δὲ τῆς παραγωγῆς ὁμῶς ἦσαν εὖωνα καὶ τὸ κέρδος περιήρχετο εἰς τοὺς ἐμπόρους καὶ οὐχὶ εἰς τοὺς παραγωγούς, οἵτινες ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ θὰ ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ἀγοράζωσιν εἰς μεγάλας τιμὰς τὰ πρὸς τὸ ζῆν χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ὀφελῶνται ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν ἰδίων προϊόντων.

Πρὸς πρόληψιν τοῦ ἀτόπου τούτου οἱ Ἀθηναῖοι ἐνωρὶς ἐμερίμνησαν νὰ προστατεύσωσι τὴν παραγωγὴν καὶ νὰ ἐξασφαλίσωσι τὸ εὖωνον τῶν εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης διὰ τὸν λαόν. Τοῦτο δὲ κατώρθωσαν διὰ νόμων προστατευτικῶν ἐν τε τῇ εἰσαγωγῇ καὶ τῇ ἐξαγωγῇ, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ διὰ προστασίας τῆς Ἀττικῆς γεωργίας καὶ βιομηχανίας.

Καὶ πρῶτος ὁ Σόλων «τῶν γιναιμένων διάθεσιν πρὸς ξένους ἐλαίου μόνον ἔδωκεν, ἄλλα δ' ἐξάγειν ἐκώλυσε» (κατὰ Πλουτ. βίος Σόλωνος κεφ. 24). Ἐπέτρεψε δὲ καὶ ἐπ' ἐξαγωγῇ πώλησιν τοῦ ἐλαίου, ἐπειδὴ μόνον τοῦτο ἐκ τῶν προϊόντων τῆς Ἀττικῆς παρήγετο ἐν ἀφθονίᾳ καὶ ἦτο ὁ κυριώτατος πλοῦτος τῆς Ἀττικῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Ἡ παρακώλυσις αὕτη τῆς ἐξαγωγῆς τῶν λοιπῶν φυσικῶν προϊόντων τῆς

Ἀττικῆς εἶναι τρόπον τινά ἀνάλογος πρὸς τοὺς σημερινοὺς προστατευτικοὺς θαλαμῶν καὶ ἐσχάπει τὴν ὑπαρξίν ἀφθόνων καὶ εὐώνων ὠνίων ἐν τῇ Ἀττικῇ ἀγορᾷ.

Πλὴν τοῦ νόμου τούτου, καὶ τὴν γεωργίαν ἐπροστάτευσε διὰ τῶν νόμων αὐτοῦ ὁ Σόλων καὶ τὴν κτηνοτροφίαν, ὁρίσας «καὶ φυτειῶν μέτρα» καὶ βραβεῖον τῷ «λύκον μὲν κτείναντι πέντε δραχμάς, λυκιδέα δὲ μίαν» (Πλουτ. Σόλ. 23), μετὰ δὲ τὸν Σόλωνα καὶ ὁ Πεισίστρατος ἐπροστάτευσε τὴν γεωργίαν καὶ μάλιστα τῆς ἐλαίας τὴν καλλιέργειαν καὶ «αἰεὶ παρεσκευάζεν εἰρήνην καὶ ἐτήρει τὴν ἡσυχίαν» διὸ καὶ πολλὰκις ἐνθύμιον ἦν ὡς ἡ Πεισιστράτου τυραννίς ὁ ἐπὶ Κρόνου βίος εἶη» (Ἀριστοτ. Ἀθ. Πολ. κεφ. 16, 7).

Κατὰ τοὺς ὕστερον ἑμῶς χρόνους κατὰ τὴν 5ην καὶ μάλιστα τὴν 4ην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα αὐξηθέντος ἔτι μᾶλλον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀττικῆς ἡ χώρα δὲν ἠδύνατο νὰ διαθρέψῃ πλέον τοῦτον διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς προϊόντων ὅσα παρήγεν ἢ ὅσα θὰ ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ ὑπὸ τοὺς τὰ μάλιστα εὐνοϊκοὺς ὅρους τῆς καλλιεργείας καὶ τὴν μεγίστην προστασίαν τῆς γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας. Διὰ τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι ἐπαύσαντο πλέον ἐπὶ τῶν ἐξαγομένων προϊόντων προσέχοντες τὸν νοῦν καὶ ἀπαγορεύοντες, ὡς πρὶν, τὴν ἐξαγωγήν τῶν λοιπῶν πλὴν τοῦ ἐλαίου καὶ ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐπὶ τὰ εἰσαγόμενα, ἅτινα ἐφρόντιζεν ἡ πόλις διὰ νόμων ἤ καὶ ἄλλως ὅπως ἐν ἀφθονίᾳ καὶ εὐωνῶν εὐρίσκονταί ἐν τῇ Ἀθηναϊκῇ ἀγορᾷ.

Β'. Εἰσαγωγὴ.

Τὸ κυριώτατον τῶν εἰς Ἀθήνας εἰσαγομένων προϊόντων καὶ ἐκεῖνο, περὶ οὗ τὰ μάλιστα ἐφρόντιζον οἱ Ἀθηναῖοι, ἦτο ὁ σίτος. Τὴν εἰσαγωγήν τοῦ σίτου οὐ μόνον ἐπροστάτευον, ἀλλὰ ρητῶς ἐπέβαλλον οἱ Ἀθηναῖοι νόμοι, ἀπαγορεύοντες οὐ μόνον τὸ νὰ σιτηγῇ τις, Ἀθηναῖος ὢν ἢ Ἀθήνησιν οἰκῶν, εἰς ἄλλο μέρος πλὴν τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ νὰ δανείζῃ χρήματα εἰς ἐμπόριον σίτου μέλλοντος νὰ μετακομισθῇ εἰς ἄλλο μέρος πλὴν τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ κατὰ μὲν τῶν εἰς ἄλλο μέρος πλὴν τῶν Ἀθηνῶν σιτηγούτων ἠπειλεῖτο ἡ ἐσχάτη ποινή (Λυκ. κατὰ Λεωκρ. 26 : «οἱ ὑμέτεροι νόμοι τὰς ἐσχάτας τιμωρίας ὁρίζουσιν, ἐάν τις Ἀθηναίων ἄλλοσέ ποι σιτηγήσῃ ἢ ὡς ὑμᾶς». Ψευδοδημ. πρὸς Φορμίωνα 917 : «τῶν νόμων τὰ ἐσχάτα ἐπιτίμια προτεθεικότων, εἴ τις οἰκῶν Ἀθήνησιν ἄλλοσέ ποι σιτηγήσειεν ἢ εἰς τὸ Ἀττικὸν ἐμπόριον»), κατὰ δὲ τοῦ δανείζοντος διὰ σιτηγίαν ἢ ἄλλο μέρος, πλὴν τῶν Ἀθηνῶν, οὐ μόνον ἡ αὐτὴ ποινή ἠπειλεῖτο, ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν δανεισθέντων χρημάτων ἀπώλεια. (Ψευδοδημοσθ. πρὸς Λάκρ. 940-941, «ἀλλὰ καὶ χωρὶς τοῦ ἀποστερεῖσθαι τὰ χρήματα καὶ εἰς τοὺς ἐσχάτους ἀν κινδύνους ἀφικόμεν...»). Καὶ κατωτέρω παρατίθεται τὸ κείμενον τοῦ νόμου ἔχον οὕτω : «Ἀργύριον δὲ μὴ ἐξεῖναι ἐκδοῦναι Ἀθηναίων καὶ τῶν μετοίκων τῶν Ἀθήνησιν οἰκούντων μηδενί, μηδὲ ὢν οὗτοι κύριοί εἰσιν, εἰς ναῦν. ἥτις ἂν μὴ μέλλῃ ἀξεῖν σίτον Ἀθήναζε καὶ ἄλλα τὰ γεγραμμένα περὶ ἐκάστου

αὐτῶν. Ἐάν δέ τις ἐκδῇ παρὰ ταῦτα εἶναι τὴν φάσιν καὶ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ ἀργυρίου πρὸς τοὺς ἐπιμελητάς, καθ' ἃ περὶ τῆς νεῶς καὶ τοῦ σίτου εἴρηται, κατὰ ταῦτά. Καὶ δίκη αὐτῇ μὴ ἔστω περὶ τοῦ ἀργυρίου, ὃ ἂν ἐκδῇ ἄλλοσέ ποί ἢ Ἀθήναζε, μηδὲ ἀρχὴ εἰσαγέτω περὶ τούτων μηδεμίαν».)

Οὐ μόνον δὲ τὸ σιτηγεῖν εἰς ἄλλο μέρος πλὴν τῶν Ἀθηνῶν ἀπηγορεύετο, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ ἄλλων τινῶν ἐμπορευμάτων ἴσχυεν ὁ αὐτοῦ νόμος ἢ ἄλλος παραπλήσιος (πρὸλ. Ψευδοδημοσθ. πρὸς Λάκρῖτον 941 εἰς ναὸν ἥτις ἂν μὴ μέλλῃ σίτον ἄξειν Ἀθήναζε καὶ ἄλλα τὰ γεγραμμένα περὶ ἐκάστου αὐτῶν).

Πλὴν τῶν περὶ σιτηγίας νόμων καὶ ἄλλως ἐφρόντιζον οἱ Ἀθηναῖοι περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ σίτου εἰς Ἀθήνας, μάλιστα ἐν καιρῷ σιτοδείας. Τοῦτο δὲ κατώρθουν συνάπτοντες φιλίας πρὸς τοὺς δυνάστας τῶν χωρῶν ἐκείνων, ἐν αἷς μάλιστα παρήγετο ὁ σίτος, οἵτινες ἢ ἐπέτρεπον τὴν ἀτελεῇ φόρτωσιν τοῦ δι' Ἀθήνας προωριαμένου σίτου ἢ ἐν ἐλλείψει εἰς μόνους τοὺς Ἀθηναίους ἐπέτρεπον σίτου ἐξαγωγήν. (βλ. Ἰσοκρ. τραπέζ. κεφ. κθ' «ἄξιον δὲ καὶ Σατύρου καὶ τοῦ πατρὸς ἐνθυμηθῆναι, οἱ πάντα τὸν χρόνον περὶ πλείστου ἡμᾶς ποιῶνται, καὶ πολλάκις ἤδη διὰ σπάνιν σίτου τὰς τῶν ἄλλων ἐμπόρων ναὺς κενὰς ἐκπέμποντες ἡμῖν ἐξαγωγήν ἔδοσαν» καὶ Ψευδοδημοσθ. πρὸς Φορμίωνα 917 «κήρυγμα γὰρ ποιησαμένου Παρεισάδου ἐν Βοσπόρῳ, ἐάν τις βούληται Ἀθήναζε εἰς τὸ Ἀττικὸν ἐμπόριον σιτηγεῖν, ἀτελεῇ τὸν σίτον ἐξάγειν...») Καὶ σίτον δὲ διὰ δημοσίων χρημάτων συλλεγομένων δι' εἰσφορῶν ἡγόραζεν ἐνίοτε ἢ πόλις καὶ διένεμεν εἰς τὸν λαὸν (πρὸλ. Ψευδοδημ. πρὸς Φορμ. 918 «πέρυσι δ' εἰς τὴν σιτωνίαν τὴν ὑπὲρ τοῦ δήμου τάλαντον ἡμῖν ἐπεδώκαμεν ἐγὼ τε καὶ ὁ ἀδελφός» κ.ά.) τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι πλέον προστασία τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ σίτου οὔτε τοῦ ἐμπορίου αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἐκτὸς τοῦ προκειμένου.

Καὶ περὶ τοῦ τρόπου δὲ τῆς πωλήσεως τοῦ σίτου ἐφρόντιζον οἱ Ἀθηναῖοι νομοθετήσαντες «μηδὲνα τῶν ἐν τῇ πόλει πλείω σίτον πεντήκοντα φορμῶν συνωνεῖσθαι» (Λυσ. κατὰ τῶν σιτοπωλῶν 5 καὶ 6) καὶ ἀπειλήσαντες θανατικὴν ποινὴν κατὰ τοῦ παραβάτου τούτου τοῦ νόμου (Λυσ. κατὰ τῶν σιτοπωλῶν 13 καὶ 18). Τὸν νόμον ὅμως τοῦτον, καίτοι αὐστηρότατον, συχνὰ παρέβαινον τινες, οἵτινες ἀγοράζοντες μεγάλα ποσὰ σίτου, ἐν καιρῷ εὐθέτῳ ἐπώλουν τοῦτον εἰς τιμὰς ὑπερόγκους καὶ ὠφελοῦντο πολλὰ ἢ καὶ ἀνύψουν αὐτοὶ τὰς τιμὰς τοῦ σίτου μὴ προσφέροντες πρὸς πώλησιν ἱκανὸν ποσόν (Λυσ. κατὰ τῶν σιτοπωλῶν 20: «ἐνθυμείσθε δὲ ὅτι ἐκ ταύτης τῆς τέχνης (τῆς τοῦ σιτοπώλου) πλείστοι περὶ τοῦ σώματός εἰσιν ἡγωνισμένοι· καὶ οὕτω μεγάλα ἐξ αὐτῶν ὠφελοῦνται, ὥστε μάλλον αἰροῦνται καθ' ἑκάστην ἡμέραν περὶ τῆς ψυχῆς κινδυνεύειν ἢ παύεσθαι παρ' ὑμῶν ἀδίκως κερδαίνοντες»).

Ἐπειδὴ δὲ ἡ τοιαύτη ἐν μεγάλῃ ποσότητι ἀγορὰ τοῦ σίτου παρὰ τῶν σιτοπωλῶν καὶ ἡ τεχνητὴ ἀνύψωσις τῆς τιμῆς αὐτοῦ παρ' αὐτῶν οὐ μόνον τοῦς

πολίτας τοὺς ἀγοράζοντας τὸν σίτον ἐξημίου, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐμπόρους, τοὺς διὰ πλοίων μεταφέροντας τὸν σίτον εἰς Ἀθήνας, τὰ μέγιστα ἐβλαπτεν. ἐπειδὴ οἱ σιτοπῶλαι, διαθέτοντες μεγάλα χρηματικὰ κεφάλαια, ὥριζον αὐτοὶ κατὰ θούλησιν τὴν τιμὴν τῆς τε ἀγορᾶς καὶ τῆς πωλήσεως τοῦ σίτου. (Λυσ. κατὰ τῶν σιτοπωλῶν 17, 21 καὶ 22) καὶ ἐπειδὴ οἱ περὶ συνωνήσεως τοῦ σίτου νόμοι συχνότατα παραεαίνοντο ὑπὸ τῶν σιτοπωλῶν, διὰ τοῦτο ὑπῆρχεν ἐν Ἀθήναις καὶ ἰδίᾳ ἀρχή ἢ τῶν σιτοφυλάκων ἔργον ἔχουσα τὴν ἐπιτήρησιν τῶν σιτοπωλῶν καὶ τὴν τιμωρίαν αὐτῶν διὰ τὰς παραβάσεις τῶν περὶ πωλήσεως τοῦ σίτου νόμων (Λυσ. κατὰ τῶν σιτοπωλῶν 16. «Οὕτω δὲ πάλαι περὶ τῆς τούτων πανουργίας καὶ κακονοίας ἡ πόλις ἔγνωκεν, ὥστ' ἐπὶ μὲν τοῖς ἄλλοις ὀνίοις ἀπασι τοὺς ἀγορανόμους φύλακας κατεστήσατε. ἐπὶ δὲ ταύτῃ μόνῃ τῇ τέχνῃ χωρὶς σιτοφύλακας ἀπεκλήρουτε»).

Ὁ σίτος λοιπὸν ἦτο ἐκεῖνο ἐκ τῶν εἰς Ἀθήνας εἰσαγομένων ἐμπορευμάτων, περὶ οὗ, ὡς εἶδους πρώτης ἀνάγκης, τὰ μάλιστα ἐπεμελεῖτο ἡ πόλις. Δὲν ἦτο ὅμως τὸ μόνον εἶδος εἰσαγωγῆς. Σχεδὸν πάντα τὰ φυσικὰ προϊόντα τῶν ἄλλων χωρῶν, τῶν τε ἐγγύς καὶ τῶν μακρὰν, εἰσήγοντο εἰς Ἀθήνας. Μόνον ἐλαίου εἰσαγωγή δὲν ἀναφέρεται καὶ φαίνεται πιθανὸν ὅτι δὲν ἐγίνετο πάντα τὰ λοιπὰ προϊόντα εἰσάγοντο εἰς Ἀθήνας ἔξωθεν, καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ δυνάμενα νὰ παραχθῶσιν ἢ καὶ παραγόμενα ἐν Ἀττικῇ, διότι, ὡς εἴρηται, ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἀττικῆς εἶχεν ἀνέξῃ τὸν τοσοῦτον, ὥστε τὰ προϊόντα τῆς Ἀττικῆς δὲν ἐξήρ-
κουν πλέον πρὸς διατροφὴν αὐτοῦ. Πλὴν ὅμως τῆς ἀνεπαρκείας ὑπῆρχε καὶ ἄλλος λόγος εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐξ ἄλλων χωρῶν προϊόντων, ἅτινα καὶ αὕτη παρήγεν, οὗτος δὲ ἦτο ἡ ἢ καλὴ ποιότης τῶν Ἀττικῶν προϊόντων, ἅτινα διὰ τοῦτο ἐπωλοῦντο εἰς τιμὰς ἀνωτέρας ἢ τὰ αὐτὰ προϊόντα ἄλλων χωρῶν (ὡς π.χ. ἡ ποιότης τῶν Ἀττικῶν σύκων καθίστα αὐτὰ περιζήτητα), ἢ ἡ ἀνωτέρα ποιότης τῶν ξένων προϊόντων ἐν σχέσει πρὸς τὰ τῆς Ἀττικῆς.

Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται πῶς, ἐν ᾧ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ μάλιστα οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου χώρας (τῶν δῆμων ἢ χωρίων) ἦσαν μάλιστα ἀμπελοουργοὶ (πρὸς ἄλ. Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 183, 232, 512, Εἰρ. 556 - 559, 596 - 600 κλπ.), ἐν τούτοις σημαντικὴ εἰσαγωγή οἴνου εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐγίνετο. Οὐχὶ δηλαδὴ ἔλλειψις οἴνου ἐν Ἀθήναις, ἀλλ' ἡ ἀνωτέρα ποιότης τῶν οἴνων ἄλλων χωρῶν, ὡς τοῦ Θασίου, τοῦ Μενδαίου, τοῦ Πεπαρηθίου καὶ ἄλλων ἦτο ἡ αἰτία τῆς τοιαύτης εἰσαγωγῆς.

Καὶ αἱ πλησιόχωροι δὲ τῇ Ἀττικῇ χώραι, καὶ μάλιστα ἡ Βοιωτία, εἰσάγον πολλὰ ἐμπορεύματα εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν ἀγορὰν καὶ πρὸ πάντων τρόφιμα (βλ. Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 873 «τί φέρεις : - (Βοιωτὸς) ὅς' ἐστὶν ἀγαθὰ Βοιωτοῖς ἀπλῶς ὀρίανον, γλαχῶ, ψιαθούς, θρυαλλίδας, νάσσας, κολοιούς, ἄτταγὰς, φω-
λαριδας, τροχίλους, κολύμβους... Καὶ μὲν φέρω χᾶνας, λαγῶς, ἀλώπεκας, σκᾶλο-
πας, ἐχίνως, αἰωλούρας, πικτιδας, ἐνύδρις, ἐγγέλεις Κωπατῆρας.»). Ἡγόραζον

δὲ οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων ἐν Ἀθήναις ἀντὶ τῶν προϊόντων τούτων ἔερα φυσικὰ ἢ βιομηχανικὰ (βλ. Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 900 ὅτι γ' ἔστ' Ἀθάναις, ἐν Βοιωτοῖσι δὲ μὴ (Δικ.) - ἀφύας ἄρ' ἔξεις πριάμενος Φαληρικὰς ἢ κέραμον.) . Ὅπως οἱ Ἀθηναῖοι, οὕτω καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, οἱ τε ἐγγὺς τῆς θαλάσσης οἰκοῦντες καὶ οἱ μακρὰν, κατὰ τὴν 5ην καὶ 4ην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα ἕνεκα τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἐπειδὴ ἐκάστη χώρα δὲν παρήγε πάντα τὰ προϊόντα τὰ χρήσιμα πρὸς διατροφήν τῶν κατοίκων ἢ δὲν παρήγε ταῦτα ἐν ἱκανῇ ποσότητι. ἦσαν ἡναγχασμένοι νὰ ἀνταλλάσσωσι διὰ τοῦ ἐμπορίου τὰ προϊόντα αὐτῶν ἀντὶ προϊόντων ἄλλων χωρῶν (βλ. Θουκ. Α' 120, 2 : «τοὺς δὲ τὴν μεστέγειαν μᾶλλον καὶ μὴ ἐν πόρῳ κατωκημένους εἰδέναι χρή ὅτι, τοῖς κάτω ἦν μὴ ἀμύνουσι, χαλεπωτέραν ἔξουσι τὴν κατακομιδὴν τῶν ὠραίων καὶ πάλιν ἀντίληψιν ὧν ἡ θάλασσα τῇ ἡπείρῳ δίδωσιν...») . Τίνα ὁμῶς προϊόντα παρήγεν ἐκάστη τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ τίνα εἰσέγγοντο εἰς αὐτὴν ἔξωθεν ἢ ἐξήγγοντο ἐξ αὐτῆς δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς. Τὸ μόνον γνωστὸν εἶναι, ὅτι τὸ κυριώτατον εἰς πάσας σχεδὸν τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, πλὴν τῆς Θεσσαλίας καὶ Βοιωτίας, ἔξωθεν εἰσαγόμενον εἶδος ἦσαν τὰ σιτηρά, τὰ δὲ κυριώτατα ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων ἐξαγόμενα προϊόντα ἦσαν μάλιστα ὁ οἶνος καὶ τὸ ἔλαιον. Πλὴν ὅμως τούτων καὶ ἄλλα προϊόντα δευτερευούσης σημασίας ἐξήγγοντο ἐξ Ἑλλάδος ἢ εἰσέγγοντο εἰς αὐτὴν καὶ πολλὰ προϊόντα ἀντηλλάσσοντο μεταξὺ τῶν διαφόρων Ἑλληνικῶν πόλεων, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν προϊόντων τούτων οὐδὲν πλέον γνωρίζομεν, πλὴν τῶν ὀνομάτων τῶν χωρῶν ἐνθα τινὰ ἐξ αὐτῶν παρήγγοντο, ἢ ἐνθα ἐξαγόμενα κατηναλίσκοντο. (Βλέπε παράρτημα. Τὰ ἐξαγόμενα Ἑλληνικὰ Προϊόντα» σελίς 55) .

2. Περί δανείων.

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι κύριον μέσον διεξαγωγῆς τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς μεταφορᾶς τῶν ἐμπορευμάτων ἐν τῇ Ὀμηρικῇ περιόδῳ ἦσαν τὰ πλοῖα. Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν χρόνων τῆς κλασσικῆς περιόδου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου. Τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον κυριαρχεῖ καὶ νῦν καὶ τὰ πλοῖα εἶναι τὰ μέσα μεταφορᾶς τῶν ἐμπορευμάτων.

Ἀλλ' ἵνα πλοῖόν τι ἐκτελέσῃ πλοῦν πρὸς ἐμπορίαν ἔχει ἀνάγκην χρημάτων καὶ χρημάτων πολλῶν. Ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων καὶ ἡ διατροφή τοῦ πληρώματος ἀπήτουν δαπάνας μεγάλας, οἱ δὲ κτήτορες τοῦ πλοίου δὲν ἠδύναντο πάντοτε νὰ ἔχωσι διαθέσιμα τσαῦτα χρήματα ὅσα ἀπητῶντο, ἵνα φορτωθῇ πλοῖον ἐμπορευμάτων καὶ ἀποπλεύσῃ.

Τούτου ἕνεκα εἰσήχθη ἡ συνήθεια νὰ ἐπιβαίνωσι τοῦ πλοίου ἔμποροι μεταφέροντες ἐμπορεύματα χωρὶς ὁμῶς νὰ εἶναι αὐτοὶ κύριοι τοῦ πλοίου, ἀλλὰ πληρώνοντες εἰς τὸν ἰδιοκτήτην τοῦ πλοίου ἢ τὸν διευθύνοντα αὐτὸ ναῦλον. Καὶ πάλιν ὅμως ἵνα πλεύσῃ τὸ πλοῖον ἀπητῶντο πολλὰ χρήματα, οἱ δὲ ἔμποροι

δὲν ἠδύναντο νὰ προπληρῶνωσι τὸν ναῦλον. "Ὅστε παρίστατο ἀνάγκη νὰ καταβάλλῃ ὁ ἰδιοκτήτης ἐνίοτε χρήματα πρὸς συντήρησιν τοῦ πληρώματος τοῦ πλοίου. Ἄτινα δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχῃ πάντοτε πρόχειρα. Ἐπίσης καὶ οἱ ἔμποροι οἱ ἐπιβαίνοντες τοῦ πλοίου μετ' ἐμπορευμάτων δὲν ἠδύναντο πάντοτε νὰ ἔχωσι τὰ ἀναγκαιούντα χρήματα πρὸς ἀγορὰν τῶν ἐμπορευμάτων. Ὡς ἐκ τούτου οἱ τε ἔμποροι καὶ οἱ ἰδιοκτῆται πλοίων ἐκτελούντων ἐμπορικὸς πλοῦς ἠναγκάζοντο νὰ καταφεύγωσιν εἰς δάνεια πληρώνοντες τόκον εἰς τοὺς δανειστάς. Τὰ δάνεια ταῦτα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἐμπορικαὶ ἐπιχειρήσεις δι' ἀμφότερα τὰ συμβαλλόμενα μέρη τὸν τε δανειζόντα καὶ τὸν δανειζόμενον, οὔτινες ἀμφότεροι εἰς ἐμπορικὸν κέρδος ἀποβλέπουσιν. Ἐκτὸς τούτου ὁμοῦ ἐγίνοντο καὶ δάνεια ὡχί χάριν ἐμπορίου ἢ τοῦλάχιστον ὡχί χάριν ἐμπορίου διαποντίου πρὸς ἀγορὰν κτημάτων, οἰκιῶν, ἀνδραπόδων καὶ τῶν τοιούτων. Τὰ τοιαῦτα δάνεια δυνάμεθα νὰ τὰ ὀνομάσωμεν κοινὰ ἢ ἀπλὰ δάνεια κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ πρῶτα τὰ ναυτικά δάνεια καλούμενα.

Ἐν τοῖς ἐξῆς θὰ ἐξετάσωμεν τὰ κατὰ τὰ δύο ταῦτα εἶδη τῶν δανείων.

Α'. Π ε ρ ι κ ο ι ν ῶ ν δ α ν ε ί ω ν .

Ἡ σύναψις δανείων εἶναι παλαιστάτη (βλ. Ὁμ. γ, 366. Α, 685 - 700), ἐν τούτοις ὑπὸ ὠρισμένας ὑποχρεώσεις καὶ ὅρους σύναψις τοῦ δανείου καὶ ἡ πληρωμὴ τόκου δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς γενικῶς εἰσαχθεῖσα εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν ἐφεύρεσιν τῆς χρήσεως τῶν νομισμάτων καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἐμπορικῆς τῶν Ἑλλήνων κινήσεως. Κατὰ τὴν κλασσικὴν περίοδον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορίου τὰ ἐπὶ τόκῳ δάνεια ἦσαν ἥδη ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος γνωστὰ καὶ ἐθεωροῦντο ὡς καθαρὰ ἐμπορικὴ ἐπιχείρησις πρὸς κερδοσκοπίαν γενομένη. Κατὰ τὴν 3ην καὶ 4ην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα συχνότατα γίνεται λόγος περὶ δανείων καὶ τόκων. Ἐἶναι δὲ γνωστὰ τὰ περὶ τῶν δανείων καὶ τῶν δανειζομένων ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους λεγόμενα (ἐν Νεφέλαις στ. 20 κ. ἐξῆς), ὅστις μάλιστα δίδει καὶ τὸν ὅρισμόν τοῦ τόκου ὡς ἐξῆς : «κατὰ μῆνα καὶ καθ' ἡμέραν πλέον, πλέον τὰργύριον αἰεὶ γίγνεται ὑπορρέοντος τοῦ χρόνου» (Νεφ. 1287 - 1289). Ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ἀριστοφάνους μαθητῶν, ὅτι «κατὰ μῆνα τὰργύριον δανεῖται» (Νεφ. 756 πρὸς Πανταίνετον 967 «τοῦ γιγνομένου τόκου τῷ ἀργυρίῳ, πέντε καὶ ἑκατὸν δραχμῶν τοῦ μηνὸς ἑκάστου» Πλουτάρχ. περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανεῖσθαι, 2 : «τῆς νομηνίας, ἥν. . ἀποφράδα ποιοῦσιν οἱ δανεισταὶ καὶ στύγιον»). Ὁ τόκος ἑκάστου μηνὸς ἦτο διάφορος ἐν ταῖς διαφόροις περιπτώσεσιν. Οὕτω ἀναφέρεται τόκος 1% τοῦ μηνὸς (Ψευδοδ. πρὸς Πανταίνετον 967 : «ἐδανείσαμεν πέντε καὶ ἑκατὸν μνᾶς. . . τοῦ γιγνομένου τόκου τῷ ἀργυρίῳ, πέντε καὶ ἑκατὸν δραχμῶν τοῦ μηνὸς ἑκάστου»), ἢ 1½ τοῖς ἑκατὸν τοῦ μηνὸς (Λυσ. ἀποσπ. 1 «οἷσω δέ σοι ἐννέ' ὀβολοὺς τῆς μνᾶς τόκους») καὶ οὗτος περίπου φαίνεται, ὅτι ἦτο ὁ κανονικὸς καὶ συνήθης τόκος, ἦτοι 12% - 18% τὸ ἔτος. Ἐν τούτοις ἀναφέρονται καὶ τόκοι ὑπερβολικοί.

ὥς (παρὰ Λυκούργῳ κατὰ Λεωκράτους 23) μία μνᾶ ἐπὶ 35 τοῦ μηνὸς ἦτοι 34 2) 7 τοῖς ἑκατὸν κατ' ἔτος καὶ (παρὰ Λυσία, ἀποσπ. 1) ἐπὶ τρισὶ δραχμαῖς ἦτοι 3% κατὰ μῆνα = 36% τὸ ἔτος. Ὁ τόκος ὁμοῦς οὗτος ἐθεωρεῖτο βαρὺς (βλ. Λυσ. ξ. ἀ. «Οὗτος γάρ... ὑφείλων ἀργύριον ἐπὶ τρισὶ δραχμαῖς Σωσινόμῳ τῷ τραπεζίτῃ καὶ Ἀριστογείτονι προσελθὼν πρὸς ἐμὲ ἐδεῖτο μὴ περιῖδεῖν αὐτὸν διὰ τοὺς τόκους ἐκ τῶν ἔντων ἐκπεσόντα») καὶ τοὺς οὕτω δανειζόντας ἐμίσει ὁ λαὸς ὥς αἰσχροκερδεῖς (βλ. Ψευδοδ. πρὸς Πανταίνετον 981 - 982 «μισοῦσιν Ἀθηναῖοι τοὺς δανειζόντας... ἐγὼ δ' ἀδικεῖν μὲν οὐδένα τῶν δανειζόντων οἶμαι» μισεῖσθαι μέντοι τινὰς ἂν εἰκότως ὅφ' ὁμῶν, οἳ τέχνην τὸ πρᾶγμα πεποιτημένοι, μήτε συγνώμης μήτ' ἄλλου μηδενοῦ εἰσιν, ἀλλ' ἢ τοῦ πλείονος».

Β'. Ν α υ τ ο δ ἄ ν ε ι α.

Ἐν ᾧ, ὥς εἶδομεν ἀνωτέρω. ὁ τόκος ἐν τοῖς κοινοῖς δανείοις ἦτο τοσοῦτον ὑπέρρογκος καὶ τοσοῦτον ἐμισοῦντο οἱ τοκογλύφοι καὶ γενικῶς πάντες οἱ δανειζόντες χρήματα ἐπὶ τόκῳ, μετ' ἐκπλήξεως ἐκ πρώτης ὄψεως βλέπομεν, ὅτι ἐν τοῖς ναυτοδανείοις ὁ τόκος ἦτο πολὺ ἀνώτερος, οὕτως ὥστε νὰ θαυμάζῃ τις πῶς ἦτο δυνατόν οἱ δανειζόμενοι ἔμποροι οὐχὶ νὰ κερδαίνωσιν ἐκ τῆς διὰ δανείων χρημάτων ἐμπορίας, ἀλλὰ νὰ δύνανται τοῦλάχιστον νὰ φαίνωνται συνεπεῖς εἰς τὴν πληρωμὴν τῶν δανεισθέντων χρημάτων. Βλέπομεν δὴλα δὴ, ὅτι οἱ ἔμποροι ἵναγκάζοντο ἐνίοτε νὰ πληρώνωσι τόκον μέχρι 30% δι' ἑκάστον ταξίδιον ἐξ Ἀττικῆς εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον καὶ πάλιν ἐπιστροφὴν εἰς Ἀττικὴν, ὅπερ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαρκέσῃ πλέον τῶν 6 ἢ τὸ πολὺ 7 μηνῶν, ἦτοι πέραν τῆς διαρκείας τοῦ θερινοῦ ἡμίσους τοῦ ἔτους¹. Θὰ ἐφαίνετο δ' ἴσως τοῦτο ἀναίσχυτος τοκογλυφία ἐκ μέρους τῶν δανειστῶν, ἂν μὴ ἐγνωρίζαμεν τοὺς λόγους δι' οὓς ὁ τόκος τῶν ναυτοδανείων ἦτο οὕτω μέγας, οὗτος δὲ ἦτο ὁ κίνδυνος, ἐν διέτρεχον οἱ δανεισταὶ νὰ ἀπολέσωσι τὰ δανεισθέντα χρήματα ἐν περιπτώσει ναυαγίου τοῦ πλοίου ἐφ' οὗ εἶχον φορτωθῇ τὰ δι' αὐτῶν ἀγορασθέντα ἐμπορεύματα² διότι τοιαύτη συνήθεια ἐπεκράτει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὥς τοῦτο καταφαίνεται ἐκ δανειστικῶν συμβολαίων ἐν τοῖς δικανικοῖς ρήτορι διασσωζομένων³.

1. Βλ. Ψευδοδ. πρὸς Φορμ. 914, πρὸς Λάκριτον 925-927.

2. Πρὸς πλήρη κατανόησιν τῶν ἐν Ἀθῆναις κρατούντων κατὰ τὴν Δ' μάλιστα π.χ. ἑκατονταετηρίδα παρατίθεμεν δανειστικὸν συμβόλαιον ὁλόκληρον σωζόμενον παρὰ Ψευδοδ. πρὸς Λάκριτον 925-8. Τὸ συμβόλαιον τοῦτο ἔχει οὕτω : «Συγγραφὴ. α' Ἐδάνεισαν Ἀνδροκλῆς Σφῆττιος καὶ Ναυσικράτης Καρύστιος Ἀρτέμωνι καὶ Ἀπολλοδώρῳ Φασηλίταις δραχμὰς ἀργυρίου τρισχιλίας Ἀθήνηθεν εἰς Μένδην ἢ Σκυῶνιν, καὶ ἐντεύθεν εἰς Βόσπονρον, ἐὰν δὲ βούλωνται, τῆς ἐπ' ἀριστερὰ μέχρι Βορυσθένου καὶ πάλιν Ἀθήναζε, ἐπὶ διακοσίαις εἰκοσίαις πέντε τὰς χιλίας, ἐὰν δὲ μετ' Ἀρκτοῦρον ἐκπλεύσωσιν ἐκ τοῦ Πόντου ἐφ' ἱερόν, ἐπὶ τριακοσίαις τὰς χιλίας, ἐπὶ οἶνου κεραμίσιοις Μενδαίοις τρισχιλίοις, ὅς πλευσεῖται ἐκ Μένδης ἢ Σκυῶννης ἐν τῇ εἰκοσῶρῳ, ἣν Ἰβλήσιος ναυκληρεῖ. Ὑποτιθέασιν δὲ ταῦτα, οὐκ ὑφείλοντες ἐπὶ τούτοις ἄλλω οὐδενὶ οὐδὲν ἀργύριον, οὐδ' ἐπιδανείσονται. Καὶ ἀπάξουσιν τὰ χρήματα τὰ ἐκ τοῦ Πόντου

Ἐνῷ δὲ οὕτω μέγαν κίνδυνον διέτρεχον οἱ δανεισταὶ ἐν περιπτώσει ναυαγίου, ἐξησφαλίζοντο ἄλλοθεν τελείως ἐναντίον πάσης κακῆς προαιρέσεως ἢ κακοπιστίας τοῦ ὀφειλέτου κατὰ διαφόρους τρόπους. Ὁ σπουδαιότατος δὲ πάντων ἦτο ἡ ὑποθήκη ἐπὶ πάντων τῶν ἐμπορευμάτων τῶν ἀγορασθέντων ὑπὸ τοῦ ὀφειλέτου, ἅτινα οὕτως δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διαθέσῃ κατὰ βούλησιν, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὸ μετὰ τοῦ δανειστοῦ συμβόλαιον. Πλὴν ὅμως τούτου καὶ ἀντιπροσώπους ἐνίοτε ἐπειμπον οἱ δανεισταί, ἵνα ἐπιτηρώσι τὸν ὀφειλέτην ἢ καὶ οἱ ἴδιοι παρηκολούθουν αὐτόν³.

Κατὰ ταῦτα τὰ ναυτοδάνεια ἀντιστοιχοῦσιν οὐ μόνον πρὸς τὰ σημερινὰ ἐμπορικά δάνεια, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν θαλασσοσφάλειαν, καὶ ἐν τῇ τόκῳ τοῦ ναυτοδανείου περιλαμβάναται ὁ κυρίως τόκος τῶν δανεισθέντων χρημάτων καὶ τὰ ἀσφάλιστρα τῶν ἐμπορευμάτων.

ἀντιφορτισθέντα πάλιν Ἀθήναζε ἐν τῷ αὐτῷ πλοίῳ ἅπαντα. Σωθέντων δὲ τῶν χρημάτων Ἀθήναζε, ἀποδώσουσιν οἱ δανεισθέντες τοῖς δανείσασιν τὸ γιγνόμενον ἀργύριον κατὰ τὴν συγγραφὴν ἡμερῶν εἰκοσιν, ἀφ' ἧς ἂν ἔλθωσιν Ἀθήναζε, ἐντελές, πλὴν ἐκ βολῆς ἢ ἂν οἱ σύμπλοιο ψηφισμένοι κοινῇ ἐκβῶλονται, καὶ ἂν τι πολέμοις ἀποτίσωσιν τῶν δ' ἄλλων ἀπάντων ἐντελές. Καὶ παρέξουσιν τοῖς δανείσασιν τὴν ὑποθήκην ἀνέπαφον κρατεῖν, ἕως ἂν ἀποδώσιν τὸ γιγνόμενον ἀργύριον κατὰ τὴν συγγραφὴν. Ἐάν δὲ μὴ ἀποδώσιν ἐν τῷ συγκεκριμένῳ χρόνῳ, τὰ ὑποκείμενα τοῖς δανείσασιν ἐξέστω ὑποθεῖναι, καὶ ἀποδοῦναι τῆς ὑπαρχούσης τιμῆς καὶ ἂν τι ἐλλείπῃ τοῦ ἀργυρίου, ὃ δεῖ γενέσθαι τοῖς δανείσασιν κατὰ τὴν συγγραφὴν, κατὰ Ἀρτέμιον καὶ Ἀπολλοδώρου ἔστω ἡ πρᾶξις τοῖς δανείσασιν, καὶ ἐκ τῶν τούτων ἀπάντων, καὶ ἐγγείων καὶ ναυτικῶν, πανταχοῦ, ὅπου ἂν ᾶσι, καθ' ἅπερ δίκην ὠφληκῶτων καὶ ὑπερμέριον ὦντων, καὶ ἐνὶ ἑκατέρῳ τῶν δανεισάντων, καὶ ἀμφοτέροις. Ἐάν δὲ μὴ εἰσβάλωσι, μείναντες ἐπὶ κινὴ ἡμέρας δέκα ἐν Ἑλλησπόντῳ, ἐξελόμενοι, ὅπου ἂν μὴ σῶται ὡσιν Ἀθηναίους, καὶ ἐντεῦθεν καταπλεύσαντες Ἀθήναζε, τοὺς τόκους ἀποδόντων τοὺς πέρυσιν γραφέντας εἰς τὴν συγγραφὴν. Ἐάν δὲ τι ἡ ναῦς πάθῃ ἀνῆκεστον, ἐν ᾗ ἂν πλῆθὲς τὰ χρήματα, σωτηρία ἔστω τῶν ὑποκειμένων τὰ δὲ περιγενόμενα κοινὰ ἔστω τοῖς δανείσασιν. Κυριώτερον δὲ περὶ τούτων ἄλλο μηδὲν εἶναι τῆς συγγραφῆς». Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω συμφωνητικοῦ μανθάνομεν, ὅτι ὁ τόκος ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἔμελλε νὰ πλεύσῃ τὸ πλοῖον, ἦτοι 225 τοῖς χιλίοις, ἂν ἐξέπλεεν ἐκ τοῦ Εὐξείνου Πόντου πρὸ τῆς ἐπιτολῆς τοῦ Ἀρκτούρου, καὶ 300 τοῖς χιλίοις, ἂν ἐξέπλεεν ἔπειτα, ὅτε καὶ ὁ κίνδυνος ἦτο μείζων ἕνεκα τῆς προσεγγίσεως τοῦ χειμῶνος. Μανθάνομεν ἐπίσης, ὅτι πλὴν τοῦ κινδύνου τοῦ νὰ ἀπολέσῃσι τὰ χρήματα οἱ δανεισταί, ἂν ἐναναίγει τὸ πλοῖον, διέτρεχον ἐπίσης τὸν κίνδυνον νὰ ἀπολέσῃσιν αὐτὰ λόγῳ ἀβάρειας τοῦ πλοίου ἢ κατασχέσεως τῶν ἐμπορευμάτων ἢ χρημάτων ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ὡστε ἕνεκα πάντων τῶν κινδύνων τούτων ὁ ὑπερβολικὸς τόκος (22½–30 τοῖς %) φαίνεται δίκαιος συγκρινόμενος μάλιστα πρὸς τὸν τόκον τῶν ἀπλῶν δανείων, (12–18 τοῖς %), ἐν οἷς οὐδένα κίνδυνον ἀπωλείας τῶν δανεισθέντων χρημάτων ἐξ ἀνωτέρας βίας διέτρεχον οἱ δανεισταί.

3. Ψευδοδ. πρὸς Φορμίωνα 909 «... ἔχων ἐπιστολὰς παρ' ἐμοῦ, ἃς ἔδωκ' αὐτῷ ἀπενεγκεῖν τῷ παιδί τῷ ἐμῷ, παραχειμαζόντι ἐκεῖ, καὶ κοινωνῶντι, γράψας ἐν τῇ ἐπιστολῇ τό τε ἀργύριον, ὃ ἐδεδανείκειν, καὶ τὴν ὑποθήκην, καὶ προστάξας, ἐπειδὴν τάχιστ' ἐξαίρεθῇ τὰ χρήματα, ἐξετάζειν καὶ παρακολουθεῖν». πρβλ. ἐνθ. ἀν. 914, «τοῖς τὰ ἐτερόπλοια δανείσασιν... οἱ συνέπλευσάν σοι καὶ προσήδρευον».

Γ'. Τ ρ α π ε ζ α ι.

Ἐν τοῖς δανείοις καὶ μάλιστα τοῖς ναυτικοῖς ἀναιμῖνοντο συχνότατα οἱ Τραπεζίται. Οὗτοι ἢ αὐτοὶ ἐδάνειζον ἐπὶ τόκῳ ἢ ἐχρησίμευον ὡς θεματοφύλακες τῶν συμφωνιῶν μεταξὺ δανειζόντων καὶ δανειζομένων⁴ ἢ καὶ ἄλλας χρηματιστικὰς ἐργασίας ἐξετέλουν. Πάσας δὲ ταύτας τὰς ἐργασίας ἐξετέλουν οἱ τραπεζίται συνήθως οὐχὶ αὐτοί, ἀλλὰ δι' ἄλλων καὶ μάλιστα δούλων, οἵτινες ἐκαλοῦντο ἐ π ι κ α θ ή μ ε ν ο ι : τ ῆ ς τ ρ α π έ ζ η ς, καὶ οὔτινες ἐνίστε ἀπελευθερούμενοι ἐγίνοντο ἔπειτα αὐτοὶ τραπεζίται⁵.

Κατετίθεντο δὲ παρὰ τοῖς Τραπεζίταις καὶ πολλὰ παρακαταθῆκαι χρημάτων χάριν ἀσφαλείας⁶, διότι οἱ Τραπεζίται ἐθεωροῦντο τίμιοι ἕνεκα τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτῶν⁷, καίτοι ἐμισθοῦντο ὡς τοκογλύφοι καὶ πλεονέκται⁸. Ἐπειδὴ δὲ, ὡς ἐκ τῶν πολλῶν αὐτῶν ἀσχολιῶν, δὲν ἠδύναντο γὰ ἐνθυμῶνται λεπτομερῶς παρὰ τίνας καὶ πόσα ἔλαβον ἢ εἰς τίνα καὶ πόσα ἔδωκαν καὶ πότε, διὰ τοῦτο εἶχαν διδλία, ἐν οἷς κατέγραφον πᾶν δοθὲν ἢ ληφθὲν ὑπ' αὐτῶν ποσόν, ὡς καὶ τὸν χρόνον καὶ τὸν σκοπὸν ἐκάστης δοσοληψίας μεθ' οἵουδήποτε⁹.

4. Ψευδοδὴμ. πρὸς Φορμ. 908 «ἐδάνεισα Φορμίωνα εἰκοσι μνᾶς· καὶ συγγραφὴν ἐθέμην παρὰ Κίττω τῷ Τραπεζίτῃ».

5. Ψευδοδὴμ. πρὸς Τιμόθεον 1189 : «τὸν Φορμίωνα τὸν ἐπικαθήμενον ἐπὶ τῆς τραπεζῆς». Ἰσοκρ. Τραπεζ. κεφ. ζ' «Κίττον τὸν παῖδα... ἐπὶ τῇ τραπεζῇ καθήμενον». Ψευδοδὴμ. ὑπὲρ Φορμίωνος 953 : «Σωκράτης, ὁ τραπεζίτης ἐκεῖνος, ὁ ὑπὸ τῶν κυρίων ἀπαλλαγείς... Καὶ οὐ μόνον ἐνθάδε ταῦτα ποιοῦσιν οἱ περὶ τὰς ἐργασίας ὄντες ταύτας, ἀλλ' ἐν Αἰγίνῃ...».

6. Ἰσοκρ. τραπεζ. κεφ. ε' «(τῶν χρημάτων) τῶν παρὰ τούτῳ (Πασίονι τῷ τραπεζίτῃ) κείμενων»· κεφ. στ' «τὰ μὲν γὰρ χρήματα πόλλ' εἶναι παρ' αὐτῷ (Πασίονι) κείμενα»· κεφ. ι' «ἐδεῖτό μου συγγνώμην ἔχειν αὐτῷ, ... ἵνα μὴ παρακαταθήκας δεχόμενος φανερὸς γένηται τοιαύτ' ἐξημαρτηκώς». Ψευδοδὴμ. ὑπὲρ Φορμίωνος 946 : «ἀπὸ τῶν παρακαταθηκῶν τῶν τῆς Τραπεζῆς» καὶ κατωτέρω «τὰς παρακαταθήκας λαμβάνων»· 948 : «οὐδὲ τούτοις παρέδωκεν ἰδίαν ἀφορμήν, ἀλλὰ τὰς παρακαταθήκας».

7. Ἰσοκρ. τραπεζ. κεφ. β' «τὰ μὲν γὰρ συμβόλαια τὰ πρὸς τοὺς ἐπὶ ταῖς τραπεzaῖς ἄνευ μαρτύρων γίνεταί... οἱ... καὶ χρήματα πολλὰ διαχειρίζουσι καὶ πιστοὶ διὰ τὴν τέχνην δοκοῦσιν εἶναι».

8. Πάντες ἀνεξαίρετως οἱ ἐπὶ τόκῳ δανειζόντες ἐμισθοῦντο ὡς αἰσχροκερεῖς (Ψευδοδὴμ. πρὸς Πανταίνετον 981), ἰδίως ὁμοῦς οἱ τραπεζίται (Ἀντιφάνης παρ' Ἀθηναίῳ στ' 9 : «... τοὺς τραπεζίτας· ἔθνος // τούτου γὰρ οὐδὲν ἐστὶν ἐξωλέστερον»). Τῷ ὅντι οἱ τραπεζίται, καίτοι ἄλλως τίμιοι, ἐλάμβανον τόκους ὑπερόγκους. (Λυσίας παρ' Ἀθηναίῳ ΠΓ', 94 «Οὗτος γὰρ ὀφίλιον ἀργύριον ἐπὶ τρισὶ δραχμαῖς (36% κατ' ἔτος βλ. ἀνωτέρω ἐν ταῖς περὶ κοινῶν δανείων) Σωσινόμῳ τῷ τραπεζίτῃ...»).

9. Ψευδοδὴμ. πρὸς Τιμόθεον 1186 : «οἱ γὰρ τραπεζίται εἰκόθασιν ὑπομνήματα γράφεσθαι ὧν τε διδόσασιν χρημάτων καὶ εἰς δ, τι καὶ ὧν ἄν τις τιθῇται, ἵν' ἢ αὐτοὶ γνῶριμά τε ληφθέντα καὶ τὰ τεθέντα πρὸς τοὺς λογισμοὺς».

3. Περί Μισθώσεων.

Ὡς ἐμπορικαὶ ἐπιχειρήσεις θεωροῦνται εὐλόγως αἱ μισθώσεις. Τῷ ὄντι ἡ διὰ τὸν μισθούμενον, ἢ διὰ τὸν μισθούμενον ἢ ἐκμισθωτὴν ἀποτελεῖ ἐμπορικὴν ἐπιχείρησιν, ἐνίοτε δὲ δι' ἀμφοτέρους. Ἐπομένως δὲν εἶναι ἐκτὸς τοῦ προκειμένου ἡ ἐξέτασις τῶν περὶ τὰς μισθώσεις κρατούντων παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ἰδίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους μετὰ τὰ Περσικὰ καὶ μάλιστα κατὰ τὴν Δ' π.Χ. ἑκατονταετηρίδα, ὅτε τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεως ἀνῆλθῃ εἰς περιωπὴν.

Κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους ἀναφέρονται μισθώσεις ἀνθρώπων, οἵτινες παρέχουσι τὴν ἐργασίαν αὐτῶν ἀντ' ἀμοιβῆς¹⁰. Αἱ τοιαῦται ὁμῶς μισθώσεις δὲν ἀποτελοῦσιν ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις, ὥς οὐδ' αἱ μισθώσεις οἰκιῶν πρὸς κατοίκησιν ἐν αὐταῖς ἢ ἀγρῶν πρὸς καλλιέργειαν διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν ἢ τὰ ὁμοία τούτοις¹¹. Μόλις κατὰ τὴν 6 π. Χ. ἑκατονταετηρίδα ἀναφέρονται ἐμπορικῆς φύσεως μισθώσεις¹², κατὰ δὲ τὴν πέμπτην καὶ τὴν τετάρτην ἀποτελοῦσι σπουδαιότατον εἶδος ἐμπορίου. Μέχρι δὲ τοιοῦτου σημείου ἔφθασεν ἡ διὰ μισθώσεων ἐμπορικὴ κίνησις, ὥστε διέτρεμεν οὐ μόνον μισθώσεις δούλων¹³ καὶ ἐργαστηρίων¹⁴, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἀκρίῃ τῶν μαγειρικῶν σκευῶν¹⁵.

10. Ὀμ. κ, 85-86 : «ἐνθα κ' αὖπνος ἀνὴρ δοιοῦς ἐξήρατο μισθοὺς // τὸν μὲν βοῦκολέων, τὸν δ' ἄργυρα μῆλα νομεύων.

11. Ὡς ἐμπορικαὶ καὶ χρηματιστικαὶ ἐπιχειρήσεις δύνανται κατὰ τινὰ τρόπον νὰ θεωρηθῶσιν αἱ ἀπὸ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἢ καὶ πρότερον ἀρξάμεναι, ἀλλὰ μάλιστα κατὰ τοὺς μετὰ τὰ Μηδικὰ χρόνους εἰς περιωπὴν ἀχθεῖσαι μισθοφορίαι, ἥτοι τὸ ἐπὶ μισθῷ στρατεύεσθαι, ὅπερ διὰ τοὺς κατοίκους πολλῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ μάλιστα τῶν ὀρεινῶν καὶ ἀγόνων (Ἀρκαδίας κλπ.) ἐγένετο σύνηθες βιοποριστικόν, ἀλλὰ καὶ πλουτοφόρον ἐνίοτε, ἐπιτήδευμα.

12. Μισθώσεις ἐμπορικῆς φύσεως εἶναι π.χ. ἡ ἐργολαβία τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ τῶν Δελφῶν ὑπὸ τῶν Ἀλκμαϊωνιδῶν, ἢ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἀναφερομένη (Ἡροδ. Ε, 62. πρβλ. Ἀριστ. Ἀθ. Πολ. 19, 4).

13. Τοιαύτη μισθωσις δούλων ὑπὸ τοῦ Νικίου τοῦ Νικηράτου ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος (Ξεν. Οἰκ.) καὶ (Ψευδο)δημοσθένους πρὸς Πανταίνετον 967).

14. Μισθώσεις δὲ ἐργαστηρίων ἀναφέρονται πολλαὶ ὑπὸ τῶν ρητόρων καὶ μάλιστα τοῦ (Ψευδο)δημοσθένους [Πρὸς Πανταίνετον 967 (μισθώσεις ἐργαστηρίου ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς ἐν Μαρωνείᾳ) καὶ ὑπὲρ Φορμικῶνος 956 (μισθώσεις τραπέζης καὶ ἀσπιδοπηγείου) καὶ ἄλλοις].

15. Ἀθην. Δ., 58.

Σημειώσεις : Δὲν κατέστη δυνατόν μέχρι τῆς στιγμῆς νὰ ἀνεύρωμεν μεταξὺ τῶν καταλοίπων τοῦ συγγραφέως τῆς ἀνά χειρας ἱστορικῆς πραγματείας τὸ μέρος τῆς συγγραφῆς τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς δύο τελευταίας περιόδους τοῦ ἐμπορίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἥτοι τὴν Μακεδονικὴν καὶ Ῥωμαϊκὴν περίοδον μέρος. Ὁ Ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδόσεως Ἰ. Κουτσούκος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Τὰ ἐξαγόμενα Ἑλληνικὰ προϊόντα.

Τὰ κυριώτερα τῶν προϊόντων τῆς Ἑλλάδος ἦσαν ἐν παντὶ χρόνῳ ὁ οἶνος καὶ τὸ ἐλαιον, τὰ εἰσαγόμενα δὲ εἰς αὐτὴν ἄλλα τε καὶ μάλιστα ὁ σίτος. Καὶ περὶ μὲν τοῦ σίτου καὶ τῆς ἐμπορίας αὐτοῦ εἶπομεν ἱκανὰ ἀνωτέρω. Περὶ δὲ τῶν ἐν Ἑλλάδι παραγομένων προϊόντων προκειμένου δὲν κρίνομεν ἀσκοπον νὰ πραγματευθῶμεν ἐν ἐκτάσει πως τὸ περὶ παραγωγῆς καὶ χρήσεως τοῦ οἴνου καὶ ἐλαίου καὶ εἴτα διὰ βραχέων καὶ περὶ τῶν κυριωτάτων λοιπῶν ἑλληνικῶν προϊόντων. Καὶ πρῶτον μὲν περὶ τῶν κατ' ἐξοχὴν Ἑλληνικῶν προϊόντων, τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἐλαίου.

Α'. Ὁ οἶνος.

Ἡ χρῆσις τοῦ οἴνου παλαιότατα ἐγένετο γνωστὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἴσως μάλιστα πρὸ τῆς ὀριστικῆς ἐγκαταστάσεως αὐτῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ τῆς διακρίσεως αὐτῶν ἀπὸ τῶν λοιπῶν συγγενῶν λαῶν. Ἡ διάδοσις ὁμῶς τῆς καλλιέργειας τῆς ἀμπέλου καὶ ἡ συστηματικὴ ἐκμετάλλευσις τοῦ προϊόντος αὐτῆς ἐγένετο ἐν χρόνοις σχετικῶς μεταγενεστέροις, πάντως ὁμῶς πρὸ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων.

Ὡς δὲ πάντων τῶν δώρων τῆς φύσεως, οὕτω καὶ τοῦ οἴνου ἡ εἰς τοὺς ἀνθρώπους διάδοσις ἀπεδίδετο εἰς Θεόν, τὸν Διόνυσον, κατὰ διαφόρους τρόπους. Καὶ δὴ ἕκαστοι τῶν Ἑλλήνων ἐφιλοτιμοῦντο ν' ἀποδείξωσιν, ὅτι παρ' αὐτοῖς πρῶτοις εὗρεθῇ ἡ καλλιέργεια τῆς ἀμπέλου καὶ ἡ χρῆσις τοῦ οἴνου. Οἱ μὲν Ἀθηναῖοι, οἱ τὰ πάντα ἴδια ἑαυτῶν κτήματα θέλοντες νὰ ἐπιδείξωσιν, ἔλεγον, ὅτι ἡ μὲν ἐλαία πρῶτον ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐφύη, ὁ δὲ σίτος ἐν τῷ Θριασίῳ πεδίῳ, ἡ δὲ ἀμπελος ἐν τῷ δήμῳ τῆς Ἀττικῆς Ἰκαρίᾳ καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ οἴνου ἐδίδαξεν ὁ Διόνυσος εἰς τὸν συμπολίτην αὐτοῦ Ἰκαρον. Πρὸς ταῦτα οἱ Χίοι ἀντέτεινον, λέγοντες «παρ' αὐτοῖς πρῶτας γενέσθαι τὸν μέλανα οἶνον, καὶ τὸν φυτεύειν δὲ καὶ θεραπεύειν ἀμπέλους Χίους πρῶτους, μαθόντας παρ' Οἰνοπίωνος τοῦ Διονύσου, ὡς καὶ συνώκισε τὴν νῆσον, τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις μεταδοῦναι», ὡς ἀναφέρει ὁ συμπολίτης αὐτῶν Θεόπομπος (παρ' Ἀθ. Α' 47.) Ὁ αὐτὸς ὁμῶς Θεόπομπος κατὰ τὸν Ἀθηναῖον (Ἀθ. Α', 61) «τὴν ἀμπελον ἱστορεῖ εὐρεθῆναι ἐν Ὀλυμπίᾳ παρὰ τὸν Ἀλφειόν». Ὁ δ' Ἑλλάνικος (παρ' Ἀθηναίῳ Α, 61) «φησὶν ἐν τῇ Πλινθίῳ πόλει Αἰγύπτου πρῶτῃ εὐρεθῆναι τὴν ἀμπελον». Ὁ λογογράφος δ' Ἑκαταῖος ὁ Μιλήσιος (κατ' Ἀθηναῖον Β, 1) λέγει, ὅτι ἡ ἀμπελος εὗρεθῇ ἐν Αἰτωλίᾳ, γράφων οὕτω «Ὀρεσθεὺς ὁ Δευκαλίωνος ἦλθεν εἰς Αἰτωλίαν ἐπὶ βασιλείᾳ καὶ κύνων αὐτῷ στέλεχος ἔτεκε καὶ ὁς ἐκέλευσεν αὐτὸ κατορυχθῆναι, καὶ ἐξ αὐτοῦ παῖδα Φύτιον ἐκάλεσε. Τούτου δ'

Οἰνεὺς ἐγένετο, κληθεὶς ἀπὸ τῶν ἀμπέλων· οἱ γὰρ παλαιοὶ "Ἕλληγνες οἶνας ἐκάλουν τὰς ἀμπέλους». Πάντα ταῦτα οὐδὲν ἄλλο δηλοῦσιν ἢ τὴν παλαιότηταν γνῶσιν τῆς ἀμπέλου καὶ τοῦ οἴνου παρὰ τοῖς "Ἕλλησιν.

Παρ' Ὀμήρῳ ἡ χρῆσις τοῦ οἴνου εἶναι κοινοτάτη καὶ λίαν σύννηθε· τὸ ἐμπόριον αὐτοῦ (Ὀμ. Ἰλ. Η, 467—475 :

νῆες δ' ἐκ Αἰήμοιο παρέστασιν οἶνον ἄγρουσαι

.....
ἐνθ' ἄρ' οἰνίζοντο κάρη καμίωντες Ἀχαιοί,

ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἶθωνι σιδήρῳ.

ἄλλοι δὲ ρινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσιν,

ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσιν.

Ἀναφέρεται δὲ παρ' Ὀμήρῳ συχνάκις ὁ μέλας οἶνος¹, ὅστις ὡς καὶ ἐκ τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης διηγήσεως τῶν Χίων (παρ' Ἀθηναίῳ Α, 47) προκύπτει, κατεσκευάσθη πολὺ πρὶ τοῦ κατασκευασθῆ ὁ λευκὸς ἢ κίρρος. Ἦτο δὲ κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους τὰ μάλιστα ἐν χρήσει ὁ γλυκύς οἶνος², ἀλλὰ καὶ ὁ αὐστηρὸς δὲν ἦτο ἄγνωστος, ὡς φαίνεται ὁμοῦ ἐχρησιμοποιεῖτο οὐχὶ ὡς ποτὸν αὐτοτελές, ἀλλὰ πρὸς κατασκευὴν κυκεῶνος, ἥτοι οὐχὶ ὡς ποτὸν, ἀλλ' ὡς τροφή³.

1. Ὁ Ὀμηρος καλεῖ τὸν οἶνον αἶθ ο π α (Ὀμ. Ζ' 266, Α 775, Ξ 5, Π 226 καὶ 230, Ψ 237, Ω 641, β 57, γ 459, ι 295, ι 360, ν 8, ξ 447, ο 500, π 14, ρ 536), ἐνίοτε δὲ καὶ μ ε λ α ν α (ε 265, ι 196, ι 345) καὶ ἐ ρ υ θ ρ ὶ ν (ε 165, ι 163, ι 208, μ 327, ν 69, π 144). Πᾶσαι δὲ αὗται αἱ προσωνομῖαι τοῦ οἴνου οὐδὲν ἄλλο σημαίνουσιν ἢ τὸν πρὸς τὸ μέλαν χρῶμα κλίνοντα ἐρυθρὸν οἶνον, ὡς τοῦτο γίνεται κατάδηλον ἐκ τῶν ἐξῆς : α) Ἐν τι χωρίῳ (μ. 19) ὁ Ὀμηρος ἀναφέρει αἶθ ο π α οἶ ν ο ν ἐ ρ υ θ ρ ὶ ν καὶ β) Τὸν ὑπὸ τοῦ Μάρωνος δοθέντα εἰς τὸν Ὀδυσσεά οἶνον, δι' οὗ οὗτος κατάρθωσε νὰ ἀποκοιμίσῃ τὸν μεθυσθέντα Κί κ λ ω π α, καλεῖ ὁ Ὀμηρος ὅτε μὲν μ ε λ α ν α οἶ ν ο ν (ι 196 καὶ 345), ὅτε δὲ ἐ ρ υ θ ρ ὶ ν (ι 208) καὶ ἄλλοτε πάλιν αἶθ ο π α (ι 360). Λευκὸν οἶνον οὐδέποτε ἀναφέρει ὁ Ὀμηρος, φαίνεται δὲ ὅτι ὅλως ἠγνόει αὐτόν, ἀφ' οὗ καὶ τὸ νέκταρ, τὸ ποτὸν τῶν Θεῶν, τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸν παρ' ἀνθρώποις οἶνον, καλεῖ ν ε κ τ α ρ ἐ ρ υ θ ρ ὶ ν. (Γ 38 καὶ ε 93), διότι εἶναι φυσικὸν τὸ ἀντὶ οἴνου χρησιμοποιούμενον ποτὸν νὰ ἔχῃ οὐχὶ μόνον τὴν αὐτὴν γεῦσιν, ἀλλὰ καὶ τὰς λοιπὰς ἰδιότητας τὰς αὐτὰς πρὸς τὸν οἶνον καὶ ἐπομένως καὶ τὸ χιτὼ χρῶμα, ὅπερ ἦτο, ὡς τὸ τοῦ οἴνου, ἐρυθρόν.

2. Παρ' Ὀμήρῳ συχνότατα ὁ οἶνος ὀνομάζεται ἡ δ ὕς (β 349—350, γ 51, ι 196—197, κ 519, λ 27) καὶ ἡ δ ὕ π ο τ ος (β 340, γ 391, ο 507) καὶ μ ε λ ῖ φ ρ ω ν (Ζ 264, Ω 284, η 182, κ 356, ν 53, ο 147) καὶ μ ε λ ῖ η δ ῆς (Ζ 258, Κ 579, Μ 320, Σ 545, γ 46, ι 208, ξ 78, π 52, σ 151 καὶ 156, φ 294). Ἐκ τῶν ὀνομασιῶν δὲ τούτων καὶ μάλιστα τῶν δύο τελευταίων, μετὰ βεβαιότητος ἐξάγεται, ὅτι πρόκειται περὶ γλυκέος οἴνου. Τοῦτο· δὲ πιστοῦται ἔτι μᾶλλον, ἀν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι συχνότατα παρ' Ὀμήρῳ ὁ οἶνος ἀναφέρεται ὡς πινόμενος κατὰ τὸ φαγητόν· γινώσκουμεν δ' ἄλλοθεν (Ἀθην. Γ 99) ὅτι οἱ ἀρχαῖοι συνήθιζον νὰ πίνωσι κατὰ τὸ φαγεῖν τὸν οἶνον γλυκύον.

3. Ὁ αὐστηρὸς οἶνος ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου καλεῖται Π ρ ᾶ μ ν ε ῖ ος καὶ ἀναφέρεται ἐν δισὶ μόνον χωρίοις (Α 639 καὶ κ 235) προκειμένου περὶ κατασκευῆς κυκεῶνος. Ἡ ὀνομασία.

Ἦτο δ' ὁ οἶνος κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους ποτὸν κοινῇ χρήσεως, ἀπ' οὗ καὶ αὐτὸς ὁ σωδωτής Εὐμαιὸς ποιεῖται χρῆσιν αὐτοῦ (ξ, 78) καὶ ὁ Κύκλωψ δὲ παρίσταται οὐχὶ ἔλως ἀγνοῶν τὸν οἶνον, ἀλλὰ μᾶλλον θαυμάζων τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἡδονὴν τοῦ ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεῆος δοθέντος εἰς αὐτὸν οἶνου· παρίσταται δὴλα δὴ ὁ Κύκλωψ λέγων :

«καὶ γὰρ Κυκλώπεσσι φέρεϊ ξειδωρὸς ἄρουρα
οἶνον ἐριστάφυλον, καὶ σφὶν Διὸς θυμὸς ἀέξει·
ἀλλὰ τόδ' ἄμβροσίνης καὶ νέκταρός ἐστιν ἀπορρώξ» (ι, 357—359).

Ἐνταῦθα ὁμοῦς πρόκειται οὐχὶ περὶ συνήθους οἴνου, ἀλλὰ περὶ οἴνου ἐκλεκτοῦ, ὃν ἔδωκεν εἰς τὸν Ὀδυσσεΐα ὁ Μάρων, περὶ οὗ αὐτὸς ὁ Ὀδυσσεὺς λέγει: ἐπαιγῶν αὐτόν :

«...ἀτὰρ αἶγε ἄσυχον μέλανος οἶνοι
 ἡδέος, ὃν μοι ἔδωκε Μάρων Εὐάνθεος υἱός,
 ἱρεὺς Ἀπόλλωνος, δεῖ Ἴσμαρον ἀμφιδεῖσθαι,

 οἶνον ἐν ἀμφιφορεῦσι δωδῆκα πᾶσιν ἀφύσας
 ἡδὺν ἀκηράσιον, θεῖον ποτὶν

 τὸν ὅτε πίνοιεν μελιηδέα οἶνον ἐρυθρόν,
 ἐν δέπας ἐμπλήσας ὕδατος ἀνὰ εἵκοσι μέτρα
 χεὺ ἔ, ὁδμὴ δ' ἡδεῖα ἀπὸ κρητῆρος ὁδῶδειν
 θεσπεσίῃ τὸτ' ἂν οὗτοι ἀποσχέσθαι φίλον ἦεν».

Πανταχοῦ δὲ ἀναφέρεται παρ' Ὁμήρῳ ἡ καλλιέργεια τῆς ἀμπέλου⁴ καί

δ' αὐτῇ τοῦ οἴνου (πράμνιος ἢ πράμνιος) ἀναφέρεται συχνάκις καὶ ἐν τοῖς μεθ' "Ομηρον χρόνοις καὶ σημαίνει τὸν αὐστηρὸν οἶνον. Περί τοῦ Πραμνίου οἴνου ὁ Ἀθήναιος λέγει τὰ ἑξῆς : «Γίνεται δ' ἐν Ἱκάρῳ, φησὶν Ἐπαρχίδης, ὁ πράμνιος. Ἔστι δὲ οὗτος γένος τι οἴνου· καὶ ἔστιν οὗτος οὔτε γλυκύς οὔτε παχύς, ἀλλ' αὐστηρὸς καὶ σκληρὸς καὶ δύναμιν ἔχων διαφέρεισαν . . . ἐν καὶ φαρμακικῇν τινας καλεῖν. Προσαγορεύεται δέ, φησὶν Ἐπαρχίδης, δὲ ἀμπελός ἡ τὸν Ἱκάριον πράμνιον φέρουσα ὑπὸ τῶν ξένων μὲν ἱερά, ὑπὸ τῶν Οἰωάνων δὲ Διονυσιάς. Οἰνόη δὲ πόλις ἐν τῇ νήσῳ ἐστί. Δίδυμος δὲ πρᾶμνιον φησὶν οἶνον ἀπὸ πραμνίας ἀμπέλου οὕτω καλούμενης, ὃ δὲ Λέϊως τὸ μέλανα (Ἀθην. Α 55)». Καὶ ἐν ἄλλαις δὲ χώραις ἀπηγγέτο πρᾶμνιος, ὥς ἐν Λέσβῳ (Ἀθην. Α 51) καὶ παρὰ τὴν Ἐφεσον (αὐτὴν Ἐφεσία· εἶναι κώμην ὀρέαν . . . ἐν ἣ γίνεσθαι τὸν πρᾶμνιον οἶνον (ἈΘ. Α 57). Πιθανώτατα δὲ παρήγγετο καὶ ἐν Χίῳ καὶ Θάσῳ καὶ Πεπαρήθῳ (Ἀθην. Α 52 καὶ Α 59).

4. Ὁ ἄμπελος συχνάκις ἀναφέρεται ὡς ἀναπόσπαστος μέρος τῶν κτημάτων ἐκ παραλήλου πρὸς τὸν ἀγρὸν (I 579-580): τὸ μὲν ἡμισυ οἰνοπέδου // ἡμισυ δὲ ψιλῶν ἄροσιν, M 313-314: τέμενος . . . καλὸν φυταλιῆς καὶ ἀρούρης πυροφόρου, Ξ 122: ἄλις δὲ οἱ ἦσαν ἄρουραι // πυροφόροι, πολλοὶ δὲ φυτῶν ἔσαν ὄρχατοι ἀμφίς, Z 194-195 καὶ Υ 185: τέμενος . . . φυταλιῆς καὶ ἀρούρης).

πᾶσαι πόλεις λαμβάνουσι τὰ ἐπίθετα ἀμπελόεσσα καὶ πολυστάφυλος⁵. Ἐν τούτοις ἐπαινέται μάλιστα ὁ Ἰσμαριδὸς οἶνος (ι, 196—198), ὅστις καὶ ἐν τοῖς κατόπιν χρόνοις ἦτο περίφημος (Ἀθην. Α. 56).

Ἐν δὲ τοῖς μεθ' Ὀμηρον χρόνοις, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν Ε' καὶ Δ' π.Χ. ἑκατονταετηρίδα, πλὴν τοῦ Ἰσμαρικῆς οἴνου, ὅστις διετήρησεν ὅπως δὴ ποτε τὴν παλαιὰν αὐτοῦ φήμην, οἱ οἶνοι πασῶν ἐκείνων τῶν χωρῶν, αἵτινες παρ' Ὀμήρῳ ἐπικαλοῦνται πολυστάφυλοι ἢ ἀμπελόεσαι, οὐδόλως ἐφημίζοντο ὡς καλῆς ποιότητος, ἀλλ' οὐδὲ κἂν ἀνεφέροντο ὡς παραγόμενοι ἐν μεγάλῃ ποσότητι. Ἄλλα: ἦσαν νῦν αἱ χώραι αἱ κατ' ἐξοχὴν οἰνοφόροι κατὰ τε πρῶτον καὶ ποιότητα καὶ περὶ τῶν οἴνων τῶν χωρῶν τούτων θὰ διαλάβωμεν νῦν.

Γινώσκουν τις, ἐκ τῶν κυριωτάτων προϊόντων τῆς Ἑλλάδος ἦτο ὁ οἶνος, ἤθελεν ἴσως νομίσει, ὅτι κατ' ἐξοχὴν οἰνοφόροι καὶ τὴν μεγίστην ποσότητα τοῦ οἴνου παράγουσαι ἦσαν αἱ χώραι τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Καὶ ὅμως, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, οἱ ἀρίστης ποιότητος οἶνοι παρήγοντο ἐν χώραις ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος: εὐρισκομέναις καὶ μάλιστα ἐν νήσοις, οὐχὶ ὅμως λίαν θερμὸν κλίμα ἐχούσαις, συνεπῶς οὐχὶ ταῖς νοτιωτάταις. Οἱ ἀριστοὶ τῶν οἴνων ἦσαν ὁ Μενδαῖος, ὁ Θάσιος, ὁ Χίος, καὶ ὁ Λέσβιος. Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος ὦν μαλακὸς (Ἀθην. Α, 53) παρήγετο ἐν τῇ κατὰ τὴν δυτικωτάτῃ τῶν τριῶν χερσονήσων τῆς Χαλκιδικῆς κειμένη πόλει Μένδῃ καὶ τοῖς περιχώροις⁶, κατηναλίσκετο δὲ μάλιστα ἐν ταῖς κατὰ τὰ παράλια τοῦ Εὐξεινίου Πόντου Ἑλληνικαῖς ἀποικίαις (Ψευδοδημ. πρὸς Λάκρτον 926 καὶ 935).

Ὁ δὲ Θάσιος ἦτο (κατὰ τὸν Ἀρχέστρατον τὸν δειπνολόγον παρ' Ἀθηναίῳ Α, 52) «πίνειν γενναῖος, ἂν ἡ πολλαῖς πρεσβύων ἐτέων περικαλλέσιν ὥραις», ἀλλὰ κατώτερος τοῦ Λεσβίου καὶ τοῦ Χίου (Ἀθην. Α, 52 καὶ 53), διεκρίνετο δ' ἰδίως διὰ τὴν εὐφρομίαν αὐτοῦ, ἥτις ἐν τούτοις δὲν ἦτο φυσικὴ⁷.

5. Πολυστάφυλον ὀνομάζει ὁ Ὀμηρὸς τὴν ἐν Εὐβοίᾳ Ἰστίαν (Β 537), ἀμπελόεσσαν δὲ τὴν ἐν Βοιωτίᾳ Ἀρνην (Β 507), τὴν Ἐπίδαυρον (Β 561), τὴν Πήθασσον, ἥτις ἦν μία τῶν ἑπτὰ πόλεων, ἀς ὑπὸ σκηνεῖτο ὁ Ἀγαμέμνων τῷ Ἀχιλλεῖ (Ι 152 καὶ 294), τὴν Φρυγίαν (Γ 184) καὶ ἄλλας. Ἐν γένει δὲ ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ ἀναφέρει καλλιέργειαν ἀμπέλου ὡς λ.χ. ἐν Ἰθάκῃ, ἐν τῇ νήσῳ τῶν Φαιάκων καὶ ἀλλαχοῦ. Καὶ ἀνδρῶν δὲ ὀνόματα ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἐχόντων τὴν προσωνομίαν ἀπὸ τῆς ἀμπέλου, ὡς Οἰνεὺς, Σταφυλεὺς κλπ.

6. Παρ' Ἀθηναίῳ ὁ οἶνος τῆς πόλεως Ἀκάνθου ὀνομάζεται κράτιστος (Ἀθην. Α 56), ἀναφέρεται δὲ καὶ ἐξαγωγή πολλοῦ Μενδαίου οἴνου ἐκ τῆς βραδύτερον πλησίον τῆς Μένδης κτισθείσης πόλεως Κασσανδρείας (Ἀθην. ΙΑ' 28), παρὰ δὲ Ψευδοδημοσθένει (πρὸς Λάκρτον 926) ἀναφέρεται ἀδιαφόρως ὁ οἶνος τῆς Μένδης ἢ Σικιώνος, ἐπειδὴ ἦσαν ὅλως ὅμοιοι.

7. Ὁ Θάσιος οἶνος ἀναφέρεται ὡς ἔχων εὐωδίαν μῆλων (ᾧ μῆλων ἐπιδέδρομεν ὄσμη) ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου (Α 52). Περί τοῦ ὅτι δὲ ἡ ὄσμη τοῦ Θασίου οἴνου δὲν ἦτο φυσικὴ μαρτυρεῖ ὁ Θεόφραστος (περὶ Ὀσμῶν ΧΙ 54 λέγων: Ὁ ἐν Θάσῳ ἐν τῷ πρυτανείῳ διδόμενος (οἶνος), θαυμαστός τις ὡς εἴκει τὴν ἡδονήν, ἡρτυμένος ἐστίν, ἐμβάλλουσι γὰρ εἰς τὸ

Ἀνώτερος τοῦ Θασίου ἦτο ὁ οἶνος τῆς Χίου (Ἀθην. Α, 53) καὶ ἡ ποικιλία αὐτοῦ ἢ καλουμένη οἶνος ἀριούσιος ἐθεωρεῖτο ὡς οἶνος χαριέστερος τοῦ Λεσβίου οἶνου. (Ἀθην. Α, 59). Ἦτο δὲ ὁ Χίος οἶνος κατὰ τὴν στύψιν ὁμοίος τῷ Λεσβίῳ (Ἀθην. Α, 59) καὶ ὑπῆρχον τρεῖς ποικιλίαι αὐτοῦ : αὐστηρός, ὁ δὲ γλυκάζων, ὁ δὲ μέσος τούτων τῇ γεύσει κυτόκρατος καλούμενος. (Ἀθην. Α, 59) ⁸.

Ἄριστος πάντων τῶν οἶνων ἐθεωρεῖτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὁ Λέσβιος ⁹ ὅστις ἦτο ὀλίγον στυπτικὸς (Ἀθην. Α, 59), δι' ὃ καλεῖται καὶ πράμνιος (ὑπὸ τοῦ Ἑρμίππου παρ' Ἀθηναίῳ Α, 51). Ὑπῆρχε δ' ἐν Μυτιλήνῃ καὶ γλυκὺς οἶνος καλούμενος πρόδρομος ἢ πρότροπος (Ἀθηναίου Α, 54).

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐκλεκτῶν οἶνων μνημονεύονται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῖσιν καὶ ἄλλων χωρῶν οἶνοι ἐπαινούμενοι καὶ φεγόμενοι ἄλλος δι' ἄλλην ποιότητα. Τῶν οἶνων τούτων γνωστότατοι εἶναι οἱ ἑξῆς :

1) Ὁ Πεπαρήθιος, πιθανώτατα αὐστηρός (πράμνιος) ὑπ' ἄλλων μὲν ἐπαινούμενος, ὑπ' ἄλλων δὲ φεγόμενος ¹⁰.

2) Καὶ ὁ τῆς γείτονος δὲ τῆς Πεπαρήθου νήσου Σκιάθου οἶνος, καὶ μάλιστα ὁ μέλας ἐθεωρεῖτο καλός. (Στράτις παρ' Ἀθηναίῳ Α, 56).

3) Ὡς «χαριέστατος εἰς παλαιώσιν» ἐθεωρεῖτο ὁ Κερκυραῖος (Ἀθ. Α' 59).

κεράμιον σταῖς μέλιτι φυράσαντες, ὥστε τὴν ὁσμὴν ἀπ' αὐτοῦ, τὴν δὲ γλυκύτητα ἀπὸ τοῦ σταιτὸς λαμβάνειν τὸν οἶνον.

8. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων, ὅτι ὁ Χίος οἶνος ἦτο «αὐστηρός, ὁ δὲ γλυκάζων, ὁ δὲ μέσος τούτων τῇ γεύσει κυτόκρατος καλούμενος» συνάγομεν μετὰ πιθανότητος, ὅτι ὁ Χίος οἶνος δὲν ἦτο γλυκὺς, ἀλλ' ἀνῆκεν εἰς τοὺς πρᾶμνιους οἶνους καλουμένους καὶ ὅτι μόνον ἐν εἶδος αὐτοῦ ἦτο ὀλίγον γλυκύ. Τὴν γνώμην ταύτην ἐνισχύει καὶ τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Ἀριστοφάνους (παρ' Ἀθηναίῳ Α 52) ἔχον οὕτω : «Οἶνον δὲ πίνειν οὐκ ἔαφω πράμνιον // οὐ Χῖον, οὐχὶ θάσιον, οὐ πεπαρήθιον.

9. Ὁ κωμικὸς Ἀλεξίς (παρ' Ἀθηναίῳ : Α 51) λέγει πού «Λεσβίου δὲ πώματος // οὐκ ἔστιν ἄλλος οἶνος ἡδίων πιεῖν». Ὁ δ' Ἀρχέστρατος ὁ δειπνολόγος ἐπαινῶν τὸν παλαιὸν Λέσβιον οἶνον καὶ συγκρίνων αὐτὸν πρὸς τὸν βύβλινον καὶ θάσιον λέγει : «ἤδη χρὴ γεραὸν ... // πίνειν, ἐκ Λέσβου περικύμονος ἐκγεγαῶτα. // Τὸν τ' ἀπὸ Φοινίκης ἱερὰς τὸν βύβλινον αἰνῶ. // οὐ μόντοι κείνῳ γε παρειαῖω αὐτόν. Ἐὰν γάρ // ἐξαίφνης αὐτοῦ γεύσει μὴ πρόσθεν ἐθισθεὶς // εὐώδης μὲν σοι δοῖται τοῦ Λεσβίου εἶναι // μᾶλλον' ἔχει γὰρ τοῦτο χρόνον διὰ μῆκος ἀπαιτον // πινόμενος δ' ἦσσαν πολλῶν' κείνος δὲ δοκῇσει // οὐκ οἶνῳ σοι ὁμοίον ἔχειν γέρας, ἀμβροσίᾳ δὲ // ... // ἔστι δὲ καὶ θάσιος πίνειν γεναῖος, ἐὰν ἢ // πολλαῖς πρεσβεύων ἐτέων περικαλλέσιν ὥραις. // Οἶδα δὲ καὶ ἄλλων πόλεων βοτρυοσταγῇ ἔρην // εἰπεῖν αἰνῆσαι τε, καὶ οὐ με λέληθ' ὀνομῆναι' // ἀλλ' οὐδὲν τέλλ' ἔστιν ἀπλῶς πρὸς Λέσβιον οἶνον //».

10. Ὁ Πεπαρήθιος οἶνος ἐπαινεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν δευτέραις Θεσμοφοριαζούσαις (παρ' Ἀθηναίῳ Α 52), ὅστις ἀναφέρει αὐτὸν ὡς πράμνιον ἐκ παραλλήλου μετὰ τοῦ Χίου καὶ Θασίου, φέγεται δὲ ὑπὸ τοῦ Ἑρμίππου (παρ' Ἀθηναίῳ Α 53), ὅστις παρίστησι τὸν Διώνυσον λέγοντα : «τούτου (τοῦ ἀνθοσμίου) χρὴ παρέχειν πίνειν ἐν δαιτὶ θαλερῇ // τοῖσιν ἐμοῖσι φίλοις, τοῖς δ' ἐχθροῖς ἐκ Πεπαρήθου».

4) Ὁ Ζ α κ υ ν θ ι ο ς τὸν ναντίον φέγεται ὡς «ἀδικῶν τὴν κεφαλὴν διὰ τὸ γόψον λαβεῖν» (Ἀθην. Α' 59).

5) Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον φέγεται ὁ Λ ε υ κ ἄ δ ι ο ς ο ἶ ν ο ς (Ἀθ. Α' 59), ὅστις καὶ ἄλλως ἐθεωρεῖτο εὐτελής (Εὐδούλος παρ' Ἀθηναίῳ Α' 52).

6) Ὡς καὶ ὁ Μ ι λ ῆ σ ι ο ς (Εὐδούλος παρ' Ἀθηναίῳ Α' 52).

7) Ὁ Ἡ ρ α κ λ ε ὡ τ η ς οἶνος¹¹ ἦτο μὲν εὖσμος, ἀλλὰ σκληρὸς (Θεοφράστου περὶ Ὁσμῶν XI, 52).

8) Ὁ δ' Ἐ ρ υ θ ρ α ῖ ο ς ἦτο τὸ ἀντίθετον τοῦ Ἡρακλεώτου, μαλακὸς δηλαδὴ, ἀλλ' ἄσμος (Θεοφρ. περὶ Ὁσμῶν XI, 52) καὶ ἀλυκός (Θεοφρ. ἐνθ. ἀν. X, 48). Ἐν ᾧ δὲ ἑκάτερος τῶν δύο τούτων οἶνων εἶχε τὰ εἰρημένα προτερήματα καὶ ἐλαττώματα καὶ οὐδέτερος ἐξ αὐτῶν ἦτο ἀπολύτως καλός, τὸ ἐξ αὐτῶν ἀποτελούμενον κραῖμα ἦτο ἀξιόν λόγου «τοῦ μὲν τὴν μαλακότητα, τοῦ δὲ τὴν εὐωδίαν παρεχομένου» (Θεοφρ. ἐνθ. ἀν. XI, 52).

9) Ὁ Ρ ὀ δ ι ο ς οἶνος ἐθεωρεῖτο εὐτελής (Ἀθην. Α' 59). Ἐνεβάλλετο δὲ εἰς αὐτὸν καὶ θαλάσσιον ὕδωρ, ἀλλ' ὀλίγον (Ἀθην. ἐνθ. ἀν.). Ἐπῆρχε δ' ἐν Ρόδῳ καὶ εἶδος οἶνου καλούμενον ὕποχύτου, ὅστις ἦν ὅμοιος τῷ γλυκεῖ¹². (Ἀθ. Α' 57)

10), 11), 12). Πλεῖον θαλάσσιον ὕδωρ περιεῖχεν ὁ Κ ῶ ς καὶ ἔτι πλείον ὁ Ἀ λ ι κ α ρ ν ἄ σ σ ι ο ς καὶ ὁ Μ ὦ ν δ ι ο ς ὁ τελευταῖος μάλιστα οὕτω μέγα ποσὸν θαλασσίου ὕδατος περιεῖχεν, ὥστε ὁ κυνικός Μένιππος ἀπεκάλει τὴν Μίνδον ἀλμοπότιν (Ἀθην. Α' 59). Μεγάλῃ δὲ κατανάλωσις τῶν τριῶν τούτων οἶνων ἐγένετο ἰδίᾳ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Σικυῳνι. (Ἀθην. Α' 59).

13) Ὁ Ἀ τ τ ι κ ὀ ς ο ἶ ν ο ς δὲν ἀνῆκε μὲν εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς οἶνους, ἀλλὰ δὲν ἦτο καὶ ὀλως εὐτελής. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ διότι δὲν παρήγετο ἐν ποσότητι ἀρκετῇ, ὀλέπομεν, ὅτι εἰσῆγγετο εἰς τὰς Ἀθήνας οἶνος ἐκ διαφόρων χωρῶν εἴτε ὡς οἶνος πολυτελείας εἴτε ὡς οἶνος καθημερινῆς χρήσεως. Πρὸ πάντων δ' ἐγένετο ἐν Ἀθήναις μεγίστη κατανάλωσις τῶν θαλασσωμένων οἶνων, Κ ῶ ο υ Μ ὦ ν δ ι ο υ καὶ Ἀ λ ι κ α ρ ν ἄ σ σ ι ο υ, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται.

14) Ἐλαφρὸς οἶνος οὐχὶ ὅμως κακῆς ποιότητος ἦτο ὁ καλούμενος ν η σ ι ὡ τ η ς, ἦτοι ὁ οἶνος τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους γενικῶς, ὅστις ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς οἶνος εὐθηνός εἰς τὴν καθημερινὴν χρῆσιν (Ἀθην. Α' 59). Διεκρίνετο δ' ἐκ τῶν νησιωτικῶν οἶνων ἰδίως ὁ Νάξιος, ὃν ὁ Ἀρχιλόχος (παρ' Ἀθηναίῳ Α', 56) παραβάλλει πρὸς τὸ νέκταρ, ὁ Εὐδοϊκός (Ἀθην. Α', 56), ὁ πρᾶμνιος τῆς Ἰκάρου (Ἀθην. Α' 55) καὶ ἄλλοι.

11. Πιθανῶς ἐκ τῆς ἐν τῷ Εὐξείνῳ πόντῳ Ἡρακλείας.

12. Ἐκαλεῖτο, οὕτω, διότι περιεῖχεν ἐψήμα, ἦτοι οἶνον βεβρασμένον. Ἀλλαχοῦ ἐκαλεῖτο ὁ τὸ ἐψήμα περιέχων οἶνος γλυκύς ἢ αὐτίτης ἢ καπνίας (περὶ οὐ βλέπε κατωτέρω). (Ἀθην. Α' 57). Ὁ δὲ μὴ περιέχων ἐψήμα οἶνος ἐκαλεῖτο ἄπυρος (Ἀθην. Α' 57).

15) Καλὸς οἶνος ἐπίσης, παραβαλλόμενος πρὸς τὸν Θάσιον (ῥηθὲ τοῦ Ἐρμίπου παρ' Ἀθηναίῳ Α', 53), ἦτο δὲ τῆς ἐν Μ. Ἀσίᾳ Μαγνησίας, (ὁ Μάγνησιος οἶνος).

16) Ἐκ τῶν οἴνων δὲ τῆς Πελοποννήσου καλοὶ ἐθεωροῦντο οἱ Ἀκαωὶ οἶνοι οἶνος (13) καὶ

17) Ὁ Φλασιος (Ἀντιφάνης παρ' Ἀθηναίῳ Α' 49).

18) Ὡς χαίριτος δὲ τὸυναντίον ἐθεωρεῖτο ὁ Κορίνθιος¹⁴ δι' ὃ καὶ μεγίστη κατανάλωσις ξενικοῦ οἴνου ἐγίνετο ἐν Κορίνθῳ¹⁵.

Καὶ πλείστων ἄλλων χωρῶν οἶνοι ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, οἵτινες φέρουσι τὴν προσωνομίαν ἀπὸ τῶν τόπων τῶν παραγόντων αὐτοῦς· τὰ ὀνόματα ὅμως τούτων κρίνμεν περιττὸν γὰ ἀπαριθμήσωμεν, διότι εἶναι ἀπειρα, ἀφ' οὗ κατὰ τὸν Θεόφραστον (Φυτ. ἱστ. 2, 5, 7,) «ὅσα γῆς εἶδη τσαῦτα καὶ ἀμπέλων» καὶ συνεπῶς καὶ οἴνων. Πρὸς ἐπὶ δὲ ἡ ἀπαρίθμησις τῶν ὀνομάτων τῶν οἴνων τῶν διαφόρων χωρῶν ἄνευ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ιδιότητος ἐνὸς ἐκάστου οὐδὲλως ὠφελεῖ. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ποικιλίας τῆς ἀμπέλου τῆς παραγωγῆς αὐτοῦ λαμβάνουσι τὸ ὄνομα οἱ οἶνοι ἢ καὶ ἐξ ἄλλων λόγων οἴωνδήποτε¹⁶. Περὶ τούτοις

13. Ὁ Ἀλκιμῶν (παρ' Ἀθηναίῳ Α' 57) ἐπαινεῖ τὸν «ἐκ πέντε λόφων, ὅς ἐστι τόπος Σπάρτης ἀπέχων στάδια ἑπτὰ» (Ἀθην. ἐνθ' ἄν.), καλῶν αὐτὸν «ἄπυρον καὶ ἀνθεὸς ὁσδοῦντα» ἐπὶ δὲ ἀναφέρει ὁ αὐτὸς ποιητὴς «καὶ τὸν ἐκ Δευθιάδων, ἐρύματός τινας, καὶ τὸν ἐκ Καρύστου, ὅς ἐστι πλησίον Ἀρκαδίας, καὶ τὸν ἐξ Οἰνοῦντος, καὶ τῶν ἐξ Ὀνόγλων καὶ Σταθμῶν. Χωρὶς δὲ ταῦτα πλησίον Πιτάνης. Φησὶ γοῦν «οἶνον δ' οἰνουνητιάδην ἢ δένδιν, ἢ καρύστιον ἢ ὀνογλίον ἢ σταθμίτην» (Ἀθην. ἐνθ' ἄν.). Καὶ ὁ Θεόφραστος δὲ (στ. 879 ἐκδ. Bergh) ἐπαινεῖ τὸν οἶνον τοῦ Ταυρέτου.

14. Ὁ καμικός Ἀλεξίς (παρ' Ἀθηναίῳ Α' 56) ψέγει τὸν κορίνθιον οἶνον λέγων : οἶνος ξενικός παρῆν ὁ γὰρ Κορίνθιος // βασιανισμός ἐστιν.

15. Ἀθην. Α' 56, Στ. 12. Καὶ ἄλλων Πελοποννησιακῶν χωρῶν οἶνοι μνημονεύονται, οὐχὶ ὅμως καλοὶ ἢ κακοί, ἀλλ' ἕνεκα τῶν παραδόξων αὐτῶν ιδιότητων. Οὕτω λ.χ. μνημονεύεται ὁ οἶνος τῆς Ἠραρίας (Ἀθην. Α' 57) ἢ Ἡρακλείας τῆς Ἀρκαδίας (Θεοφρ. φυτ. ἱστ. 9, 18, 10) «ὅς τοὺς μὲν ἄνδρας πινόμενος ἐξίστησι τὰς δὲ γυναῖκας ἀτέκνους (κατὰ Θεόφραστον) ἢ τεκνοῦσας (κατ' Ἀθηνᾶς) ποιεῖ». Ἐπίσης «ἐν Τροιζηνίᾳ ὁ οἶνος ἀγόνους ποιεῖ τοὺς πίνοντας» (Θεοφρ. φυτ. ἱστ. 9, 18, 11, Ἀθην. Α' 57). «Πάλιν ἢ ἐν Ἀχαΐᾳ καὶ μάλιστα περὶ Κερυνίαν ἀμπέλου τι γένος ἐστίν, ἀφ' ἧς ὁ οἶνος ἐξαμβλοῦν ποιεῖ τὰς ἐγκύμονας. κἂν αἱ κύνες φάγωσι τῶν βοτρυῶν ἐξαμβλοῦσι καὶ αὗται. Κατὰ δὲ τὴν γεῦσιν οὐθ' ὁ βότρυς οὐδεμίαν αἰσθησὶν ἰδίαν ποιεῖ πρὰ τοὺς ἄλλους οὐθ' ὁ οἶνος (Θεοφρ. ἐνθ' ἄν. Περβλ. Ἀθην. ἐνθ' ἄν.).

16. Οἶνοι προσωνομούμενοι ἀπὸ τοῦ εἶδους τῆς παραγωγῆς αὐτοῦς ἀμπέλου εἶναι πολλοὶ γνωστοί : σπουδαιότατοι ὅμως εἶνε ὁ πράμνιος (βλ. ἀνωτέρω) καὶ ὁ καπνίας. Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ὑπάρχει γνώμη, ὅτι οὕτω ἐκαλεῖτο ὁ ἔχων ἐν αὐτῷ ἔφημα, (Ἀθην. Α' 57, βλ. καὶ ἀνωτέρω), φαίνεται ὅμως ὅτι καπνίας ἐκαλεῖτο ὁ οἶνος ὁ παραγόμενος ἐκ τῆς καπνίου ἢ καπνίας καλουμένης ἀμπέλου, ἥτις εἶχε τὴν ιδιότητα γὰ παράγῃ βότρυς οὔτε λευκούς οὔτε μέλανας, ἀλλ' ἔχοντας χρῶμα καπνίου καὶ τούτου ἕνεκα φαινομένους ἐν ἄλλοις μὲν εἶναι πάντας λευκοὺς, ἐν ἄλλοις δὲ πάντας μέλανας καὶ ἐνίοτε πάλιν τινὰς μὲν λευκοὺς, τινὰς δὲ μέλανας, ἀναλόγως τῆς κλίσεως τοῦ χρώματος αὐτῶν εἰς τὸ λευκὸν ἢ εἰς τὸ μέλαν χρῶμα

ζῶως δὲν πρόκειται: ἐνταῦθα, ἀλλὰ περὶ τοῦ οἴνου ὡς ἐμπορεύματος, περὶ οὗ ζητεῖται ὁ τόπος τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς καταναλώσεως καὶ τέλος αἱ ιδιότητες ἐκάστου τῶν εἰδῶν αὐτοῦ.

Καὶ περὶ μὲν τῶν τόπων τῆς παραγωγῆς καὶ τῶν ιδιοτήτων ἐκάστου οἴνου ἐλέχθησαν ἤδη ἱκανά· ὑπολείπεται λοιπὸν ἡ ἐξέτασις τῶν κατὰ τὴν κατανάλωσιν τοῦ οἴνου καὶ μάλιστα τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὰ συναφῆ πρὸς ταύτην ζητήματα, ἥτοι ὁ τρόπος τῆς συσκευῆς, ἀποστολῆς καὶ πωλήσεως τοῦ οἴνου ἐν ταῖς ἀγοραῖς τῆς καταναλώσεως. Πλὴν τούτου ζῶως πρέπει: νὰ γίνη λόγος διὰ βραχέων καὶ περὶ τῶν ἄλλοθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσαγομένων οἴνων, διότι καὶ τοῦτο οὐχὶ σπανίως συνέβαινεν.

Ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων ἤδη ὁ οἶνος ἐτίθετο ἐντὸς πηλίνων ἀγγείων πίθων ἢ κεραμίων καλομένων. Καὶ ἐν ζωῇ μὲν ὁ οἶνος εὗρίσκετο ἐν τῇ ἀποθήκῃ ἥτοι ἐν τοῖς πίθοις ἀποτεταμειμένους, εἰς τὰ κεράμια δὲ ἡ ἀμφορεῖς ἐτίθετο μόνον χάριν μεταφορᾶς. Ὁ Ὅμηρος δίδει: ἡμῖν ὠραῖον δαίγμα τῆς ταύτης συνηθείας ἐν τοῖς ἐξῆς στίχοις :

«... ὁ δ' ὑπόροφον θάλαμον κατεθήσεται πατρός
εὐρύν, ἔθι νητὸς χρυσὸς καὶ χαλκὸς ἐκεῖτο

(Θεοφρ. φυτ. ἱστ. 2, 3, 2 καὶ φυτ. αἰτ. 5, 3, 1). Πλὴν τῆς καπνίας ἀμπέλου δὲ γνωρίζομεν καὶ ἄλλων ποικιλιῶν ἀμπέλων ὀνόματα ὡς εἶνε ἢ βιβλία ἢ βυβλία ἔμπελος, ἢ παράγουσα τὸν βύβλιον οἶνον (Ἰ. Ἀθην. Α 56), ἥτις ἐκαλεῖτο καὶ ἔμπελος εἰλεὸς καὶ ἡ παρὰ Τροϊκηνοῖς καλουμένη ἀμπελος ἀνθηδονιάς καὶ ὑπεριάς καὶ ἀλθηφιάς καὶ ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαπραμνία ἢ ἱερὰ ἢ Διονυσιάς καὶ πλεῖστοι ἄλλαι (Ἰ. Ἀθην. Α 56).

Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων λόγων προσελάμβανον οἶνοί τινες τὸ ὄνομα. Τοιοῦτος ἀναφέρεται ὁ οἶνος τοῦ Λυδικοῦ Ὀλύμπου ὁ καλούμενος νέκταρ διὰ τὴν πρὸς τὸ ποτὸν τῶν θεῶν ὁμοιότητα αὐτοῦ (Ἰ. Ἀθην. Β 8) καὶ ἕτερος ἐν Βαβυλῶνι φέρων τὸ αὐτὸ ὄνομα (Ἰ. Ἀθην. Α 58). Ἐπίσης ἀναφέρεται καὶ οἶνος ρητινίτης (Ἰ. Ἀθην. ΙΑ 100 καὶ ...) καὶ ἀνθοσμίας. Περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ οἴνου τούτου, ὅστις, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, διεκρίνεται διὰ τὴν εὐωδίαν αὐτοῦ, λέγει ὁ Ἀθήναιος (Α 58) «Περὶ δὲ τῆς τοῦ ἀνθοσμίου οἴνου σκευασίας Φανίας ὁ Ἐρέσιός φησι τάδε «γλυκεῖα παραχεῖται ἐπὶ χροῦς πεντήκοντα εἰς θαλάσσης καὶ γίνεται ἀνθοσμίας». καὶ πάλιν «ἀνθοσμίας γίνεται ἐκ νέων ἀμπέλων ἰσχυρότερος ἢ ἐκ παλαιῶν» ἐξῆς τέ φησι «τάς ὀμφακώδεις συμπατήσαντες ἀπέθεντο καὶ ἀνθοσμίας ἐγένετο». Φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀνθοσμίου δὲν ἦτο πάντοτε τοιοῦτον ἀπλῆ καὶ ἄδολος, ἀλλ' εἶνε μεμαρτυρημένος ρητῶς, ὅτι συχνάκις ἐνεβάλλοντο ἀρώματα εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν οἴνων (Θεοφρ. περὶ ὀσμῶν 3, 9) καὶ μάλιστα εἰς τοὺς γλυκεῖς (Θεοφρ. ἐνθ. ἀν. 3, 11). Τοῦτο δὲ ἐγένετο διότι «ἄριστος οἶνος ἐθεωρεῖτο ὁ γλυκύτητος καὶ εὐωδίας κοινωῶν (Ἰ. Ἀθην. Β 8), «οἱ δὲ γλυκεῖς οἶνοι ἄριστοι» κατὰ τὸν Θεόφραστον (φυτ. αἰτ. 6, 16, 5), ἐν ᾧ οἱ ὀρεινοὶ καὶ συνεπῶς αὐστηροὶ εὐσμοὶ (Θεοφρ. 6, 16, 7). Καὶ ὁ ἀνωτέρω δὲ μνημονευθεὶς οἶνος τοῦ Λυδικοῦ Ὀλύμπου, ὁ καλούμενος νέκταρ ὁμοίως κατασκευάζεται (Ἰ. Ἀθ. Β 8 «διὸ καὶ τὸ καλούμενον νέκταρ κατασκευάζειν τινὰς περὶ τὸν Λυδίας Ὀλύμπου οἶνον καὶ κηρία συγκιρνάσας εἰς ταῦτα καὶ τὰ τῶν ἀνθῶν εὐώδη»). Πλὴν τοῦ οἴνου δὲ τῆς ἀμπέλου «ἐχρῶντο οἱ ἀρχαῖοι καὶ πώματί τινι ἐξ ἀρωμάτων κατασκευαζομένῳ, ὁ ἐκάλουν τριμμα». (Ἰ. Ἀθην. Α, 57), κατασκευάζον δὲ καὶ ἐκ τοῦ καρποῦ τῆς μυρσίνης οἶνον (Θεοφρ. φυτ. αἰτ. 6, 7, 3), ὅστις ἦτο μὲν πολύτιμος, ἀλλὰ κακὸς καὶ διψηρὸς (Ἰ. Ἀθην. Α 58).

ἔσθης τ' ἐν χηλοῖσιν ἄλις τ' εὐώδες ἔλαιον.
 ἐν δὲ πίθοι οἴνοις παλαιοῦ ἡδυπότου
 ἔστασαν ἀκρητον θεῖον ποτὸν ἐντὸς ἔχοντες
 ἐξεῖης ποτὶ τοίχον ἀρηρότες, εἶπον' Ὀδυσσεῖς
 οἴκαδε νοστήσειε καὶ ἄλγεα πολλὰ μογήσας
 κληίσται δ' ἔπασαν σανίδες πυκινῶς ἀραρυταί
 διηλίδες... (Ὅμ. β. 337-345)

καὶ κατωτέρω :

«μαί' ἄγε δὴ μοι οἶνον ἐν ἀμφιφορεῦσιν ἔφυσσον
 ἡδύν,..... (Ὅμ. β, 349—350. πρβλ. Ὅμ. ψ. 306).

Καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα δὲ χρόνοις ἡ συνθήκη αὕτη διετηρήθη ἐπὶ μακρὸν ¹⁷
 ἐν τούτοις βραδύτερον ὁ οἶνος ἐνεβάλλετο ἀπ' εὐθείας εἰς τοὺς ἀμφορεῖς ἢ τὰ
 κεράμια καὶ ἔμενεν ἐν αὐτοῖς ἐπὶ μακρὸν χρόνον, ἵνα παλαιούμενος κατανα-
 λωθῇ ¹⁸, τοῦτο δ' ἐγένετο, ἵνα μὴ διὰ τῆς μεταγίσεως ἀποβάλῃ τὴν εὐωδίαν.

Αἱ κυριώτεραι δὲ ἀγοραὶ καταναλώσεως τῶν Ἑλληνικῶν οἴνων ἦσαν ἐντὸς
 τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκτὸς αὐτῆς. Καὶ ἐντὸς μὲν τῆς Ἑλλάδος ἦσαν αἱ μεγάλαι
 πόλεις Ἀθηναί, Κόρινθος καὶ ἄλλαι καὶ μάλιστα διὰ τοὺς εὐγενεῖς οἴνους τῆς
 Θάσου, Χίου, Λέσδου καὶ ἄλλων χωρῶν αὗται ἦσαν κυρίως αἱ μόναι ἀγοραὶ
 καταναλώσεως πρὸ τῶν Μηδικῶν χρόνων. Κατὰ δὲ τοὺς μετ' Ἀλέξανδρον
 χρόνους προσετέθησαν εἰς ταύτας καὶ αἱ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Ἀσίᾳ μεγάλαι Ἑλληνι-
 καὶ πόλεις Ἀλεξάνδρεια, Ἀντιόχεια κλπ.

Ἐκτὸς δὲ τῆς Ἑλλάδος τὸ ἐμπόριον τῶν Ἑλληνικῶν οἴνων ἤρμασε μάλι-
 στα ἐν ἐκείναις ταῖς χώραις, ἐν αἷς δὲν ἐφύετο ἡ ἀμπελὸς καὶ πρόπάντων ἐν
 Αἰγύπτῳ (Ἡροδ. Γ' 6) καὶ ἐν ταῖς περὶ τὸν Εὐξείνιον Πόντον χώραις κατ'
 ἐξοχὴν κατὰ τὰ θόρεα παράλια αὐτοῦ (Ψευδοδημοσθένους πρὸς Λάκρितον
 935 : «εἰς τὸν Πόντον ὁ οἶνος εἰσάγεται ἐκ τῶν τόπων τῶν περὶ ἡμᾶς, ἐκ Πε-
 παρήθου καὶ Κῷ καὶ Θάσιος καὶ Μενδαῖος καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν πόλεων παντο-
 δαπός.»). Μετ' εὐχαριστήσεως δὲ μεγάλῃς ἐπίνον τὸν οἶνον οἱ Σκύθαι καὶ δὴ
 ἄκρατον καὶ ἀντήλασσον ἀντ' αὐτοῦ τὰ προϊόντα τῆς χώρας αὐτῶν καὶ ἰδίως
 τὸν σίτον καὶ τὸ «σκυθιστὶ πίνειν» ἐγένετο παροικιῶδες παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν.

Οἱ δὲ κάτοικοι τῶν λοιπῶν βαρβαρικῶν χωρῶν, ἐν αἷς δὲν ἐφύετο ἡ ἀμπε-

17. Ἡσιόδ. ἔργα καὶ ἡμέραι στ. 368 «ἀρχομένου πίθοιο καὶ λίγοντος κορέσασθαι»,
 ἐξ οὗ καταφαίνεται ἡ συνθήκη τῆς ἐν ταῖς πίθοις διατηρήσεως τοῦ οἴνου.

18. Καὶ κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους πολὺ ἐξετιμᾶτο ὁ παλαιὸς οἶνος (β 340, γ 391,
 ὅπου ἀναφέρεται οἶνος ἑνδεκα ἐτῶν) καὶ κατὰ τοὺς μεθ' Ὀμηρον χρόνους κατὰ κόρον ἐπαι-
 νεῖται ὁ παλαιὸς οἶνος ὑπὸ τε ποιητῶν καὶ πεζογράφων, ἀλλὰ μάλιστα κατὰ τοὺς Ρωμαῖ-
 κούς χρόνους μεγίστη κατεβάλλετο σπουδὴ περὶ τὴν ἀγορὰν οἴνων παλαιῶν φθάνουσα μέχρι
 ὑπερβολῆς ἐνίοτε (Πρβλ. Ἀθην. Α 48).

λος, ήρέσκοντο μέν καί οὔτοι εἰς τήν πόσιν τοῦ οἴνου, ἀλλ' ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν κατωρθοῦν νά ἔχωσιν αὐτόν διὰ τὸ δύσκολον τῆς μεταφορᾶς ¹⁹.

Ἀντιθέτως ὅμως πρὸς τήν ἐξ Ἑλλάδος ἐξαγωγὴν τοῦ οἴνου καὶ εἰσαγωγὴν αὐτοῦ οὐ μικρὰ ἐγένετο μάλιστα κατὰ τοὺς μετ' Ἀλέξανδρον χρόνους. Εἰσήχοντο δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα οἶνοι μάλιστα μέν ἐκ Φοινίκης ὁ καλούμενος βύβλιος ἢ βίβλος, ὅστις ἀρκετὰ ἐξετιμᾶτο ('Αθην. Α' 52 καὶ 53) καὶ ὁ χαλυβῶνιος ('Αθην. Α, 51). Κατὰ τοὺς μετ' Ἀλέξανδρον μάλιστα χρόνους μεγίστη χρῆσις τῶν Φοινικικῶν οἴνων ἐγένετο ἐν Ἀντισοχείᾳ μάλιστα καὶ Ἀλεξανδρείᾳ (Θεόκρ.....).

Πλὴν ὅμως τῆς εἰς Ἑλλάδα εἰσαγωγῆς τοῦ οἴνου κατὰ τοὺς μετ' Ἀλέξανδρον χρόνους συνέβη καὶ τι ἄλλο πρὸς βλάβην τοῦ ἐμπορίου τῶν οἴνων τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Οἱ ἐν Αἰγύπτῳ δῆλα δὴ Ἕλληνες ἄποικοι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Πτολεμαίων καὶ κατοπιν ἐκαλλιέργησαν ἐν τῇ νέᾳ αὐτῶν πατρίδι τὴν ἄμπελον καὶ κατώρθωσαν νά παραγάγωσιν οἶνους ἀξιούς λόγου, τοὺς Αἰγυπτιακοὺς οἶνους οἵοι ἦσαν ὁ Μαρεώτης ὁ ταινιωτικὸς καὶ ὁ κατ' Ἀντυγκαν καὶ Θηβαῖδα ('Αθην. Α, 60) ²⁰.

Β'· Τὸ ἔλαιον.

Μετὰ τὸν οἶνον δεύτερον κατὰ τὴν σπουδαιότητα προϊόν τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἶναι τὸ ἔλαιον. Καὶ περὶ τῆς ἐλαίας ²¹ δὲ ἰσχυρίζοντο οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτι αὕτη πρῶτον ἐπὶ τῆς Ἀθήνησιν ἀκροπόλεως ἐφύη, θεθεῖσα ὡς δῶρον ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς. Φαίνεται δέ, ὅτι ἐν τούτῳ εἶχον περισσότερον δίκαιον ἢ ἐν τοῖς περὶ

Βλέπομεν λοιπόν, ὅτι ἐνῷ πάντων τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς Ἀττικῆς αὐτὴ κατὰ πρῶτον ἐν Ἀττικῇ αὐτοφυῆς, ὡς ἐκχυχῶντο οἱ Ἀθηναῖοι ²¹, ἐκαλλιεργήθη

19. Οἱ Γερμανοὶ ἐπινον οἶνον ἄκρατον ('Αθην. Δ 39), οἱ δὲ Κελτοὶ ἐπινον οἱ μὲν πλούσιοι οἶνον ἐξ Ἰταλίας ἢ τῆς Μασσαλιωτῶν χώρας παρακοιμίζομενον, οἱ δὲ πτωχοὶ ζύθον. Ἐπινον δὲ καὶ οὔτοι τὸν οἶνον ἄκρατον ἢ παρὰ χέοντες ὀλίγον ὕδωρ. ('Αθην. Α 36).

20. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ πρότερον ἐν ταῖς πρὸς δυσμὰς τῆς Ἑλλάδος Ἑλληνικαῖς ἀποικίαις· οἱ Ἕλληνες δῆλα δὴ ἄποικοι τῆς Συκελίας καὶ κάτω Ἰταλίας καὶ οἱ Μασσαλιῶται, φυτεῦσαντες ἀμπέλους καὶ διδάξαντες τὴν καλλιέργειαν αὐτῶν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Ἰταλίας καὶ εἰς τῆς Γαλιτίας, ἀπέκλεισαν τοὺς Ἑλληνικοὺς οἶνους ἀπὸ τῶν ἀγορῶν τῶν χωρῶν τούτων.

21. Ὁ Σοφοκλῆς (Οἰδίπ. Κολωνῷ στ. 694) ὕμνων τὰ φυσικὰ καλὰ τῆς πατρίδος αὐτοῦ λέγει :

«ἔστιν δ' οἶον ἐγὼ γὰρ Ἀσίας οὐκ ἐπακούω
οὐδ' ἐν τᾷ μεγάλῃ Δωρίδι νόσῳ Πέλοπος πάποτε βλαστὸν
φύτευμ' ἀγήρατον αὐτόποιον,
ἐγγέων φόβημα δαῖων,
ὃ τᾷδε θάλλει μέγιστα χώρα,
γλαυκᾶς παιδοτρόφου φύλλον ἐλάας»

Διὰ τῶν στίχων τούτων ὁ ποιητὴς ἐννοεῖ οὐχὶ ὅτι ἡ ἐλαία δὲν ἐφύετο ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἀλλ' ὅτι δὲν ἐφύετο ἐν αὐταῖς ἀφ' ἐαυτῆς αὐτοφυῆς (αὐτόποιος), ὡς ἐν Ἀττικῇ.

ἐξ ὧν τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος ἐν μεγάλῃ κλίμακι μάλιστα ἐν Ἀττικῇ²² καὶ ὁ Πεισίστρατος εἶναι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, εἰς ἐν ὀφείλεται, ἂν μὴ ἡ εἰσαγωγή, τοῦ-
λάχιστον ἢ προστασία τῆς ἐλαιοφυτείας καὶ ἡ γενίκευσις τῆς καλλιέργειας τῆς
ἐλαίας²³.

Βλέπομεν λοιπόν, ὅτι ἐνῷ πάντων τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς Ἀττικῆς αὐ-
στηρῶς ἀπηγορεύετο ἡ ἐξαγωγή, μόνον ἐλαίου ἐξαγωγή ἐπετρέπετο (Πλουτ.
δὲ Π. Σόλωνος κεφ. 24) καὶ ὅτι ὁ Πλάτων μετέθετο εἰς Αἴγυπτον, ἵνα πωλήσῃ φορ-
τίον ἐλαίου (Πλουτ. αρχ. ἐνθ. ἀν. κεφ. 2).

Ἐν ᾧ ἕμῳς οὕτω παλαιὰ καὶ οὕτω μεγάλη ἦτο ἡ καλλιέργεια τῆς ἐλαίας
ἐν Ἀττικῇ, φαίνεται, ὅτι αὕτη μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ὠπισθοδρο-
μήσεν ἐκκοπέντων τῶν πλείστων δένδρων ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων²⁴ καὶ ἄλλως
ἰδὲ τὸ Ἀττικὸν ἔλατον δὲν κατεῖχε τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν Ἑλληνικῶν
ἐλαίων, ἀλλὰ τὸ ἐν Θουρίοις τῆς κάτω Ἰταλίας παραγόμενον (Ἀθην. Α' 55)
καὶ τὸ Σαμιακόν (Ἀθ. Β' 74), ὅπερ ἦτο λευκότερον πάντων τῶν ἄλλων²⁵.

Τὸ ἐξωτερικὸν ἕμῳς ἐμπόριον τοῦ ἐλαίου ὑπελείπετο πολὺ τοῦ ἐμπορίου τοῦ
οἴνου, διότι οἱ ἄνθρωποι κατοικοῦντες τὰς χώρας ἐκεῖνας, ἐν αἷς δὲν ἐφύετο ἡ
ἐλαία, μόνον, ἐφ' ὅσον ἤρχοντο εἰς στενὴν σχέσιν καὶ ἐπικοινωνίαν πρὸς τοὺς
Ἑλληνας, συνήθιζον τὴν χρῆσιν τοῦ ἐλαίου. ἄλλως ἀπείχοντο καθ' ὅλοκληρίαν
αὐτοῦ ὡς ἀγροῦς²⁶. Τούναντίον ἡ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος κατανάλωσις τοῦ ἐλαίου

22. Ὁ Ἡρόδοτος (Ε 82) ἀναφέρειν τὰ αἷτια τῆς μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Αἰγινητῶν
ἐχθρας λέγει, ὅτι ἡ Πύθια ἐχρησεν εἰς τοὺς Ἐπιδαυρίους νὰ κατασκευάσωσιν ἀγάλματα τινα
ἐκ ξύλου «ἡμέρης ἐλαίης. ἐδέοντο ὧν οἱ Ἐπιδαυριοὶ Ἀθηναίων ἐλαίην σοι δοῦναι ταμέ-
σθαι, ἱρωτάτας δὲ κείνας νομίζοντες εἶναι» λέγεται δὲ καὶ ὡς ἐλαῖαι ἦσαν
ἄλλοι γῆς οὐδαμῶς κατὰ χρόνον ἐκείνον ἢ ἐν Ἀθήνῃσιν».
Τὸ τελευταῖον τοῦτο φαίνεται πιθανώτερον, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι σημαίνει, ὅτι οὐδα-
μῶς ἄλλαχού εὐρίσκοντο ἐλαῖαι ἐν τοσαύτῃ ποσότητι, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ εὕρῃ τις ἐν
αὐταῖς τοιαύτην, ἥς τὰ ξύλα νὰ δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς κατασκευὴν ἀγαλμάτων.

23.

24. Κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, λέγει ὁ Λυσίας (περὶ τοῦ σφοῦ 6) «τὰ μὲν
πόρρω ὑπὸ Λακεδαιμονίων ἐτέμνετο, τὰ δ' ἐγγὺς ὑπὸ τῶν φίλων διηρηπάζετο» καὶ «πολλὰ
ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ διασέαθοντα ἰδίαις καὶ μορίαις ἐλαίαις, ὧν νῦν τὰ πολλὰ ἐκκέκοπται καὶ
ἡ γῆ ψιλὴ γεγένηται» (Λυσ. ἐνθ. ἀν. 7. Βλέπε καὶ Θουκυδ. Β 19, 20, 21, 55, 57, Γ, 1, 26,
Δ 2 καὶ ἄλλαχού).

25. Τὸ λευκὸν ἔλαιον παρήγετο ἐξ ὠρώων ἐλαίων λεπτοκόκκων, αἵτινες ἐκαλοῦντο φαυ-
λαίαι. (Θεοφρ. φυτ. αἰτ. 6, 8, 3), εἶχον τὸ μέγεθος πιστακίου (Ἀθην. ΙΔ 62) καὶ ἦσαν ὀλιγο-
ἐλαιοι (Θεοφρ. φυτ. αἰτ. 6, 8, 5). Αἱ φαυλαίαι ἐλαῖαι παρήγοντο καὶ ἐξ ἀγριελαίας (κοτίνου)
ἐξευγενιζομένης διὰ τῆς καλλιέργειας (Θεοφρ. φυτ. ἱστ. 2, 2' 12 «ὁ ἐπὶ τοῦ κοτίνου φασὶ
συμβαίνειν, ὥστ' ἐὰν περικοπεῖς τὴν θαλίαν ὅλως μεταφυτευθῇ φέρειν φαυλαίας»). Ἐχρησιμο-
ποιεῖτο δὲ τὸ ἐκ τῶν φαυλιῶν ἐλαίων ἔλαιον μάλιστα εἰς τὴν κατασκευὴν μύρων, ἅτε ἐν
«ἀλιπέστατον καὶ λευκότετον» (Θεοφρ. περὶ Ὁσμῶν IV 14, 15), ὡς καὶ τὸ ἐξ ἀμυγδάλων
καὶ σπασάμου ἔλαιον (Θεοφρ. ἐνθ. ἀν.).

26. Οὕτω ἀναφέρει ὁ στασιδικὸς Ποσειδώνιος (παρ' Ἀθην. Δ' 36) λέγων περὶ τῶν Κελτῶν,
ὅτι «ἐλαίῳ οὐ χρῶνται διὰ σπάνιν, καὶ διὰ τὸ ἀσύνηθες ἀηδὲς αὐτοῖς φαίνεται».

«ΑΡΧΕΙΟΝ» Δ. Ε. Καλιτσουνάκη, Τόμ. 46ος (1966), Τεύχ. Α'

καί συνεπῶς τὸ ἐσωτερικὸν ἐμπόριον αὐτοῦ ἦτο λίαν ἀνεπτυγμένον, διότι τὸ ἔλαιον ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς ποικίλους σκοποὺς ἤτοι ὡς τροφή, ὡς φωτιστικὴ ὕλη, πρὸς χρῆσιν τοῦ σώματος, πρὸς κατασκευὴν μύρων. ἐν τῇ ὑφαντικῇ κλπ.²⁷.

Οὐχὶ δὲ μόνον τὸ ἔλαιον, ἀλλὰ καὶ ὁ καρπὸς τῆς ἐλαίας α ! ἔ λ α ι α ι ῆ, ἔ λ α ι ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς τροφή καὶ μάλιστα τῶν ἀπόρων²⁸. Ἡ κατανάλωσις ὅμως τῶν ἐλαίων ἐγένετο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος· διότι ἐκτὸς αὐτῆς ἡ οὐδόλως ἐγένετο χρῆσις ἐλαίου καὶ ἐλαίων ἢ τοῦ μὲν Ἑλληνικοῦ ἐλαίου ἐγένετο χρῆσις, τῶν Ἑλληνικῶν ἐλαίων ὅμως οὐχί, ἅτε ὑπαρχουσῶν ἐγγυρίων, ὡς ἐν Αἰγύπτῳ, ἐνθα ὑπῆρχον ἐλαίαι παράγουσι καρπὸν ἔχοντα πυρῆνα μικρὸν καὶ σάρκα πολλήν, ἀλλ' ὀλιγοέλειον. (Θεοφρ. φυτ. 6, 8, 7) .

Γ'. Δευτερεύοντα Ἑλληνικὰ προϊόντα.

Ἡ Ἑλλάς, ὡς πολλάκις ἤδη εἶπομεν, ἕνεκα τοῦ κλίματος καὶ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους αὐτῆς παρήγγεν, ὡς καὶ τὴν σήμερον, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι πολλὰ καὶ ποικίλα προϊόντα, ὧν ἡ ποσότης ὅμως ἦτο οὕτω μικρά, ὥστε τινὰ μὲν μόλις ἐπῆρχουν διὰ τὴν ἐγγύριον κατανάλωσιν, ἀλλὰ δὲ οὐδὲ ταύτην νὰ καλύψωσιν ἠδύναντο καὶ ἄλλα πάλιν παρήγγοντο ἐν ποσότητι τσαύτῃ, ὥστε καὶ τὴν ἐγγύριον κατανάλωσιν νὰ καλύπτωσι καὶ μικρὰν ἐξαγωγὴν νὰ ἐπιτρέπωσιν. Ἐξαίρεσιν, ἐννοεῖται, ἀπετέλει ὁ οἶνος καὶ τὸ ἔλαιον, ὧν εἶπομεν σπουδαία ἐξαγωγή ἐγένετο.

Ἀλλὰ τὰ πλείστα τῶν προϊόντων τῆς Ἑλλάδος διεκρίνοντο διὰ τὴν ἀρίστην αὐτῶν ποιότητα καὶ τοῦτο ἕνεκα πολλάκις καὶ ἐκεῖνα τὰ προϊόντα, ἅτινα οὐδὲ

27. Ἀπὸ τῶν Ὀμηρῶν χρόνων τὸ ἔλαιον ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς χρῆσιν τοῦ σώματος ἀναμιγνυόμενον μετὰ λίπους (λιπέλαιον) καὶ μάλιστα μετὰ τὸ λουτρόν ('Ὀμ. ζ 96 καὶ 215 - 220, γ 465 κλπ.). Ἦτο δὲ τὸ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρησιμοποιούμενον ἔλαιον «εὐώδες» ('Ὀμ. β 339 . . .), ἥτοι ἀρωματισμένον. Οὐδέποτε δὲ ἀναφέρεται χρῆσις ἐλαίου ὡς τροφῆς ἢ ὡς φωτιστικῆς ὕλης ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, τουναντίον δὲ συχνότατα ἀναφέρεται τὸ ἔλαιον ὡς χρησιμοποιούμενον ἐν τῇ ὑφαντικῇ ὑπὸ τε τοῦ Ὀμήρου (ἡ 105-107) καὶ τῶν μεταγενεστέρων (Θεοφρ. . . .).

28. Κατὰ διαφόρους τρόπους παρεσκευάζοντο αἱ πρὸς τροφήν χρησιμεύουσαι ἐλαίαι· συνελέγοντο δὴλα δὴ ἡ ὥριμοι ἢ ἄωροι. Καὶ αἱ μὲν ὥριμοι ἦσαν ἡ ὅλας ὥριμοι (δρυπετεῖς), ἐσθιόμεναι ἀνευ οὐδεμιᾶς ἄλλης παρασκευῆς, ἡ παρεσκευάζοντο κατὰ διαφόρους τρόπους, ὡς παρεσκευάζοντο καὶ αἱ συλλεγόμεναι ἄωροι. Ἀναλόγως δὲ τῆς παρασκευῆς αὐτῶν ἐλάμβανον καὶ διαφόρους ὀνομασίας, καλούμεναι ἀλμάδες ἢ κολυμβάδες (θλασταί). ('Αθην. Β 47 καὶ Δ 10). Αἱ εὐτελεῖς ἐλαίαι ἐκαλοῦντο πιτυρίδες, αἱ δὲ τετριμμέναι στέμφυλα καὶ στεμφυλίδες αἱ μέλαιναί ἐλαίαι, αἱ δὲ ἀνω ρηθεῖσαι δρυπετεῖς ἐκαλοῦντο καὶ ἰσχάδες καὶ γεργερίμοι. ('Αθην. Α 47). Ὅτι αἱ ἐλαίαι ἦσαν τροφή τοῦ λαοῦ καθημερινῇ ἐξάγεται ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους λεγομένων, ὅστις καλεῖ τὴν ἐλαίαν παιδοτρόφον (Σοφ. Οἰδ. Κολ. 701) καὶ μάλιστα ἐκ τῶν κωμωδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους, ὅστις ἀναφέρει αὐτὰς ὁμοῦ μετὰ τῶν κρομύων («καὶ δύο κρομύω καὶ τρεῖς ἂν ἐλάας» Ἀριστοφάν. . .).

εἰς τὴν ἐγγύριον κατανάλωσιν ἐπύρουν, ἐξήγγοντο πολλάκις καὶ εἰσέγγοντο ἀντ' αὐτῶν ἄλλα ἐξ ἄλλων χωρῶν κατωτέρας ποιότητος καὶ ἐπομένως εὐωνότερα. Διεκρίνοντο δὲ μάλιστα τὰ προϊόντα τῆς Ἀττικῆς διὰ τὴν ἐξαιρετον αὐτῶν ποιότητα, καίτοι δὲ ἐν οὐχὶ μεγάλῃ ποσότητι παραγόμενα ἦσαν πεφημι-ομένα καὶ περιζήτητα.

Περὶ τῶν δευτερευόντων τούτων Ἑλληνικῶν προϊόντων θὰ διαλάβωμεν ἥδη ἐν συντομίᾳ.

α) Ἀδελφὴ τῆς ἀμπέλου ὀνομάζεται ἡ σ υ χ ῆ (Ἰππῶναξ παρ' Ἀθηναίῳ Γ, 14) καὶ ὁ καρπὸς αὐτῆς χλωρὸς μὲν ἐθεωρεῖτο ὡς ἐκ τῶν κρατίστων ὀπωρικῶν, ξηρὸς δὲ ἀπετέλει σπουδαιότατον ἀντικείμενον τοῦ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος. Ἐφημίζοντο δὲ μάλιστα τὰ ξηρὰ σύκα τῆς Ἀττικῆς (α ἰ ἄ τ τ ι κ α ἰ ἰ τ χ ἄ δ ε ς) καὶ τῆς Ρ ὁ δ ο υ²⁰. Ἐν τούτοις ἐν ᾧ αἱ Ἑλληνικαὶ ἰσχάδες τοσοῦτον ἐφημίζοντο καὶ εἰς αὐτάς δὲ τὰς ἀπωτά-τας χώρας ἦσαν λίαν περιζήτητοι³⁰, ἢ ἀπὸ τοῦ καρποῦ τῆς συκῆς ἐμπορικὴ ὠφέλεια τῶν Ἑλλήνων ἦτο μνηδαμινὴ παραβαλλομένη πρὸς τὴν ἀπὸ τῆς ἀμπέλου ὠφέλειαν καὶ οὐδέποτε αἱ ἰσχάδες κατέστησαν ἀντικείμενον ἐπικερδοῦς ἐμπορίου παρὰ τοῖς Ἑλλήσι καὶ πηγὴ πλούτου διὰ τοὺς παραγωγούς, ὡς ὁ οἶνος καὶ τὸ ἔλαιον. Καὶ βραδύτερον δὲ κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅτε ἀπὸ

29. Αἱ Ἀττικαὶ ἰσχάδες ἦσαν περιώνυμοι ἐν τῇ ἀρχαίότητι καὶ τοσοῦτον ἐκαυχῶντο οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τῇ ἀρίστῃ ποιότητι τῶν ἰσχάδων τῆς πατρίδος αὐτῶν, ὥστε δὲν ἐδίσταζον νὰ ἀναφέρωσιν αὐτάς ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ προπύλαια ὡς ἐν ἐκ τῶν καυχημάτων τῶν Ἀθηνῶν, ὡς λέγει ὁ κωμικὸς Φοινικίδης (παρ. Ἀθηναῖοι ΙΔ 67) «μῦρτων λέγουσι καὶ μέλιτος ἐγκώμια // καὶ τῶν προπυλαίων καὶ τέταρτον ἰσχάδων». Καὶ ὁ κωμικὸς δὲ Ἀλεξίς (παρ' Ἀθηναῖοι ΙΔ 67) καλεῖ τὰς ἰσχάδας «τὸ παράσημον τῶν Ἀθηνῶν». Περὶ τῶν Ἀττικῶν ἰσχάδων λέγει ὁ Ἀθήναιος (Ἀθην. ΙΔ 67), «σφόδρα τῶν ἰσχάδων ἐθαυμάζοντο αἱ Ἀττικαί. Δείνων γοῦν ἐν τοῖς Περσικοῖς φησὶ. . . . Ξενικῶ οὐδενί, οὔτε βρώματι οὔτε ποτὶ ᾧ ποτε δεῖν ὁ Ξέρξης τοὺς βασιλεῖς χρῆσθαι. . . . εἰσενέγκαντος γὰρ ποτε τῶν εὐνούχων τινὸς ἐν τοῖς λοιποῖς τραγῆμασιν ἰσχάδας Ἀττικὰς, ἐρωτῆσαι ποδαπαὶ εἶεν. ἐπεὶ δὲ ἐπίθετο ἐξ Ἀθηνῶν, τοῖς ἀγορασταῖς ἐκέλευεν ὠνεῖσθαι, ἕως ἂν ἐξουσία γένηται αὐτῷ λαμβάνειν ὅταν ἐθέλῃ καὶ μὴ ἀγοράζειν». Αἱ ἀρισταὶ δὲ τῶν Ἀττικῶν ἰσχάδων ἦσαν αἱ αἰγυλίδες, καλούμεναι οὕτω ἀπὸ τοῦ δήμου Αἰγύλης (Ἀθ. ΙΔ 67) καὶ αἱ ἐρυθρομέλαιναὶ χ ε λ ι δ ὀ ν ε ι ο ι (Ἀθ. ΙΓ 45) ἢ χ ε λ ι δ ὀ ν ι α ι (Ἀθ. ΙΔ 67), πρὸς ἃς παραβάλλονται αἱ ἐν Ρόδῳ β ρ ι γ ι ν δ χ ρ ῖ δ ε ς (ὑπὸ τοῦ Λυγκέως ἐν τῇ πρὸς Διαγόραν ἐπιστολῇ παρ' Ἀθηναῖοι ΙΔ 67, λέγοντος «ἢ δὲ γῆ ταῖς μὲν χελιδονεαῖς ἰσχάσιν ἀντιπαρισθεῖσα τὰς βριγινδαρδίας καλουμένας, τῷ μὲν ὀνόματι βαρβαρίζουσας ταῖς δὲ ἡδοναῖς οὐδὲν ἤττον ἐκείνων Ἀττικίζουσας». Ἐπαινοῦνται δὲ καὶ αἱ Κιμώλια (Ἀθην. Α 55). Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν δὲ μνημονεύονται καὶ β α σ ι λ ῖ δ ε ς (Ἀθ. Γ ΙΙ) καὶ π ρ ο χ ν ῖ δ ε ς ἰσχάδες (Ἀθ. ΙΔ 67) καὶ τ ι θ ρ ἄ σ ι α ι (ἐνθ. ἀν.).

30. Ἀθην. ΙΔ 67, «οὕτω δὲ ἦσαν περισπούδαστοι πᾶσιν ἀνθρώποις αἱ ἰσχάδες, ὡς καὶ Ἀμιτροχάτην τὸν τῶν Ἰνδῶν βασιλεῖα γράψαι Ἀντίοχῳ ἀξιοῦντα (φησὶν Ἡγήσανδρος) πέμψαι αὐτῷ γλυκὺν καὶ ἰ σ χ ἄ δ α ς καὶ σοφιστὴν ἀγοράσαντα, καὶ τὸν Ἀντίοχον ἀντιγράψαι «ἰσχάδας μὲν καὶ γλυκὺν ἀποστελοῦμέν σοι, σοφιστὴν δ' ἐν Ἑλλήσιν οὐ νόμιμον πωλεῖσθαι».

πάσης γωνίας γῆς μετεφέροντο εἰς τὴν Ρώμην τὰ ἀγαθὰ πασῶν τῶν χωρῶν, αἱ Ἑλληνικαὶ ἰσχάδες δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνταγωνισθῶσι νικηφόρως πρὸς τὰς Ἱταλικὰς³¹, ἀλλὰ κατηναλίσκοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ σῦκα εἴτε χλωρὰ εἴτε ξηρά, ὡς ἰσχάδες, ἐντὸς αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος³².

β) Ὅμοιᾷ μετὰ τῶν ἰσχάδων ἀναφέρεται ὡς ἐν τῶν καυχημάτων τῶν Ἀθηνῶν τὸ μέλι (Ἀθ. ΙΔ', 67). Καὶ ὄντως ἀπὸ τῶν ἀρχαισταίων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς τὸ μέλι τῆς Ἀττικῆς ἐθεωρεῖτο καὶ θεωρεῖται ὡς ἐκλεκτῆς ποιότητος³³, Ἀλλ' ἐπειδὴ παρήγετο ἐν ποσότητι μικρᾷ σχετικῶς, ἦτο δ' ἄφ' ἑτέρου περιζήτητον καὶ ἐπομένως πολυτίμον³⁴, εἰσῆγετο εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ εἰς αὐτὰς ἔτι τὰς Ἀθήνας, μέλι ἐξώθεν³⁵.

31. Οἱ Ἕλληνες ἀποικοὶ ἐν Ἱταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ ἐκαλλιέργησαν τὴν συκὴν, ὡς καὶ τὴν ἀμπελον, εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῶν ἐγκαταστάσεως ἐν ταῖς χώραις ταύταις· βραδύτερον δὲ καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐμιμήθησαν αὐτοὺς καλλιερῆσαντες τὴν συκὴν μάλιστα χάριν τῶν χλωρῶν σύκων, ἅτινα δὲν ἦτο εὐκόλουν νὰ μεταφέρωνται κυπὰ εἰς Ρώμην. Τὰ κάλλιστα δὲ τῶν κατὰ τὴν Ρώμην παραγομένων σύκων ἐκαλοῦντο καλλιτρούθια (Ἀθην. Γ 8). Πλὴν ὅμως τούτων παρήγοντο ἐν τοῖς περὶ τὴν Ρώμην καὶ σῦκα καλούμενα Χῖα καὶ ἑτερα λιβιανὰ καὶ χαλκιδικὰ καὶ Ἀφρικανὰ ἀπὸ τῶν τόπων, ὅθεν μετηνέχθησαν αἰ ποικιλίαι τῆς συκῆς αἱ παράγουσαι ταῦτα.

32. Τὰ σῦκα εἴτε κυπὰ εἴτε τὰς τραγήματα (ἰσχάδες) κατηναλίσκοντο ἐν μεγάλῃ ποσότητι ἐν Ἑλλάδι, ὡς τοῦτο καταδεικνύται ἐκ τῶν μαρτυριῶν πάντων τῶν ἀρχαίων τῶν ἀναφερόντων αὐτά. Ἐθεωρεῖτο δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὡς μεγίστης ἐνδείας δεῖγμα τὸ στερεῖσθαι καὶ αὐτῶν τῶν σύκων (Πρβλ. Ἡροδ. Α 71, ὅστις λέγει περὶ τῆς εὐτελοῦς διαίτης τῶν Περσῶν «οἰστέονται δὲ οὐκ ὅσα ἐθέλουσι, ἀλλ' ὅσα ἔχουσι, χώρην ἔχοντες τρηχεῖαν. Πρὸς δὲ οὐκ οἷον διαχρέωνται, ἀλλὰ ὑδροποτέουσι, οὐ σῦκα δὲ ἔχουσι τρώγειν, οὐκ ἄλλο ἀγαθὸν οὐδέν»). Ἀναφέρονται δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πλείστα ὀνόματα σύκων καὶ ποικιλιῶν συκῆς, ἥτοι σῦκα βασιλεία ἢ συκοβασιλεία, κίρροκοιλάδια καὶ ὕλάδια, σαρκελάφεια, λαπύρια, πικρίδια, δρακόντια, λευκόφαια, κρήνεια, μυλαϊκά, Ἀσκαλῶνια (Ἀθην. Γ' 13) ἔτι δὲ ἀμάδεα καὶ νικύλεα ἐν Κρήτῃ (Ἀθην. Γ 11) καὶ κυδωναῖα σῦκα τὰ χειμερινὰ ἐν Ἀχαΐᾳ (Ἀθ. Γ II) καὶ φιβάλεα σῦκα καὶ χελιδόνεια (Ἀθ. Γ 7) καὶ ὀξάλεια καὶ ἐρινὰ (Ἀθ. Γ 10) καὶ τὰ ἐν Πάρῳ καλούμενα αἰμῶνια περὶ ὧν λέγει ὁ Ἀθηναῖος (Ἀθ. Γ 9) «τῶν δ' ἐν Πάρῳ τῇ νήσῳ (διάφορα γὰρ κἀνταῦθα γίνονται σῦκα τὰ καλούμενα παρὰ τοῖς Παρίοις αἰμῶνια ταῦτα ὄντα τοῖς Λυδίοις καλουμένοις, ἅπερ διὰ τὸ ἐρυθρῶδες καὶ τῆς προσηγορίας ταύτης ἔτυχεν) Ἀρχιλοχος μνημονεύει λέγων οὕτως : «ἐὰ Πάρων // καὶ σῦκα κείνα καὶ θαλάσσιον βίον» ... τὰ δὲ σῦκα ταῦτα τοσαύτην ἔχει παραλλαγήν πρὸς τὰ πολλὰ τοῦ γινόμενα ὡς τὸ τοῦ ἀγρίου σὺς κρέας πρὸς τὰ ἄλλα τὰ μὴ τῶν ἀγρίων χοίρων κρέα». Καὶ συκῶν δὲ ὀνόματα ἀναφέρονται ἡ λακωνικὴ (Ἀθην. Γ 7) καὶ ἡ μεγαρικὴ καὶ ἡ χελιδόνεως, ἡ φιβάλεως, ἡ ὀπωροβασιλῆς, ἡ κόλοουρος, ἡ φορμύνιος (Ἀθ. Γ 7) καὶ ἡ ὀξάλειας (Ἀθ. Γ 9), ἡ κοράκειος (Ἀθ. Γ 11), ἡ κορώνεως (Ἀριστοφάνης), ἡ ἀράτειος (Ἀθην. Γ 11), ἡ ἐρινεὼς καὶ ἡ λευκερινεὼς (Ἀθ. Γ 7 καὶ 10), ἥτις ἦτο καὶ δίφορος ἢ καὶ τρίφορος, ὡς ἐν Κέφῳ (Ἀθ. Γ 32), ἔτι δὲ καὶ ἀπλῶς δίφορος συκὴ ἀναφέρεται (Ἀθην. Γ 7 καὶ Ἀριστ. Ἐκκλ. ...) καὶ πρωτρικὴ, ἥτις φέρει πρῶτον τὸν καρπὸν (Ἀθ. Γ 12). Περὶ σύκων συνέγραψε καὶ πραγματεῖαν Ἡρόδοτος ὁ Λύκιος (Ἀθ. Γ 8 καὶ 15).

33. Ἀθην. Β 18, Γ 6, 69, Δ 57 Ἀριστ. Εἰρ. ... Ἀρχέστρατος παρ. Ἀθ. Γ 59.

34. Ἀριστ., Εἰρ. ... «φέρ' ἐπιχέω καὶ τὸ μέλι τοῦτ' ἐτάττικόν ... φείδον τάττικόν».

35. Πλεῖστον μέλι παρήγετο ἐν τῇ νήσῳ Κύρῳ (Ἀθ. Β 26), ἀλλὰ ἦτο κακῆς ποιότητος ἕνεκα τῆς ὁσμῆς τῆς πύξου, ἥτις πολλὴ ἐφύετο αὐτόθι (Θεοφρ. φυτ. ἱστ. 3, 15, 5 «(ἡ πύξος) μεγίστη καὶ καλλίστη ἐν Κύρῳ ... διὸ καὶ τὸ μέλι οὐχ ἡδὺ ὄζον τῆς πύξου»).